

GİRİŞ

Rusya ve Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum çok önemli bir noktadadır. Yüzyıllardır medeniyetlere ev sahipliği yapmış bu topraklar günümüzde stratejisini korumaktadır. Ortadoğu, Kafkaslar, Avrupa ve Avrasya ile köprü konumunda olan Türkiye bu coğrafyayla ilişkilerini geliştirmek durumundadır. Bu coğrafyanın şüphesiz iki büyük ülkesi Türkiye ve Rusya'dır bundan dolayı iki ülke gerek ekonomik gerekse siyasi ilişkilerini geliştirmek istemektedir geçmiş dönemlerde araların kimi zaman savaş kimi zaman ise ileri derecede ittifak yapmış bu iki ülke ticari anlamda birbirini tamamlar konumdadır.

Globalleşen dünyada ülkelerin yalnızlık politikası izlemesi mümkün görünmemektedir bundan dolayıdırki gün geçtikçe ülkelerin birbirine bağımlılığı artmaktadır. Bu anlamda Türkiye Rusya ile özellikle enerji alanında büyük projelere imza atmıştır ve ihtiyacının büyük bölümünü rusyadan karşılamaktadır. Rusya ise gıda sektöründe ihtiyacını büyük oranda Türkiyeden karşılamaktadır. Özellikle soğuk savaş döneminden sonra ilişkilerin grafiği sürakli artış göstermiştir arada ülkelerin ekonomilerinden dolayı krizler yaşanmıştır fakat bunlarda kısa sürede aşılmıştır. İki ülke devlet başkanları da soğuk savaştan sonra sık sık ikili görüşmeler ve anlamalar yapmışlardır. Özellikle iki ülke diplomatları bu bağlamda çok çaba sarfetmektedirler ve sürekli ve uzun vadeli hedefler belirlemektedirler iki ülke ticaret hacmini artırmak için.

İki ülke arasındaki ilişkiler sisteminde ekonomik ilişkiler özel bir önem kazanmıştır. 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 26 milyar doları aşmış ve yakın gelecekte bu göstergenin 100 milyar dolara ulaştırmak öngörülmektedir.

İşte bu tezimizde 1991 sonrası Türkiye ve Rusya'nın ekonomik ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Tez 4 bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde 1991 öncesi Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilere kısaca değinilmiş, Atatürk dönemindeki ekonomik gelişmeler, 2.Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında ilişkilerin bozulma dönemi ve 1960'lar sonrası yeni gelişmeler kısaca ele alınmıştır.

İkinci Bölümde Rusya Federasyonunun ekonomik yapısı, 1991 sonrası ülkede yapılan ekonomik reformlar, başlıca makroekonomik göstergeler, Rusya'nın dış ekonomik ilişkilerindeki gelişmeler incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü Bölümde iki ülke arasındaki dış ticaretin genel yapısı, turizm, inşaat, enerji, taşımacılık ve askeri-teknoloji alanlarındaki ilişkiler incelenmiş, bavul ticaretinin önemine değinilmiş, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütünün rolü ele alınmıştır.

Dördüncü Bölümde Türkiye ve Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar değerlendirilmiş, işbirliği fırsatları incelenmeye çalışılmış, ilişkilerin geleceğine değinilmiştir.

BÖLÜM 1.

TÜRKİYE-SSCB EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLERİ (1917-1991)

1.1. 1919-1938 Başlangıç ve İlerleme Dönemi

Kurtuluş Savaşının zaferle bitmesinden sonra savaşın tarafları arasında barış görüşmeleri yapılmak üzere Lozan'da bir konferans toplandı. Bu konferans görüşmeleri esnasında Boğazlar meselesi görüşülürken Türkiye'nin de isteği ve ısrarı üzerine Sovyet Rusya da davet edildi. Türkiye bu konuda Batılılar karşısında yalnız kalmamak için Sovyet Rusya'sının özellikle konferansa katılmasını arzu etmişti. 24 Temmuz 1923-te Lozan Barış Antlaşması imzalandı. Böylece Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bütün dünyaca tanınmış oluyordu.

İki ülke arasındaki Lozandan sonra gelişen ilişkilere baktığımızda ilişkilere yön veren etmenlerin daha çok Lozan'da tam olarak halledilmeyib daha sonraya bırakılan meselelere yaklaşım olduğu görülür. Batılı devletlerin bu meselelerin çözümünde Türkiye'ye karşı takındıkları tavır iki devlet arasındaki ilişkilere yön vermiştir. Bu meselelerin başlıcaları Musul'un geleceği ve Yunanistan ile olan nüfus ve mal mübadilesi idi. Bu daha sonraya bırakılan meselelerin en çetini Musul uyuşmazlığıydı. Lozan'da alınan karara göre bu meselenin çözümü Milletler Cemiyetine bırakıldı. Fakat Milletler Cemiyeti, 1925'te Musulun Türkiye'ye değil İngiltere mandası altındaki Irak'a bırakılmasına karar verdi. Türkiye o zaman Milletler Cemiyeti üyesi olan bir ülke değildi. Milletler Cemiyeti'nin bu tutumu Türkiye'yi o yıllarada kendisi gibi Milletler Cemiyeti üyesi olmayan güçlü komşusu Sovyet Rusya'ya yaklaştırdı.¹ Türkiye 17 Aralık 1925'te, yani Milletler Cemiyeti Meclisinin Musul hakkındaki kararından bir gün sonra, Sovyetler Birliği ile Paris'te bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzaladı.² Devam eden çeşitli yenilenmelerle yürürlükte kalan bu antlaşma 1945 Martında Sovyetler Birliği tarafından feshedilene kadar Türk Dış Politikasının önemli bir unsuru olarak kaldı.

1.2. 1939-1945 Bozulma Dönemi

¹ .“Türk-Sovyet ilişkileri (1921-1945)”. Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık süreç sempozyumuna sunulan tebliğ, Çağdaş Türk Diplomasisi 200. Yıllık Süreç Sempozyumu, Ankara 1999, s.329.

² . 2000 Girerken Türkiye-Rusya İlişkileri. Türk-Rus İş Konseyi, DEİK, s. 15

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin bir türlü uzlaşmadığı devlet İtalya idi. İmzalanan dostluk antlaşmasına rağmen Türkiye'nin bu devlete karşı endişeleri vardı. Türkiye, İtalyan ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak istiyordu. Ancak İngiltere ile Türkiye arasında gelişen ilişkilerin iki ülke arasında 12 Mayıs 1939-da bir deklarasyon imzalanması derecesine kadar gelişmesi Sovyet Rusya'nın hoşuna gitmedi. Türkiye bir anlamda İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında denge politikası güdüyordu.³ Almanya bu deklarasyondan memnun kalmadı ve engel olmak için Türkiye'ye tehditte bile bulundu. Ancak Almanya'nın çabaları engellemeye yetmedi. Bu sırada Sovyetler Birliği ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939-da Saldırmazlık Paktının imzalanması tüm dünyada sensasyona sebep olması bir yana ilgili ülkeler ve Türkiye açısından tam bir sürpriz oldu. Türkiye'nin dış politikası açısından tüm hassas dengeler alt-üst oldu. Olay, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir safha açmaktaydı. Türkiye, Alman tehlikesine karşı İngiltere ve Fransa ile deklarasyonlar imzalamıştı. Şimdi Türkiye, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Almanya ve Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu blok karşısında kalmıştı. Türkiye ya Sovyet Rusya ile birlikte olup İngiltere ve Fransa ile yaptığı deklarasyondan ayrılacak ya da deklarasyonlara bağlı kalıp Sovyet Rusya' dan ayrılacaktı. Milli Mücadele yıllarından beri beraber olan iki devletin yolları artık ayrılıyordu.

1.3. 1945-1953 Gerginlik Dönemi

Türkiye, İkinci Dünya Savaşının bitiminden hemen sonra üzerinde SSCB-nin tehdidini iyice hissetmeye başladı. 1946 yılında bu tehdidin ağırlığı iyice arttı. SSCB, Türkiye'den hem toprak bütünlüğüne hem egemenliğine yönelik isteklerde bulunmuştu. Türkiye-SSCB ilişkileri zor bir döneme giriyordu. Türkiye bu gelişmeler üzerine savaş sonrası yeniden kurulan dünyada tercihini Amerika ve Batı dünyasından yana koymaya başlayacaktır. 4 Temmuz 1948-de Ankara'da ABD-Türkiye arasında Türkiye'yide Marshall yardım planına dahil eden bir anlaşma imzalandı. Bu tarihten itibaren ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımı başladı. 1949 yılından itibaren ise ABD artık Sovyet Rusya'ya karşı askeri bir ittifak

³ . Selçuk, Hasan, **Türkiye-Rusya Ekonomik ilişkileri**, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005, s.16.

antlaşması yapma çalışmalarına başlayacaktır. Bu tarihte Avrupa üzerinde de bir Sovyet tehdidi vardır. Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO) bu yılda imzalanmıştır. Sovyet tehdidinden çekinen Türkiye'nin dış politikasının yeni hedefi artık bu ittifaka girmek olacaktır. NATO'ya girme amacını gerçekleştirmek için Türkiye Kore Savaşına asker gönderecek ve 18 Şubat 1952-de NATO üyeliğine kabul edilecektir. Türkiye gittikçe artan Sovyet tehdidi karşısında bu ittifaka girmekle artık rahatlamıştır.

Bu dönem içerisinde iki ülke arasındaki gerginlik ekonomik ilişkilerde hemen tesir etmiştir. Ekonomik ilişkilerde görülen bu gerilemenin iki ülke arasındaki soğuklukla doğrudan bir ilişkisi vardır.

İlişkilerdeki bu soğukluk 5 Mart 1953 tarihinde Stalinin ölümüne kadar sürecektir. 1939 sonbaharında Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova'ya yaptığı ziyaretten sonrada iki devlet arasındaki karşılıklı ziyaretler de uzun bir süre kesilmiştir.

1.4. 1953-1965 Durgunluk Dönemi

Stalin'in ölümü sonrası SSCB-nin Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek için ısrarlı bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Sovyet Hükümeti 30 Mayıs 1953 tarihinde iyi komşuluk kurma isteğinden hareketle Türkiye'den toprak isteklerinden vaz geçtiklerini ve boğazlar meselesinde ise her iki ülkeye de tatmin edecek bir anlaşmaya varılabileceğini resmi olarak bildirdi. Fakat Sovyetler Birliği'nin savaş öncesi iyi komşuluğa dayanan ilişkileri canlandırma çabaları Türkiye'den aynı oranda yankı bulmadı. Ankara, SSCB-nin takip eden yıllardaki Türkiye ile ilişkileri normale döndürme ve ekonomik ilişkileri geliştirme adımlarını hep ihtiyatla karşılamış, Moskova'ya karşı devamlı bir güvensizlik içerisinde olmuştur. SSCB açısından bakıldığında, Batı ile bağlarını sıkılaştıran Türkiye ile gerginliği tırmandırmanın manası yoktur artık.⁴

İlişkilerde yumuşatmaya başlamanın bir işareti olarak SSCB 1954'ten başlayarak İzmir Uluslararası Fuarına katılmaya başladı. Aralıkla olsada Moskova'nın

⁴ . Artam A. **Türkiye Cumhuriyetinin Sosyo-Ekonomik analizleri ve Türkiye ile ilişkileri**. TMKV Yayınları, İstanbul, 1993. s. 146.

Ankara'ya yakınlaşma çabaları devam ediyordu. SSCB bu yöndeki isteklerini 1955 yılı boyunca da devam ettirdi.⁵ Türkiye-SSCB arasındaki ilişkiler bu yıllarda her iki ülkeninde Ortadoğu'ya ilişkin politikalarındaki uyuşmazlıklar nedeni ile zaman zaman ciddi boyutlara varan krizlerle geçti.

1.5. 1965-1991 Gelişme Dönemi

1965 yılı Ağustosunda Türk tarafının Başbakan Ürgüplü başkanlığında Moskova'ya yaptığı ziyaret sırasında SSCB-nin, kredi yoluyla ve bedeli Türkiye'nin ihraç ürünleriyle ödenmek üzere Türkiye'de bazı sanayi tesisleri kurması doğrultusunda prensipte anlaşmaya varılmıştır. Ön projeleri hazırlanan 7 sany tesisinin inşası için AP döneminde de çalışmalar sürdürülmüş ve bu konuda anlaşma 25 Mart 1967 tarihinde imzalanmıştır. Sözü geçen 7 sanayi tesisi projesi içerisinde İskenderun Demir Çelik Tesisleri, İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Paşabahçe Cam Sanayii, Bandırma Asit Sülfürük Fabrikası, Artvin Levha Fabrikası gibi tesislerin kurulması vardı. Sözü edilen bu tesisler halen Türk sanayesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu projeler için Sovyet Hükümeti Türkiye'ye %2.5 faizli ve 15 sene vadeli 200 milyon dolarlık bir kredi açmıştır. Anlaşmanın önemli yanı şudur ki, Türkiye kredilerin ödemesini SSCB-ye yapacağı ihracatla gerçekleştirecektir. Bu ihracatın 60%-ının da Türkiye'nin geleneksel tarım ürünleriyle yapılması öngörülmüştür. Türkiye bu anlaşma ile sadece önemli sanayi tesisleri kazanmakla kalmıyor ayrıca geleneksel tarım ürünlerininide Sovyet pazarına pazarlama imkanına kavuşuyordu. Takib eden yıllarda bu tesislerin hepsi kurulup işletmeye açıldı.⁶

⁵ Türk-Avrasya İş Konseyleri, Ocak 2005, ss. 16-17

⁶ Türk-Avrasya İş Konseyleri, Ocak 2005, ss. 16-17

BÖLÜM 2.

RUSYA FEDERASYONU' NUN EKONOMİK YAPISI VE GELİŞMELER

2.1. GSMH-daki Gelişmeler

Doğal kaynakların üretimde girdi olarak daha yoğun olarak kullanılmasının yanında çeşitli sektörlerde üretime devlet desteğinin sağlanması Rusya'da gelir seviyesinin yükselmesini etkileyen temel faktörlerden biri olmuştur. 1999 sonrası kurulan yeni hükümet bir yandan yerli ve yabancı yatırımcıların katkıları ile atıl vaziyetteki doğal kaynakların daha yüksek oranda kullanımını sağlarken, öte yandan açmış olduğu ihalelerle ekonomik canlanmayı teşvik etmiştir. Rusya'da (SSCB'nin tüm diğer cumhuriyetlerinde olduğu gibi) üretim sistemindeki tıkanıklıklar daha 1980'li yıllarda başlamıştır. SSCB 1961–1970 yılları arasındaki dönemde %3.6, 1971–1980 döneminde %2.3, 1981–1990 döneminde ise %0.5 oranında ortalama büyüme kaydedilmiştir.⁷ Kendi içindeki çelişkilerin şiddetlenmesinden dolayı sistem 1991'de siyasi anlamda dağılmış, eski SSCB cumhuriyetlerinin bir çoğu gibi Rusya'da 1998'de ise derin bir ekonomik krizin içine düşmüştür. Ülkedeki tasarrufların yetersizliği ve üretimin toplam talebin çok altında kalması krizin temelindeki başlıca etkenlerdir.

1980 – 1990 yılları arasında SSCB ekonomisi durgunluk aşamasına grimiş, yıllık ortalama büyüme oranı azalmıştır. Nitekim, 1980-1985 döneminde %3.1 olan ortalama büyüme oranı 1986-1990 döneminde %1.7 inmiştir ki, bu durum ekonomide kriz sinyallerinin göstergesidir. 11 yıl boyunca nüfus artışındaki durgunluk da dikkate alındığında kişi başına düşen gelirin sabit fiyatlarla %44.9 oranında azalması önemli bir gerileme sürecinin yaşandığını gözler önüne sermektedir.⁸

1990 yılından 1999 yılına kadar milli gelir sürekli düşmüş, sadece 1997 yılında düşüş belli bir süre durdurulmuştur. Burada önemli olan GSMH' nin artışının

⁷ . D.E. Sorokin, *Rossiya Pered Vizovom*, Nauka Yayınevi, Moskova, 2003, s.142

⁸ *Programma Sosialno – Ekonomiçeskogo Razvitiya Rossii* (2000).

hangi kaynaktan beslendiğidir. Rusya’da bu yıllarda milli gelirdeki düşüşün önüne geçilmesi daha çok tüketim harcamalarındaki artışla mümkün olmuştur. Kişi başına milli gelir 1998 yılında 1988 yılındaki seviyeye göre %44.2 oranında gerilerken, bir anlamda 1990’lı yılların düşüş rekoru kırılmıştır. Söz konusu göstere 1999 da %3.2, 2000 yılında %8.3, 2001 yılında ise %5.5 artış göstermiştir.⁹

Ekonomik çöküşün ardından istikrarsız ve sosyal problemlerle dolu 10 yılı aşkın bir dönemi geride bırakan ekonomi daha sonra hızlı bir yükseliş sürecine girmiş, bu dinamizm hatta 1998-1999 yıllarındaki olumlu beklentileri bile geride bırakmıştır. 1999-2004 yıllarında kaydedilen hızlı yükseliş neticesinde Rusya’nın GSMH 1993 yılında resmi olarak açıklanan seviyeye ulaşmıştır. Hükümet geçmiş yıllarda kronik hale gelmiş olan bütçe açığını ortadan kaldırmayı başarmış, Rusya Federasyonu (RF) Merkez Bankası makroekonomik istikrarı sağlamakla birlikte ekonomi politikalarına karşı duyulan güvensizliğin ortadan kaldırılması açısından önemli mesafe katetmiştir. Halkın refahını yansıtan verilerde önemli ilerleme sağlanmamasına karşın bu alanda da gelişme ve yükselme belirtileri görülmeye başlamıştır. 1998 yılındaki krizden nasibini almış olan bankacılık sektörü de toparlama sürecine girmiştir.

Ekonomide meydana gelen bu canlanmada iki önemli dış faktörün ciddi rol oynadığını görmekteyiz. Birinci faktör 1998 yılının sonu ve 1999 yılının başında Rublenin yüksek oranlı devalüasyonudur. Zira bu gelişme ihracatı teşvik ederek, girişimcilerin oluşmasını ve mevcut fabrikaların daha yüksek kapasite ile üretim yapmasına imkan vermiştir. İkinci faktör ise 1999 ve 2000 yıllarında petrol ve benzeri malların (gaz gibi) fiyatlarındaki ani yükseliştir. Dünyada enerji kaynaklarının en büyük ihracatçılarından olan Rusya’nın ihracat gelirleri artarken, bütçe açığı giderek azalmış ve Rusya Federasyonu Merkez Bankasının altın-döviz rezervleri genişlemiştir. Tüm bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, kriz neticesinde çalışanlara ödenen maaşlarda da ciddi oranda kısıtlanmaya gidilmiştir.¹⁰

Bir kısım kurumsal değişiklikler de ekonomik gelişmede azımsanmayacak rol oynamıştır. Örneğin, büyük ölçekli firmaların, bütçelerini yeniden yapılandırarak,

⁹ **Programma Sosialno – Ekonomiçeskogo Razvitiya Rossii** (2001).

¹⁰ **Transition Report**, İBRD, 2001, s.189.

yönetimin etkinliğinin artırılması yönünde tedbirler almaları, hükümet içinde reformların sürdürülmesi yönünde oluşan konsensüs bu değişikliklerden bazılarıdır.

1989 – 2000 yılları arasında ekonomideki tıkanıklıklar sonucunda oluşan kriz ortamı Rusya'nın GSMH'nin gelişimini engelleyerek halkın fakirleşmesine neden olmuştur. Bu konuda kesin veriler olmamakla beraber yapılan değerlendirmeler fakirleşme ve yoksullaşmaya neden olan toplam kaybın 1 trilyon 268 milyar dolar olduğunu ortaya koymaktadır. 1990 yılında ABD doları ve Rus rublesi arasında 1.65 olan kura göre hesaplanan bu rakam çok gerçekçi olmasa bile bir anlam ifade etmektedir.

CIA World Factbook 2009 verilerine göre Rus ekonomisi satın alma paritesine göre 2 bin 116 trilyon ABD\$ Gayrisafi Milli Hâsılası (GSMH) ile dünyada 8'inci sıradadır. Kişi başına düşen gelir bakımından 15 bin 100 ABD doları ile dünyada 75'inci sıradaki Rus ekonomisi, 75.81 milyonluk işgücüyle dünyada 7'nci sıradadır. Bu işgücünün yüzde 10'u tarımda, yüzde 31,9'u sanayide ve yüzde 58,1'i de hizmet sektöründe istihdam edilmektedir.¹¹

2.2. Enflasyon ve İşsizlik

SSBC'nin dağılmasından sonra ciddi siyasi ve iktisadi istikrarsızlık yaşayan Rusya'da enflasyon oranında büyük artış olmuştur. Bu kaos ve istikrarsızlık 1999 yılı başlarında iktidara Putin'in gelmesiyle önlenmiş ve enflasyon oranında da önemli düşüş yaşanmıştır.

Rusyada özellikle 1991-1998 yılları arasında enflasyon oranının hızla yükselmesi ve daha sonra azalmasının başlıca nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- **Sovyet sisteminin çöküşü.** Enflasyon oranındaki ani yükselişlerin en önemli sebebi arzın talebi karşılamamasıydı. Enflasyonist bir ortamda faiz oranlarının da devamlı artış eğiliminde bulunması yatırımcıların önünü kesen başlıca faktördü.

Sistemin dönüşü esnasında pek çok fabrika ve küçük işletmenin kapanması üretimi azaltarak, ülkede mal ve hizmet kıtlığına sebep olmuştur. Bu durumda bir taraftan enflasyon yükselirken, diğer taraftan da talebi karşılamak için yapılan zorunlu ithalat

¹¹ SDE Rusya Raporu, Ankara, 2010, s, 21

dış borçların artmasıyla sonuçlanmıştır.¹² Tekel konumundaki kamu işletmelerinin toplam üretimdeki payı %70 civarında bulunmaktaydı. Bu şirketleri üretim ölçeğinin büyüklüğü ve kirizlere karşı hazırlıksız olmaları iflas tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Daha sonraki yıllarda bu alanda kısmi iyileşme görülmüş, 1999 yılından itibaren ise küçük işletmelerin sayısı artmaya ve yerli üretimin hacmi yükselmeye başlamıştır.

Tablo1. Rusya'da Enflasyon ve İşsizlik Oranındaki Gelişmeler (% Olarak)

	1992	1993	1994	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2010
Enflasyon	575,6	840,0	204,4	128,6	10,9	84,5	36,8	20,1	18,6	15,1	12,4	8.8.
İşsizlik	5,0	6,0	7,8	9,0	11,2	13,3	11,7	9,7	8,5	8,0	8,2	8.9.

Kaynak: İBRD, 1998 ve Rusya Devlet İstatistik Komitesi.

-Kamu harcama ve gelirlerindeki değişimler. Ekonominin kurumsal açıdan serbest piyasa sistemine geçişe hazır olmadığı, özellikle de reel ve mali piyasaların gelişmediği Rusya gibi ülkelerde enflasyonun önemli kaynaklarından birisinin emisyon olduğu söylenebilir. Sovet sisteminden miras kalan vergi sistemi değiştirilemediği ve bütçe gelirleri artırılmadığı için devlet harcamaları daha çok para basmak suretiyle karşılanmış ve bu durum enflasyon oranının yükseltmiştir. Devletin ekonomide ağırlığını hissettirmeye başladığı 2000 yılına kadar yeterli ölçüde vergi toplanılmamıştır. Rusya Devlet İstatistik Komitesinin 1998 de yapmış olduğu bir araştırmaya göre işlemlerin sadece yüzde 16'sı vergisini düzenli ve tam olarak ödenmektedir. Öte yandan vergi sistemindeki yanlışlıklar ve uygulamadaki yolsuzluklar yüzünden vergi gelirleri arzulanan ölçüde artırılamamıştır.

Bütçe açıkları genelde emisyon, dış ve iç borçlanma yolu ile kapatılmış, 2001 yılında denk bütçe hedefine ulaşılmıştır.¹³ İç piyasaya satılan devlet değerli kağıtları vasıtasıyla bütçe giderlerinin karşılanması emisyon nedeniyle söz konusu olan enflasyon artışını nisbi olarak engellemiş, kamu menkul kıymetlerinin piyasa

¹² D.E. Sorokin, a.g.e., s.81.

¹³ V. Morozov, "Anatomiya Krizisa – Politika Otusreçonnoy İnflyasii", 1998, s.3.

değerinin GSMH' ya oranı 1993' te 0,1 iken, 1995 yılında bu oran 1,75 olmuştur. Bu kağıtların başlıca alıcısı konumundaki uluslararası yatırım şirketleri 1998 Rusya ekonomik krizi sırasında piyasadan çekilerek, krizin daha da derinleşmesinde etkin rol oynamışlardır.

2002 yılında yapılan yeni düzenlemeler ve getirilen cezalarla vergi gelirlerinde artış sağlanırken, petrol fiyatlarının yükseliş trendine girmesi sonucu bütçe fazla vermeye başlamıştır. Son yıllarda enflasyon oranının hızla düşmesinde denk bütçe siyasetinin büyük rolü olmuştur.

-Para politikalarındaki değişmeler. Enflasyon oranının yükselmesi para piyasalarındaki dengeleri alt-üst etmiş, belirsizlikler ve riskler nedeniyle artan faiz oranları yatırım ve üretim için kredi alma imkanlarını kısıtlamıştır.

Rusyada enflasyon hızının düşürülmesi şok tedbirlerle mümkün olmuş fakat bu politika sosyal ve iktisadi açıdan birçok olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle maaş ve ücretlerde enflasyon oranında artış sağlanamamış ve halkın büyük çoğunluğunun hayat seviyesi yoksulluk sınırının altına düşmüştür. Maaş ve ücretlerde nisbi artışlar 2002 yılından sonra başlamıştır. “Döviz kurunun değerli tutulması politikası benimsenmiş, bunun için Merkez Bankasında döviz rezervlerinin bulundurulması ve ithalatın finansmanı için ciddi ölçüde borçlanma yoluna gidilmiştir.

1999 krizi sonrası Rusya Merkez Bankası bir kısım tedbirler almıştır. Bu tedbirlere örnek olarak aşağıdakılar gösterilebilir:

- Değerli madenler ve döviz rezervlerinin artırılması yoluyla Merkez Bankasının piyasalardaki etkinliğinin artırılması,
- Döviz kontrolünü sağlamak için Hazine ve Maliye Bakanlığı arasındaki işbirliğinin artırılması,
- Bankacılık kesimine gerekli kredilerin sağlanması,
- Merkez Bankası tarafından ekonomide hayati sayılabilecek yatırımlara doğrudan kredi sağlanması,
- Rublenin geçerli olduğu ülkelere verilen kredilerin artırılması.

İktisadi Gelişme ve Ticaret Bakanlığının açıklamasına göre , 2004 yılında enflasyon oranı %11,5 civarında gerçekleşirken, hedeflenen enflasyon oranı ise %10 olarak açıklanmıştır.

1990 yılından sonra enflasyon oranının çok yükselmesi mali piyasaların en temel unsuru olan istikrar ortamını bozmuş, artan belirsizlik piyasalarda karar alıcı konumundaki birimlerin faaliyetini olumsuz etkilemiştir. Bu yıllarda birkaç defa devalüe edilen Rubleden kaçış süreci hızlanmış, mevduat faiz oranlarının yüksek olmasına rağmen halk tasarruflarını mevduat olarak değerlendirmekten kaçınmıştır. Son 6 yılda enflasyon oranının düşmesi Rus mali sisteminde ciddi iyileşmelere imkan vermiş, kredi faiz oranları %8-9 seviyesine inmiştir.

Krizden sonra yükselen enflasyonun kısmen de olsa kontrol altına alındığını resmi verilerden görmekteyiz. Aralık 1998 ve 1999 yıllarına ait verilere göre enflasyon sırasıyla %84 ve %36 olmuş, tüketici fiyatları endeksine göre ise 2000 ve 2001 yıllarında %20 ye kadar düşmüştür. 1999 yılı itibariyle fiyatlar genel seviyesini istikrarlı hale geldiği söylenebilir. Personel maaşlarındaki yükselişin yanı sıra enerji ve taşımacılık sektörlerindeki fiyat artışları 2000 ve 2001 yıllarında enflasyon konusunda belirleyici olan temel faktörlerdir. Mart 1999 ve Haziran 2000 tarihleri arasında fiyatlarda sağlanan istikrarın ve personel maaşlarındaki artışın da etkisiyle üretici fiyatları endeksine göre hesaplanan enflasyon, tüketici fiyatları endeksine göre daha yüksek düzeye ulaşmıştır.

2002 yılında enflasyon oranı %15,1, 2003 de %12,4 ve 2004 yılında %11,5 olmuştur. Rus ekonomisinin birçok sahada hala ithalata bağımlı olması nedeniyle Ruble değerli tutularak Rusya pazarında ithal mallarının fiyatlarının yükselmesi engellenmiştir. Öte yandan yerli üretiminin artmasıyla tüketim malları piyasasında rekabet güçlenmiş ve bu durum fiyatlar genel seviyesinin düşmesine imkan vermiştir. Enflasyon oranının yavaş bir şekilde düşmesi piyasaların dengeye gelmesine ve arz talep arasındaki dengenin oluşacağına işaret etmektedir¹⁴.

¹⁴ D.E. Sorokin, a.g.e., s.112.

2009'dan itibaren Rusya'da enflasyon oranlarında düşüşler başlamıştır. 2008'de 13.3 olan enflasyon 2009 ve 2010 yıllarında %8.8 olmuştur.¹⁵

Bir ekonominin gelişimini ve kalkınmasını etkileyen en önemli faktörlerden biri de demografidir. Ülkedeki çalışabilir nüfusun miktarı ve verimliliği uluslararası rekabet edebilirlik göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Rusya'da işsizlik oranı son yıllarda azalmaya devam etmektedir. Aslında kalifiye elemanın Rusya'da işsiz kalması nadiren görülmekte, işsizler ya piyasadaki işleri beğenmemekte ve ya çalışmak istememektedirler. Çalışma isteğinde olup yeteneği olan kişilerin işsiz kalma ihtimali yoktur.

Bugün Rusya'da yabancı işçi ve kalifiye eleman istihdam etme ihtiyacı doğmuştur. Zira nüfus günden güne azalmaktadır. Rusya 144 milyon nüfusu ile Çin, Hindistan, ABD, Endonezya ve Brezilyadan sonra dünyada altıncı sırada yer almaktadır.

2010 yılında Rusya'da işsizlik oranı %8.9 olmuş ve dünya sıralamasında 99'cu sırayı almıştır.

2.3. Devlet Bütçe ve Vergi Politikaları

Rusya federal bütçesi devamlı bir şekilde güçlenmektedir. 1999 yılında bütçe açığı GSMH'nin %1.4 kadardır. 2001 yılında ise %2.3 oranında fazlalık oluştu. Bütçenin bu durumu vergi gelirlerindeki artışların yanısıra federal bütçenin giderlerindeki kısıtlamalarla da ilgilidir. Vergilerdeki yükseliş gelir vergisi, dış ticaretten sağlanan vergiler ve katma değer vergisi gibi vergi kalemlerindeki artışlar sonucu sağlanmıştır. İhracattan alınan vergilerden elde edilen gelir 2000 yılında 1999 yılına göre %400 oranında artmış ve bu artış 2001 yılında da devam etmiştir.¹⁶ Katma değer vergisinden elde edilen gelirdeki artış oranı 2000 yılında bir önceki yıla göre %85, 2001 yılında ise %100 olmuştur.

¹⁵ Enflasyon, 20 Yıllık Rekoru Kırdı, www.gazetem.ru/ekonomi/.../enflasyon-20-yillik-rekoru-kirdi.html ,

11 Oca 2012

¹⁶ <http://www.minfin.ru/ru/>

Vergilerin artmasıyla meydana gelen bütçe gelirlerindeki yükselişe rağmen, giderlerde ciddi bir artış söz konusu olmamıştır. Federal giderlerin miktarı 1998 yılından sonra çok fazla bir değişim göstermezken, faiz dışı giderler, özellikle savunma harcamaları artış göstermiştir. Sosyal harcamalar ve bölgelere yapılan transferlerde 2000 yılı itibariyle artış söz konusu olmamıştır.

2001 yılı itibariyle devlet gelirlerinin GSMH oranı bir önceki yıla göre %33'ten %38'e çıkmıştır. Bu gelişme gelir vergisindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Gelirler kalemindeki artışlara rağmen toplam giderlerin GSMH oranı %33 seviyesinde kalmıştır. Bütçe dışı fonlarda da gelir kalemleri devamlı artış göstermiş, giderleri ise hemen hemen sabit kalmıştır. Örneğin, emeklilik fonu personel maaşlarındaki nominal artışlara paralel bir şekilde büyüyerek %81 oranında artmış, fakat giderler hemen hemen sabit kalmış veya oldukça yavaş bir artış göstermiştir.¹⁷

Rusya hükümetinin ekonomik alandaki en büyük başarısı şüphesiz ki bütçe dengesinin sağlanması ve hatta bütçenin fazla vermeye başlamasıdır. Böylece, krizden çıkışın en sağlam dayanaklarından birisi elde edilmiş ve dış piyasalara güven vermesi açısından son derece önemli bir başarı sağlanmıştır.

2011 yılında Rusya parlamentosu bütçe görüşmeleri yapmış ve parlamento alt kanadı 2012-2014 yıllarını kapsayan bütçeyi onaylamıştır. 2012'de bütçe açığı gayri safi milli hasılanın yüzde 1,5'ünü oluştururken, 2013'de yüzde 1,6 ve 2014'de de yüzde 0,7 olacak. 2008 krizi ile birlikte açık vermeye başlayan Rusya bütçesi önümüzdeki üç yıl denk olamayacak.

Görevinden alınan Maliye eski bakanı Aleksey Kudrin'in hazırladığı bütçede 2012 için petrol varil fiyatları 100 dolar seviyesinde öngörülüyor. 2013'de 97 dolara düşmesi beklenen petrol, 2014'de yeniden yükselişe geçecek ve 101 dolara çıkacak.

Rusya enflasyon rakamlarında da yeni bütçede hayli iyimser. 2011de yüzde 7'lere düşmesi beklenen enflasyon rakamları, 2012'de yüzde 5-6, 2013'de yüzde 4,5-5,5 ve 2014'de de yüzde 4-5 seviyesine gerileyecek.¹⁸

2012'de 11,780 trilyon ruble olarak beklenen bütçe gelirleri, 2013'de 12,706 trilyon rubleye ve 2014'de de 14,092 trilyon rubleye çıkacak. (1 dolar yaklaşık 30

¹⁷ D.E. Sorokin, a.g.e., s.91.

¹⁸ "Rusya Duma'sı bütçeyi onayladı", <http://www.haberler.gen.al>, 22.11.2011

ruble seviyesinde) 2012’de bütçe giderleri de 12,656 trilyon ruble, 2013’de 13,731 trilyon ruble ve 2014’de de 14,583 trilyon rubleye yükselecek. Hükümet önümüzdeki dönemde petrol ve doğalgaz gelirlerinin bütçedeki payını azaltmayı, diğer vergi gelirlerinin artışını sağlamayı hedefliyor.¹⁹

2.4. Rusyada Ücretler, Gelir Dağılımı Ve Refah

Tarih boyunca birçok kez açlık ve fakirlik gibi sıkıntılı dönemden geçen Rus halkı 2002 yılından sonra tecriden refahla tanışmaya başlamıştır. Lüks konut ve otomobillerin sayısı özellikle Moskova ve St.Petersburg’da giderk artmaktadır.²⁰ Bu durum bir yandan yeni bir sınıfın doğmasına yol açarken diğer yandan da paranın hareketiyle ilgili olarak toplumun diğer katmanlarında da göreceli refah artışlarına yol açmıştır.

Halkın gelir durumu ve hayat şartlarındaki iyileşme genel makroekonomik verilerdeki düzelmeye paralel şekilde seyretmesede, son zamanlarda ücret ve maaşlarda ve emekli maaşlarında artışlar görülmektedir. Resmi verilere göre 2000 yılında gelirler, maaşlar ve emekli maaşları sırasıyla %19, %22 ve %28, 2001 yılında ise %6, %16 ve %20 oranında artış göstermiştir.²¹ 2001 yılının ilk yarısı itibariyle reel maaşlardaki artışlara rağmen 1997 yılındaki maaş oranınının %96-sına ulaşılabilmiştir. Bu dönem itibariyle reel gelirler ve emekli maaşları krize kadarki dönemin %17 altında oluşmuştur. Kriz sonrası dönemde nüfusun en fakir %20’lik kısmı ulusal gelirin %6’sını almaktaydı.

Emekli kesimin sosyal açıdan çok kötü durumda olması ciddi bir sorun olarak kalmaktadır. Özellikle 1998 krizinden sonra bu sorun giderek derinleşmiştir. Nitekim, 1999 yılında emekli maaşları minimum yaşam standartlarının %30 altında yer almaktaydı. 2001 yılında bu rakam %15 inmiştir.²²

Maaşlarda ciddi artışların olmaması ülkede ekonomik kalkınma yönündeki optimist beklenti ve düşünceleri baltalamaktadır. 2001 yılı ortalarında geliri minimum yaşam standartlarının altında olan nüfusun oranı yaklaşık %30

¹⁹ <http://www.haberler.gen.al>

²⁰ D.E. Sorokin, **a.g.e.** s. 93.

²¹ . D.E. Sorokin, **a.g.e.**, S. 94

²² **The Moscow Times**, 24 Aralık 2003.

seviyesindeydi. Hatta son yıllarda bu oran düşmemekle birlikte fakirlerin gelirleri daha da gerilemekte, yani gelir dağılımındaki uçurum devamlı bir şekilde büyümektedir. Kaynakların yetersizliğinden dolayı RF sosyal güvenlik sistemi bu problemi çözebilme yeteneğinden oldukça uzaktır. Sistemin işlerliğini artırmak için öngörülen reformlar idari ve teknik problemler yüzünden etkin bir şekilde uygulanmamaktadır.

2009 sonrası maaşlarda, özellikle askeri kurumlarda artış görülmektedir. Rusya'da 2010 yılında federal organlarda çalışan memurların ortalama maaşları, 2009 yılına göre yüzde 4,3 oranında artarak, 60 bin 700 rubleyi buldu. Rusya Federal İstatistik Kurumu'nun (Rosstat) verilerine göre, ortalama maaşın en yüksek olduğu birim, Federal Silahlanma ve Askeri Teknolojiler Ajansı oldu. Bu birimde çalışanların ortalama maaşları, 135 bin rubleyi bulurken, 2009 yılıyla karşılaştırıldığında, maaşlarında reel olarak yüzde 7,2 oranında azalmanın olduğu belirtiliyor. Ortalama maaşın yüz bin rubleyi geçtiği diğer bir devlet kurumunun ise, Bakanlar Kurulu İdaresi'nde çalışanlar olduğu belirtiliyor. Bu birimde çalışanların ortalama maaşları, geçtiğimiz yıl, 104 bin rubleye ulaşmıştı. Diğer taraftan, Devlet Başkanlığı İdaresi'nde çalışanların ortalama maaşlarının, 85 bin 600 ruble gibi, daha mütevazı bir düzeyde olduğu belirtiliyor.

Ortalama maaşlarda en fazla artışın olduğu yer, Savunma Bakanlığı oldu. Savunma Bakanlığı'nda çalışanların maaşları, 2009 yılına göre yüzde 50 oranında artarak, ortalama olarak 81 bin rubleyi buldu.²³

2008 yılına geldiğimizde aylık ortalama satın alma gücü 1990'ların başına göre % 45 oranında artmıştır. Burada dayanıklı mallar ve tekstil önemli rol oynamakta çünkü piyasa ekonomisine geçişle beraber ithalatın serbest bırakılması ve ulusal paranın 1990'ların başına göre önemli oranda değer kazanması ile dayanıklı mallar ve tekstil sektörü ürünleri fiyatı önemli ölçüde ucuzlamıştır.²⁴ Son 20 yıl ele aldığımızda, 1990 -2008 yıllarında ülkede cari piyasa tüketimi % 45 oranında

²³ Rusya'da Ortalama Memur Maaşları, <http://www.avrasya-haber.net/rusya/rusyada-ortalama-memur-maaslari>, 28.11.2011.

²⁴ 20 Yıl Sonra Rusya Federasyonu, Dönüşüm Politikalarının Halkın Refahına Etkisi: 20 <http://www.sde.org.tr>, 07.03.2012

artmışken eğitim, sağlık gibi unsurları da içeren hane halkının toplam refah endeksi ise 1990 yılına göre 2008'de % 32 oranında artmıştır. Bu verilerden yola çıkarak, Rusya'da hane halkının ortalama yaşam standardında iktisadi reformların gerçekleşmesi ile bir yükselme yaşanmıştır denebilir. Böylece, son 20 yıl içinde Rusların tüketim kalıpları ve yaşam biçimlerinde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Önceden kalitesiz mal ve arz kıtlığı ile savaştan hane halkı artık para kıtlığı ile savaşır duruma gelmiştir. Tüketim harcamaları içerisinde mal ve hizmet harcamaları % 75,3'ten % 69,5'e düşerken, gayrimenkul edinme oranı % 0,3'den % 2,9'a, finansal varlık edinme oranı ise % 12,6'dan % 17'ye çıkmıştır. Ayrıca, hane halkının kendi imkânları ile finanse ettikleri konut sayısında, özel eğitim ve sağlık harcamalarında önemli oranlarda artış yaşanmış. Bu da devletin bu alanlarda bedava hizmet vermesine rağmen piyasalaştırmanın gerçekleştiğini göstermektedir.²⁵

2.5. Dış Ekonomik İlişkilerdeki Gelişmeler

Yerli üretimin hızla büyümesine rağmen Rusya dış dünyaya hammadde satan bir ülke konumundan çıkamamıştır. Halka ve hükümetin bu durumdan oldukça rahatsız olmalarına rağmen arzularanan dönüşüm sağlanmamaktadır. Mevcut durumun bazı ciddi sebepleri vardır. Bir defa Rus işletmelerinin dünya pazarındaki rekabet şartlarına uyum sağlamaları çok zordur. Rus şirketleri rahat para kazanmaya alışmışlardır. Bu ülkeye ihracat yapan Çin, Türkiye gibi ülkelerin işadamlarının her türlü riske ve zorluğa karşı göğüs gerip para kazanma arzusu bugünkü Rus işadamlarında bulunmamaktadır. Ruslar Türkiye'ye petrol, gaz, kereste gibi hammadde ve yarımamül ürünler satmaktadır. Bu ürünler ise ağırlıklı olarak hammadde ve stratejik ürünler olduğundan pazarlanması imalat sanayi ürünlerine göre daha kolaydır.

Doğal kaynaklar arasında ilk sırayı enerji kaynakları almaktadır. Enerji fiyatlarındaki değişimler ve bu fiyatların diğer mal ve hizmetlerin üretiminde önemli bir maliyet unsuruna dönüşmesi doğal kaynak ithalatçısı ülkelerin makroekonomik dengelerini olumsuz etkilerken, bunları ihraç eden ülkeler açısından ciddi bir avantaj

²⁵ <http://www.sde.org.tr>, 07.03.2012

teşkil etmektedir. Rusya hidrokarbon rezervleri açısından oldukça zengindir. Örneğin, 47.60 trilyon m³ doğalgaz rezervi ile dünyada bu alanda ilk sırayı almaktadır. Bugün Rusya yıllık 325 milyon ton petrol üretimi ile Suudi Arabistan-dan sonra dünyada ikinci sıradadır. 2015 yılına kadar Rusya'nın ham petrol üretiminin 375 milyon tona çıkacağı beklenmektedir. 2000 yılı itibariyle Rusya bütçe gelirlerinin %31-ini petrol ve doğalgazdan sağlamakta, bu iki ürün toplam ihracatın %52'sini oluşturmaktadır.

Resmi istatistiklere göre RF Merkez Bankası'nın döviz-altın rezervleri 2000 yılın sonlarına doğru 28 milyar dolar, 2001 yılı ortalarında ise 37 milyar dolara yükselmiştir. Fakat uluslararası rezervlerde meydana gelen bu artışlar ödemeler dengesindeki fazlalığın yarısından daha az idi.

Dış Ticaretindeki Önemli Ülkeler (2009): Rusya Federasyonu'nun en önemli dış ticaret partnerleri yüzde itibarıyla, Almanya (%9,7), Beyaz Rusya (%6,5), Ukrayna (%6,3), Çin (%6,1), İtalya (%5,7), Hollanda (%5,2), ABD (%3,7) Polonya (%3,3), İngiltere (%3,3), Kazakistan (%3,3), Finlandiya (%3,2), Fransa (%3,0), Türkiye (%3,0).

2011 yılında ise Rusya ticaret hacminde Çin ilk sıraya yükselmiş, bu ülkeyi Almanya, Hollanda ve Ukrayna takip etmiştir.²⁶

Başlıca İhraç Ürünleri: Petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, ağaç ve ağaç ürünleri, metaller, kimyasal maddeler, çeşitli sivil ve askeri malzeme ve ekipmanlar.

Başlıca İthal Ürünleri: Çeşitli makina ve ekipman, temel tüketim malları, ilaç, tahıl, şeker ve yarı işlenmiş metal ürünler.

2011 yılında Rusya'nın dış ticaret hacmi 2010 yılına göre %31.3 artarak 821.3 milyar dolar olmuştur. Söz konusu miktarın 516 milyar doları ihracatın, 305.3 milyar doları ithalatın payına düşmüştür.²⁷

Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik işbirliği hızla genişlemektedir. İki komşu ülkenin gerek ekonomik, gereksede sosyal ve kültürel alanlarda muazzam denebilecek seviyede işbirliği imkanları vardır.

²⁶ <http://www.rb.ru/blog/russianexport/showentry=1799384>

²⁷ http://www.ng.ru/economics/2012-02-07/4_trade.html, 07.02.2012

Türkiye'nin 2011 yılında gerçekleştirdiği 240,8 milyar dolarlık ithalattan en büyük payı Rusya aldı. Rusya'dan yapılan ithalat 23,9 milyar dolara ulaştı. Türkiye'nin bu ülkeye yaptığı ihracat ise 6 milyar dolardır..²⁸

Son sekiz yılda Rusya'nın Türkiye ile ticareti yaklaşık 2.5 kat artmıştır. 2004 yılında dış ticaret hacmi 11 milyar dolar olmuş, 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 26 milyar doları aşmış, yakın 10 yılda 100 milyar dolara ulaştırılması öngörülmektedir. iki ülke arasındaki ticaret hacminin daha fazla olabileceği ile ilgili tahminler de yapılmaktadır.

²⁸ <http://haberrus.com/economics/2012/01/31/turkiyenin-dis-ticaretinde-rusya-ve-almanya-damgasi.html>, 31.01.2012.

BÖLÜM 3.

TÜRKİYE-RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

3.1. Türkiye-Rusya Dış Ticaretinin Genel Yapısı

Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler 11 Mart 1927 tarihli *"Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB Arasında Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması"*, 8 Ekim 1937 tarihli *"Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Ticaret ve Tediye Anlaşması"* ve 25 Şubat 1991 tarihli *"Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Arasında Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Anlaşma"* çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. 1992 yılı Mayıs ayının sonlarında yapılan görüşmelerden sonra Rusya Federasyonu'nun (RF) daha önce SSCB ve Türkiye arasında imzalanmış bütün anlaşma ve protokollerden doğan yükümlülükleri üstleneceğini beyan etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesine katkıda bulunmuştur. 25 Mayıs 1992'de *"Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma"* ' imzalanmış ve bu antlaşma ekonomik, politik ve kültürel alanlardaki işbirliğinin geliştirilmesi için başlıca dayanak metin rolü üstlenmiştir.

Hükümetlerarası seviyede Türk-Rus ticari-ekonomik işbirliği konularını takip etmek amacıyla 14 Mayıs 1992 tarihli antlaşma ile Karma Ekonomik Komisyon (KEK) kurulmuştur. İlk toplantısı 2-6 Kasım 1992 tarihlerinde Ankara'da yapılan komisyonun kuruluşu ikili ilişkilerin gelişiminde önemli bir aşamadır. Komisyonun ikinci toplantısı 1-6 Nisan 1994 tarihlerinde Moskova'da, üçüncü toplantısı 4-7 Kasım 1997 tarihlerinde Ankara'da, dördüncü toplantısı 01-05 Kasım 1999 tarihlerinde Moskova'da, beşinci toplantısı 20-23 Ekim 2000 tarihleri arasında Ankara'da, altıncı toplantısı ise 29-30 Kasım 2004 tarihlerinde Moskova'da gerçekleştirilmiştir. Rusya tarafından Rusya Federasyonu Mülkiyet İlişkileri Bakanı F.R. Gazizullin, Türkiye tarafından ise Türkiye Cumhuriyeti Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen komisyon başkanlığına atanmışlardır. Komisyon çerçevesinde enerji, sanayi ve teknolojiler, yatırım ve taahhüt işleri, ulaştırma, standartizasyon ve metroloji konularında olmak üzere 5 ortak çalışma grubu faaliyettedir.

İki ülke arasındaki ticari-ekonomik ilişkiler sektörel bazda değerlendirilebilir. Bu sektörleri bavul ticareti, turizm hizmetleri, müteahhitlik hizmetleri, karşılıklı yatırımlar, enerji sektöründeki ilişkiler, taşımacılık sektörü ve askeri-teknik ilişkiler başlıkları altında toplamak mümkündür. Türkiye-Rusya Federasyonu ticari-ekonomik ilişkileri kronolojik bir sırada değil, sektörler bazında araştırılacaktır. İncelenecek her sektörün ikili ticari-ekonomik ilişkilerdeki yeri, önemi ve oynadığı rol farklı olup, ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Ayrı ayrı, ancak bir bütünün parçalan olarak, ilişkilere yönelik böyle bir yaklaşım bize aynı zamanda problemleri bir araya getiren, ayrıntılı ve sistemli bir bakış açısı kazandıracaktır.

SSCB'nin dağılması ve Varşova Paktı'nın çöküşüyle yaşanan tarihi değişiklikler Türk girişimcilerin Avrasya bölgesine, başka deyişle, eski SSCB'ye yönelmelerine olanak sağlamıştır. Avrasya bölgesindeki en büyük ülke olan Rusya, Türk girişimciler açısından bakir bir ticari alan olmuştur. Türkiye ile bölge arasındaki resmi ticari ilişkilerin yarısı, gayri resmi ilişkilerin ise tamamına yakını Rusya'nın payına düşmektedir. Rusya ile olan ilişkilerin bir başka özelliği Türkiye'nin diğer bölge ülkeleriyle olan bağlantılarını etkilemesidir. İki kutuplu dünyanın ortadan kalkması ve küreselleşme Türk-Rus ilişkilerine de damgasını vurmuş; geçen yüz yıllık dönem boyunca etkili olan politikanın yanı sıra, ekonomi faktörü de ilk kez ikili ilişkilerde ön plana çıkmıştır. Rusya'da baş gösteren tüketim malları ve hizmetler kıtlığı Türkiye'nin Rusya pazarına olan ilgisinin giderek artmasına neden olmuştur.²⁹

Rusya ve Türkiye ekonomilerinin birbirini tamamlayıcı özellik taşıması Türkiye'nin Rusya ile olan ilişkilerine diğer ülkelerle olan ilişkilerinden daha farklı bir nitelik kazandırmaktadır. Söz konusu tamamlayıcılık Türkiye açısından aşağıdaki noktalarda ortaya çıkmaktadır: Rusya pazarı Avrupa'daki diğer büyük pazarlara göre coğrafi açıdan Türkiye'ye daha yakındır. Rusya nüfusunun en azından 16,2 milyonu (toplam nüfusun %11'i) Türk kökenlidir. Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler politik olaylara karşı çok hassas olup, devletlerin bu ilişkilerde oynadığı aktif rol söz konusu hassaslığı daha da artırmaktadır. Rusya ekonomisinin geçiş aşamasında bulunması ve piyasa sisteminin şekillendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen yapısal

²⁹ <http://www.musavirlikler.gov.tr/>

reformlar ikili ilişkilerin niteliğini de etkilemektedir. Rusya Türkiye'nin ürettiği ve Batı pazarlarında çok hassas mallar olarak bilinen taze meyve ve sebze, çikolata, bisküvi, makarna, tütün, alkollü ve alkolsüz içecekler, bitkisel yağ, çay, tekstil ve hazır giyim, binek otomobilleri, elektronik, beyaz eşya ve diğer birçok ürün için geniş pazar konumuna gelmiştir. Türkiye'de bu ürünlerin üretiminde görülen artış bir ölçüde Rusya pazarındaki talep artışının etkisiyle gerçekleşmiştir.

Diğer taraftan, Rusya pazarında oluşan yeni koşullar sınır ve bavul ticareti için uygun ortam yaratarak, birçok küçük ölçekli Türk şirketinin ihracata dönük üretim yapmasına imkân sağlamış, dış ticarete aracılardan rolü azalmıştı. İkili ilişkilerin diğer bir önemli özelliği bunların günümüz şartlarında taraflar için farklı anlamlar taşımasıdır. Nitekim Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde Rusya büyük öneme sahip olmasa rağmen, Rusya açısından aynı değerlendirme pek geçerli değildir.³⁰ İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi büyük boyutlara ulaşsa da, Türkiye Rusya'nın başlıca ticaret ortakları arasında yer almamaktadır. Zira bavul ticareti dikkate alınmazsa; Türkiye Rusya'nın dış ticaretinde en büyük paya sahip ilk on ülke arasına bile girememektedir. Fakat istisna niteliğindeki iki faktör Türkiye ile ilişkilerin Rusya açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Bu faktörler doğalgaz ihracatı ve Boğazlar kullanılarak gerçekleştirilen deniz taşımacılığıdır. Bütün bunlara ek olarak, Türkiye'nin hızla gelişen ekonomisiyle Rusya için büyük perspektif vadeden potansiyel ithalatçı olduğu belirtilmelidir. Bu açıdan Türkiye elektrik enerjisi, silah ve çeşitli araç gereçlerin potansiyel alıcısı olarak görülebilir. 1992—2005 yılları arasındaki dönemde Türkiye-Rusya dış ticaretinin gelişimi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo. 2

Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya'nın Yeri (Bavul Ticareti Hariç, Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Ticaret	Rusya'ya Yapılan İhracat			Rusya'dan Yapılan İthalat		
		Hacim	Oran (%)	Rusya'nın Yeri	Hacim	Oran (%)	Rusya'nın Yeri
1992	1.478	438.4	3.0	8	1.040	4.95	8
1993	2.041	499.0	3.29	8	1.452	5.24	8
1994	1.865	820.1	5.24	6	1.045	4.50	7

³⁰ . Selçuk, Hasan, a.g.e. .22

1995	3.320	1.238	5,72	4	2.082	5,83	4
1996	3.393	1.493	6,42	3	1.900	4,30	6
1997	4.230	2.056	7,87	2	2.174	4,38	6
1998	3.499	1.347	4,9	5	2.152	4,68	6
1999	2.963	589	2,2	9	2.374	5,8	5
2000	4.531	644	2,3	9	3.887	7,1	4
2001	4.399	923	3,0	7	3.476	8,6	3
2002	5.016	1.162	3,3	6	3.854	7,6	3
2003	6.843	1.363	2,9	5	5.480	7,9	2
2004	10.861	1.852	2,9	8	9.009	9,3	2
2005	15,189	2,371	3,2	9	12,818	11	2

Kaynak: *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.*

Rusya uygulamakta olduğu preferanslar sistemine Türkiye'yi de dâhil etmiştir. Buna göre Türkiye'ye " gelişmekte olan ülke" statüsü tanınmakta ve Türk mallarının ülkeye girişi sırasında uygulanan gümrük tarifeleri %25 oranında indirilmektedir. Rus tarafının uyguladığı bu sistem sayesinde Türk mallarından daha az gümrük vergisi alınmakta ve sonuçta Rusya pazarı, gelişmiş ülke pazarlarına göre rekabet açısından daha cazip imkânlar sunmaktadır.

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1991 yılından sonra hızla artmıştır. 1992—1997 dönemine ait istatistiki veriler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu dönemde Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat %367, Rusya'dan yaptığı ithalat ise %97 oranında artarken, toplam ticaret hacminde %186 oranında bir artış görülmüştür. Bu rakamlar geçtiğimiz yüzyılın 1980'li yıllarına göre gözle görülür bir gelişmeyi ifade etmektedir. Söz konusu dönemde Rusya, Türkiye'nin ticari ortakları arasında önemli konumdaydı. 1992 yılında Türkiye'nin ticaret ortakları arasında Rusya 8. sıradayken, 1995 yılında 4. sıraya yükselmiş ve iki ülkenin ticaret hacmi 3,3 milyar dolara ulaşmıştır. 1997 yılında Rusya Türkiye'nin ihracatında 2., ithalatında 6., toplam ticaret hacminde ise Almanya'nın ardından 2. sıraya yerleşmiştir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin Rusya'yla ticaretten elde ettiği toplam gelir 8-10 milyar dolar olmuştur. Bunun 2 milyar doları resmi ihracatın, 5 milyar dolardan fazlası bavul ticaretinin payına düşmüş, 1,5 milyar dolara yakın kısmı ise turizm ve Rusya'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin gelirlerinden oluşmuştur.³¹

1998 yılının yazında Rusya'da patlak veren ekonomik kriz iki ülke arasındaki ticaret hacminin bir önceki yıla göre düşmesine neden olmuştur. Bu düşüş rublenin

³¹ **2000 Girenken Türkiye-Rusya İlişkileri.** Türk-Rus İş Konseyi, DEİK, s. 15

devalüasyonu sonucu Türkiye'den yapılan ithalatın pahalı hale gelmesinden kaynaklanmıştır. Krizin ardından ikili ticarete oluşan koşullar Türkiye'nin aleyhinde olmuş, Rusya ekonomisindeki kriz ortamı nedeniyle karşılıklı ticaret hacmi 1997 yılında yaklaşık 3 milyar dolara kadar gerilemiştir. Bu rakam söz konusu dönemde Türkiye'nin toplam dış ticaret gelirlerinin yaklaşık %13-15'lik kısmına tekabül etmektedir. Dolayısıyla, Rusya krizinin Türkiye üzerinde ciddi olumsuz etkileri olmuştur.

Türk-Rus ticari ilişkilerinde Türkiye açısından geleneksel hale gelmiş bir dengesizlik söz konusudur. İkili görüşmelerde Türk tarafı bu konuyu her fırsatta dile getirmiştir. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat bu ülkeye yapılan ihracattan daha fazladır. 1992-1997 yılları arasındaki dönemde ikili ticaretteki açık Türkiye'nin lehine belli ölçüde azalsa da, Ağustos 1998 krizinden sonra yeniden Rusya lehinde artış göstermiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, 2004 yılına gelindiğinde ikili ticarete Rusya lehinde oluşan açık rekor düzeye ulaşmıştır. Nitekim 2000 yılında 3,2 milyar dolar olan Türkiye aleyhinde ticaret açığı 2005 yılında 10,4 milyar dolara çıkmıştır.

1984 yılında imzalanan doğalgaz anlaşması Rusya'dan alınan doğalgaz bedelinin %70'inin Türkiye'nin ürettiği mal ve hizmetlerle ödenmesini mümkün kılmıştır. Takip eden dönemde Rusya bu şartı yerine getirmediği için mal ve hizmetle ödeme oranı %7'ye kadar düşmüştür. Daha sonra imzalanan "Mavi Akım" ve mevcut doğalgaz boru hattının genişletilmesine ilişkin anlaşmalarda bu şart koyulmamıştır. Artan ihtiyacı dolayısıyla Türkiye'nin aldığı doğalgaz hacmi artmakta ve enerji kaynaklarındaki fiyat artışı devam etmektedir. Bu durum Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatı artırmıştır, Rusya'ya yapılan ihracat ise aynı oranda büyümektedir. Fakat Rus tarafı bu görüşü paylaşmamaktadır. Rusya Dışişleri Bakanı Yardımcısı A.İ. Denisov "görünen" veya kayıtlı ticarete bavul ticareti, turizm gelirleri ve Türk şirketlerinin ağırlıkta olduğu taşımacılık sektörünün de eklenmesiyle "oyunun aslında tek kale maç niteliği taşıdığını ve Türkiye'nin bu oyunda açık üstünlüğe sahip olduğunu" belirtmektedir.

Ağustos 1998 krizinden sonra Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat %34,4, 1999 yılında ise %56 oranında azalırken, 1998 yılında ikili ticaret hacmindeki toplam

düşüş %17 olmuştur. 1999 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %2,2'si, ithalatının ise %5,8'i Rusya'nın payına düşmüştür. 1997 yılı rakamlarıyla kıyaslandığında bu alanda önemli bir azalış olduğu görülmektedir. Fakat Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat 1998 yılında sadece %1 oranında azalmıştır. Başka deyişle, kriz sırasında Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat büyük oranda azalırken, ithalattaki değişim çok az olmuştur. Bu eğilim 1999 yılında da sürmüş, Rusya Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 9. sıraya gerilerken, ithalat sıralamasında 5. ülke konumuna gelmiştir. Aynı yıl içerisinde Türkiye'nin Rusya'ya yönelik toplam ihracatı 589 milyon dolara inmiş, toplam ithalat ise bir önceki yıla göre %10'luk artış göstermiştir. Dolayısıyla, ikili ticarete Türkiye'nin açığı daha da büyümüştür.

1998 krizi ve rublenin devalüasyonu sonucu Rusya'nın ithalatı azalmış ve daha ucuz pazarlara kaymıştır. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı petrol ve doğalgaz alımları da artınca, iki ülkenin dış ticaretindeki dengesizlik giderek derinleşmiştir. 2000 yılında Türkiye'nin ihracatındaki artış kısmî bir iyileşmeyi beraberinde getirmiş, bu eğilim 2001 yılında da sürmüştür. Nitekim Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat %8 oranında artarken, ithalat %38,6'lık bir artışla o zamana kadarki en yüksek hacme ulaşmıştır. Fakat 2001 yılında Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik kriz ikili ticaretteki iyileşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen Türkiye'nin ihracatı, 1997 yılındaki hacme ulaşmasa da, 2000 yılına göre %43 oranında artmış, ithalattaki düşüş ise %10'la sınırlı kalmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'nin toplam ithalatı %25,7'lik bir düşüş göstermiştir. 2002 yılında Türkiye'nin ihracatı yeniden artma eğilimi göstermeye başlamış ve bu eğilim 2003 yılında da devam etmiştir. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat 2003 yılında %5,8 oranında artarken, Rusya'dan yapılan ithalattaki artış oranı %36,4 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl Rusya, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı 5. ülke olurken, ithalatta yeniden 2. sıraya yükselmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında bir önceki yıla göre artarak, 6,8 milyar dolara ulaşmıştır. Karşılıklı ticaret hacmindeki en büyük artış ise 2004 yılında gerçekleşmiştir. 2003 yılına oranla, 2004 yılında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı %35,8 artarken, Rusya'dan yaptığı ithalat %64,3 oranında artış göstermiştir. 2005 yılı sonu itibariyle toplam ticaret hacmi ise rekor bir düzey olan 15,1 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Türkiye'nin Rusya'ya

ihracatı %27,5 artarken, Rusya'dan yaptığı ithalat %41,9 oranında artış göstermiştir. Toplam ticaret hacmindeki artış ise %39,5 oranında gerçekleşmiştir. Buna karşılık, Türkiye aleyhindeki ticaret açığı ise %45,6 gibi yüksek bir oranda ortaya çıkmıştır. 1992-2004 döneminde Rusya'nın dış ticaretinde Türkiye'nin yerine ilişkin veriler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo.3 Rusya-Türkiye Ticari-Ekonomik İlişkileri ve Rusya'nın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Yeri (Bavul Ticareti Hariç, Milyon Dolar)

Yıllar	Toplam Ticaret	Türkiye'ye yapılan ihracat		Türkiye'den Yapılan ithalat	
		Hacim	Oran (%)	Hacim	Oran (%)
1992	1.444	661	1,2	483	1,1
1993	1.679	1.018	1,7	661	1,8
1994	1.415	1.014	1,5	401	1,0
1995	2.203	1.661	0,2	542	1,1
1996	2.281	1.686	1,9	595	1,2
1997	2.796	1.986	2,2	810	1,5
1998	2.460	1.935	2,6	525	1,1
1999	1.933	1.618	2,2	315	1,0
2000	3.441	3.093	3,01	348	1,05
2001	3.760	3.251	3,2	509	1,2
2002	4.071	3.346	3,16	725	1,5
2003	5,739	4,811	3,5	928,	1,2
2004	8,673	7,446	4,10	1,22	1,6

Kaynak: Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Komitesi (Goskomstat) verileri.

Tablo 1 ve Tablo 2'deki veriler arasında belli farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu durum kullanılan hesaplama yöntemlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bilindiği üzere, Rusya'nın ekonomik alanda işbirliği yaptığı başlıca ülkeler Almanya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve ABD'dir. Araştırılan dönemde ticari ve ekonomik işbirliğinin genişlemesi sonucu Türkiye, gelişmekte olan ülkeler arasında Rusya'nın en önemli ticaret ortağı konumuna gelmiştir. İki ülke arasında 1992 yılında 1,2 milyar dolar olan ticaret hacmi 1997 yılında 2,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişme 1994 yılına göre yaklaşık %50 oranında bir artışı ifade etmektedir. Rusya istatistiklerine göre Türkiye, 1996 yılında Rusya'nın ihracat yaptığı ülkeler arasında 18., ithalat yaptığı ülkeler arasında 20. olmuştur. 1997 yılında ise

bu sıralama ihracatta 14., ithalatta ise 19. olarak değişmiştir.³² İki ÷lke arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında yaklaşık 3,5 milyar dolar, 2001 yılında ise 3,8 milyar dolar olarak gerçekleşirken, Türkiye tarafı bu rakamları sırasıyla 4,5 milyar dolar ve 4,4 milyar dolar olarak açıklamıştır. 2001 yılında Türkiye, Rusya'dan ithalat yapan ilk 10 ÷lke arasında %3,2'lik payla 10. sırada yer almış, toplam ticaret hacmine göre ise Finlandiya'dan sonra 9. olmuştur.

Rusya tarafından açıklanan verilere göre, 2002 yılında iki ÷lke arasındaki toplam ticaret hacmi 4,071 milyar dolara, 2003 yılında ise 5,7 milyar dolara ulaşmıştır. 2004 yılında bu yükseliş devam etmiş ve toplam ticaret hacmi 8,6 milyar dolara çıkmıştır. 2004 yılı verilerine göre Türkiye, Rusya'nın ihracatında 8. sırada (%4,1), ithalatında ise 17. sırada (%1,6) bulunmaktadır. Toplam ticaret hacminde ise Türkiye %3,37 oranında bir paya sahiptir. Bavul ticareti de hesaba katıldığında bu oran yaklaşık %5'e çıkmaktadır. Rusya'nın 2004 yılındaki toplam ticaret hacmi dikkate alırsa, Japonya, Hindistan, Güney Kıbrıs, Güney Kore gibi ÷lkeleri geride bırakan Türkiye'nin 8. sırada yer aldığı gör÷lmektedir.

Türkiye'nin Rusya ile olan ticari ilişkilerinde dikkati çeken önemli husus ihracatın istikrarsız, ithalatın ise nisbeten istikrarlı bir seyir izlemesidir. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat ekonomik krizlerden büyük ölçüde etkilenirken, ithalat için benzer değerlendirme söz konusu değildir. Bu durum ÷lkelerin ihtiyaç duyduğu malların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat esas itibarıyla tekstil ve hazır giyim, meyve-sebze, temizlik malzemeleri, elektrikli eşyalar ve diğer nihaî tüketim mallarından oluşurken, ithalatta petrol ve petrol ürünleri, doğalgaz gibi enerji kaynakları, kimyasallar, madenler ve ağır metaller ağırlıktadır. 2004 yılı verilerine göre Türkiye'nin Rusya'ya ihracatında tarımsal ürünler 359,2 milyon dolar, madencilik ürünleri (madenler ve mineral yakıtlar) 42,6 milyon dolar, sanayi ürünleri ise 1,4 milyar dolar yer tutmuştur. Türkiye'nin Rusya'dan ithalatında tarımsal ürünler 276,4 milyon dolar, madencilik ürünleri (madenler ve mineral yakıtlar) 6,9 milyar dolar, sanayi ürünleri ise 1,7 milyar dolar yer tutmuştur."

³² <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=877872>

Türkiye Rusya'dan enerji hammaddeleri ve diğer işlenmemiş ürünler ithal etmekte, bu ülkeye yaptığı ihracatta ise hazır mallar üstünlük teşkil etmektedir. Türk mallarının satış hacmi talepteki değişikliklere karşı çok hassastır. Ekonomik kriz sırasında nüfusun alım gücü azalırken bu malların satışı düşmektedir. Diğer taraftan Türkiye, sanayi sektörünün gelişimi için ihtiyaç duyduğu enerji kaynakları ve kendisinde bulunmayan diğer ürünleri Rusya'dan almaktadır. Bu ürünlerin talebi ise istikrarlı olup, nüfusun alım gücüne bağlı değildir. Bu yüzden ekonomik kriz dönemlerinde Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat ihracatına göre daha küçük oranda azalmakta, ayrıca, bu azalış uzun süre devam etmemektedir.

Putin Döneminde karşılıklı ziyaretler iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi-ne yaptığı katkı önemlidir. Putin 5-6 Aralık 2004'te Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Putin, bu ziyareti ile 32 yıl aradan sonra Türkiye'ye gelen ilk Rusya Devlet Başkanı olmuştur. Ziyarete Türk-Rus ilişkilerinin durumu ve iki ülkeyi de ilgilendiren uluslararası konular görüşülmüştür. Öne çıkan bazı konu başlıkları şunlar olmuştur:

- Kafkasya ve bölgesel konular (Çeçenistan, Ukrayna, Kıbrıs, Irak),
- Enerji alanında işbirliği,
- Boğazlara alternatif boru hatları inşası,
- Ekonomik işbirliği konuları,
- Rusya'nın enerji ağırlıklı yeni yatırım önerileri,
- Helikopter ihalesi ve askeri işbirliği³³.

Yalnızca 2005 yılında Putin ve Erdoğan dört kez bir araya gelmişlerdir. Genel olarak, Ankara'nın, Karadeniz, Irak ve İran konusunda Moskova ile benzer politikalar izlemesi, RF'nin ABD ile bölgede yürüttüğü rekabette önemli kazanımlar sağlamasına sebep olmuş, enerji konusunda RF ile işbirliği bölgede sıkı bir şekilde

³³ Cankara, Pınar Özden, **Putin dönemi Rusya'nın yeniden güç olma stratejileri ve politikaları**. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2007, T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, Türkiye, s.135

uygulanan Rus enerji politikalarına yeni açılımlar sağlamıştır. Diğer taraftan; RF'nin bu açılımlarından biri olan Mavi Akım Projesi kapsamında yapılan anlaşma, Türkiye'nin bölge enerji politikaları için en büyük zorluk görünümündedir.³⁴

Rusya, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olmak için çalışmalar yapmaktadır. Rusya'nın DTÖ'ye katılımına ilişkin Türkiye-Rusya İkili Protokolü, Rusya Federasyonu Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakan German Gref ve Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen tarafından Nisan 2005'te Ankara'da imzalanmıştır. Rusya'nın DTÖ'ye üye olması ile birlikte gümrük tarifelerinin düşecek olması Türkiye açısından Rusya ile ticaretin kolaylaşacağı anlamına gelmektedir. Devlet Bakanı Tüzmen, imza töreninden sonra yaptığı açıklamada Rusya'da Türk ticaret bölgesi kurmak istediklerini, iki ülke arasında bazı firmalar açısından gümrük işlemlerini kolaylaştıracak "Yeşil Koridor" çalışmalarının son aşamaya geldiğini ve gümrük işlemlerinin böylece çok kısa sürede tamamlanabileceğini belirtmiştir.

2001 yılında Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen ikili ticaret hacminin Türkiye ve Rusya'nın toplam dış ticaretinin %10'una tekabül eden 24 milyar dolara çıkarılmasının her iki ülkenin ihtiyaçlarına cevap vereceğini ve bu rakamın tatminkâr olduğunu söylemekteydi. 2005 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 15 milyar doları aşmıştır. Tüzmen, 2004 yılı sonunda yaptığı açıklamada Türkiye-Rusya ticaret hacmini önümüzdeki 3 yıl sonunda 25 milyar dolara, toplam iş hacmini ise 30 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini belirtmiş, sonraki yıllarda bu hedefe ulaşılmıştır.

Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için ciddi potansiyel mevcuttur. Bu ülkelerin gerçekleştirdiği üretimin birbirini tamamlayıcı nitelik taşıması ekonomik ilişkilerin gelişimine ivme kazandıran önemli faktör olarak değerlendirilmelidir. Coğrafi yakınlık da bu süreci olumlu etkilemektedir. Türk özel sektörünün Rusya'da elde ettiği başarı ikili ilişkilerin gelişimi açısından büyük öneme sahiptir.

³⁴ Civelekoğlu, İbrahim, **Rusya'nın Enerji Politikaları ve Türkiye'ye Etkileri**. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2008, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye, s.76

3.2. Bavul Ticareti

Bavul ticareti günlük tüketim mallarının, bu ticaretle uğraşan şahıslar tarafından başka ülkelerde ucuz fiyattan alınması ve kendi ülkelerine getirilerek burada satılması olarak özetlenebilir. Uluslararası ticari ilişkilerin kendine has bir şekli olan bavul ticareti 1980 li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin bavul ticaretine aktif şekilde katılım süreci, kendi ülkelerinde satmak üzere tüketim mallarını küçük miktarlarda toptan alımını yapan Yugoslavya vatandaşlarının ülkeye girişi ile başlamıştır. Daha sonra Polonyalılar ve Bulgarlar, ardından ise Rusya ve diğer eski SSCB cumhuriyetleri vatandaşları bavul ticaretinin merkezi konumunda olan İstanbul'un Laleli semtini "keşfetmişlerdir". Bavul ticareti eski Sosyalist Blok ülkelerinde giriş-çıkış koşullarının serbestleştirilmesi sürecine paralel olarak gelişme göstermiştir. Zamanla Türkiye'de giriş vizesi alanındaki uygulamaları yumuşatmaya başlamıştır. Fakat vize konusundaki kolaylıklar ithalat-ihracat işlemlerinin yeni türü olan bu ticaret şeklinin giderek genişlemesinde belirleyici olmaktan ziyade, yardımcı rol oynamıştır. 1980 li yılların sonlarında bavul ticaretini başlatan ve "bavulcular" olarak tabir edebileceğimiz Rus girişimcilerin ilk hedefi Sosyalist Bloka dahil olan Polonya, Bulgaristan, Macaristan ve Romanya gibi ülkelerdir. SSCB vatandaşlarından henüz vize istenmemesi bavulcu akımını hızlandırmıştır ve sonucunda "tüccar turist" olarak adlandırabileceğimiz turistlerin alış-veriş için bu ülkelere akını başlamıştır. Söz konusu ülkelere alkollü içki, saatler, konserveler, ufak elektronik aletler, yerli fotoğraf makineleri, altın ve işlenmiş metalden eşyalar götürüp satan Rus bavulcular dönüşte giyim, iç çamaşırı, ayakkabı ve diğer mallar olarak kendi ülkelerinde bunların satışını yapmaktaydı. Bu yıllarda yurtdışına çıkan yolcu beraberinde bulunan döviz miktarının 200 dolarla sınırlı olmasına rağmen gerçekleştirilen her seyahat sonrası bavulcuların sakladığı miktar 100 doları bulmaktaydı.

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nda oluşan ekonomik koşullar 1990'lı yıllarda ülkede bavul ticaretinin genişlenmesine zemin hazırlamıştır. Öncelikle, Rus vatandaşlarının yurt dışına gitmelerinin önündeki engeller kaldırılmış ve turist vizesiyle yapılan yurt dışı seyahat prosedürleri kolaylaştırılmıştır.

Yurtdışından Rusya'ya mal getiren tüzel kişiliğe sahip ithalatçı firmaların mallarına yüksek oranda vergi uygulanırken bavul ticaretiyle uğraşan özel kişilerin getirdikleri mallar için uzun süre herhangi bir vergi söz konusu olmamıştır. O dönemde belirlenen kurala göre, tüzel kişi statüsündeki şahısları değeri 1000 ABD dolarını ve ağırlığı 50kg geçmemek şartıyla, aldıkları malı ülkeye gümrüksüz sokabilmekteydi. Hacim olarak milyarlarca dolara ulaşabilen bu ticaret şeklinin en önemli özelliği gayri resmi ve ya kayıt dışı olmasıdır. Rusya devlet Gümrük Komitesinin verilerine göre bu yıllarda Rusya'nın yıllık vergi kaybı yaklaşık 63milyar rubleyi bulmaktaydı.¹

1993– 1994 yıllarında bavul ticareti hızla gelişmeye başlamıştır. Çeşitli verilere göre, 1990 li yılların ortalarında Rusya'da esas faaliyet türü olarak bavul ticaretiyle uğraşanların sayısı 2–3 milyona ulaşmaktaydı . Eğer bu ticaretle doğrudan - dolaylı bağlantılı olan herkes dikkate alınsa yaklaşık 10 milyon kişiye iş imkanı sunabilmektedir. Ekonomik fonksiyonunun yanı sıra , bavul ticaretinin önemli sosyal fonksiyonları da bulunmaktadır. Değişik hesaplamalara göre, o yıllarda 5-15 milyar dolar arasında bir hacme ulaşan bavul ticareti Türkiye' ye önemli miktarda döviz girişi sağlamış, binlerce küçük atölye ve diğer üretim birimlerinin faaliyete geçmesine zemin hazırlayarak, ekonomik canlılık ve istihdam artışına katkıda bulunmuştur. 1993 yılından Ağustos 1998 tarihine kadar bavul ticareti iki ülke arasındaki ticaret hacminin önemli kısmını teşkil etmiştir. Diğer taraftan, üniversite diplomasına sahip olmasına rağmen işsiz kalan binlerce Rus vatandaşının bavul ticareti sayesinde biriktirdiği sermaye ülkede girişimci tabakasının şekillenmesi sürecinin ilk aşamasının oluşturmuştur. Bu ticaret şekli o dönemde yaklaşık 10 milyon Rus ailesine günlük yaşamlarını sürdürme ve hatta sermaye biriktirme olanağı vermiştir. Bavul ticareti aynı zamanda Rusya'da turizm ve kargo taşımacılığı sektörlerini de canlandırmış, bavulcular için “Shop-tour” programları ve charter seferleri düzenlenmeye başlanmıştır. Yeni ticaret merkezlerinin kurulması hızlanmış, Moskova ve Novosibirsk kentleri bu ticaretle ülkeye sokulan malların depolandığı ve dağıldığı merkezler haline gelmiştir.

Tablo.4 Türkiyenin Bavul Ticareti Gelirleri 1996-2005 (Milyon Dollar)

Yıllar	Gelirler	Değişim (%)
1996	8,842	-
1997	5,849	-33,3
1998	3,689	-36,9
1999	2,255	-38,8
2000	2,946	30,6
2001	3.039	3,1
2002	4,068	33,8
2003	3,953	-2,8
2004	3,880	-1,8
2005	3,473	-10,4
Toplam	41,994	-

Kaynak: TCMB

Rusya tarafından bavul ticaretinin kısıtlanması günümüzde zorunluluk arzietmekte olup, bu yönde yasal çalışmalara başlanmıştır. Ocak 2005'te yürürlüğe giren Federal Gümrük Servisinin (FGS) yeni yönetmenliğine göre gümrük memurları bavul tüccarları tarafından ithal edilen malların çeşidine ve malın adına göre paketlenmesi talebinde bulunabileceklerdir. Aksi halde, bavulcuların mallarını taşıyan kargo şirketleri bu malları Rus toraklarına sokamayacaklardır. FGS yetkilileri yüklerin mal çeşidine göre paketlenmesi kayıtdışı ithalatı ortaya çıkarmaya yardımcı olacağı düşüncesindedirler. Gümrük memurlarına göre, eşyanın karmaşık olarak paketlenmesinin yasaklanması doğru şekilde beyan edilmeyen malların tespit edilmesine imkan verecektir. RF Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanlığında gümrük işlerinden sorumlu Genel Müdür Aleksey Kaulbars'ın yaptığı açıklamaya göre, gerçek kişilerin beraberinde getirdikleri gümrüksüz mal bedeli 65.000 Rubleden 30.000 Rubleye mal ağırlığı da 50 kg dan 30 kg'a kadar indirilebilecektir. Kaulbars, ayrıca, bu uygulamayı öngören tekliflerin hükümette tartışıldığını kaydetmiştir.³⁵

Nitekim Rusya bu konuda yakın zamanda yeni bir düzenleme daha yapmıştır. 28 Şubat 2006 tarihinde yürürlüğe giren 23.01.2006 tarih ve 29 sayılı Kararnameye göre, RF' na yolcu beraberli kapsamında vergi ödenmeksizin getirilebilen eşyada

³⁵ Selçuk, H, a.g.e. s.23

eşya bedeli eskiden olduğu gibi 65.000 ruble olarak kalırken izin verilen eşyanın ağırlığı 50 kg'a düşürülmüştür. Ayrıca yürürlükteki kararnamede gerçek şahısların haftada bir kereden fazla RF sınırlarını geçmesi halinde getirilen eşyanın gümrük rejimine tabi olması esası belirlenirken yeni kararname ile bu süre ayda bir kere olarak değiştirilmiştir.

2010 yılında Rusya bavul ticaretine sınırlama getirmiş ve Laleli, Beyazıt ve Osmanbey'deki bir çok esnaf ihracat yapamaz duruma gelmiştir. Deri ve diğer hafif sanayi ürünleri depolarda kalmıştır³⁶. Ama Resmi Rus Rossiyskaya gazetesi, Moskova'daki Çerkizovski pazarının kapatılmasının Türkiye'ye yönelik Rus bavul ticaretinin artmasına yol açtığını yazdı. Gazetenin araştırmasına göre pazarın kapatılması bölgelerdeki Rus esnafı çok olumsuz etkiledi. Moskova pazarından mal alamayan küçük esnaf, eski usule döndü ve Türkiye'ye yönelmeye başladı³⁷. 2011 yılında Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütüne kabul edilmesi, Türk bavul ticaretçilerinin yüzünü güldürmüştür. Artık Türk esnaf Rusya'nın koyduğu kurallara göre değil, uluslararası kurallara göre ticaret yapacaktır.³⁸

3..3. Turizm İlişkileri

Gelir getiren bir sektör olarak turizm sektörünün temeli Türkiye'de 1970'li yılların ortalarında atılmıştır. 1980'li yıllar turizmin Türkiyede gelişimini sürdürdüğü yıllar olarak değerlendirilebilir. Türk turizm sektörü 2000 li yıllara yeterince olgunlaşmış bir sektör olarak girmiştir. Özellikle 1990 yılından sonraki dönemde artış eğiliminde olan turizm gelirleri Türkiye'nin bütçe gelirlerinin önemli kısmını oluşturmaya başlamış, ülkeye gelen turistlerin sayısı her geçen yıl artış göstermiştir. Türkiye 2010 yılı için 30 milyon ziyaretçi ve 30 milyar dolar turizm geliri hedeflemektedir. 2020 yılında Türkiye'yi 60 milyon turistin ziyaret etmesi ve turizm sektörü gelirinin 50 milyar dolara ulaşması planlanmaktadır.

Son 10-15 yıllık dönemde Türkiye'de turizm sektörünün gelişimini yansıtan rakamlar dünya ortalamasının üzerinde seyretmektedir. 1981 yılında Türkiye'ye 1,4

³⁶<http://www.milliyet.com.tr/rusya-bavul-ticaretini-kaldirdi-> (Erişim tarihi: 10.07.2010)

³⁷ <http://www.rusya.ru/Content/8180-Rusya+ile+bavul+ticareti+yeniden+ba%C5%9F%C4%B1yor>, Erişim tarihi: 10.03.2012

³⁸ Bavul ticareti "resmen" bitti. <http://ekonomi.haberturk.com/makro-ekonomi/haber/699166-bavul-ticareti-resmen-bitti> 21 Aralık 2011

milyon turist gelmiş ve 400 milyon dolar hacminde döviz bırıskmışdır. 1992 yılında ise turist sayısı 7 milyona yükselirken, gelir 3,6 milyar dolar olmuştur. Türkiye dünyada turizm geliri sıralamasında 2004 yılında 8' ci sırada yer almıştır. 2005 yılında turizm alanında patlama yaşanmışdır. Türkiye'ye gelen turist sayısı 21,1 milyona, turizm geliri ise 18,1 milyara ulaşmışdır. 2011 yılında ise Türkiye'yi 25 milyonu aşkın turist ziyaret etmiştir.

2005 yılı verilerine göre Türkiye ye gelen turistler arasında sayı itibarı ile Alman turistler birinci, Rus turistler ikinci, İngiliz turistler ise üçüncü sırada bulunmaktadırlar. 1993 yılında Rus vatandaşları tarafından gerçekleştirilen yurt dışı seyahatlerinde Türkiye ikinci sıradayken, 1995 yılında birinci sıraya yükselmiştir. Rusların tatil için tercih ettikleri ülkeler sırasında Türkiye hala birinci konumdadır. 1992-1994 yıllarında Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin öncelikli amacı bavul ticaretiydi. 1995 yılından itibaren ise turistlerin daha çok tatil amacıyla geldikleri görülmektedir.

Rusya'yı ziyaret eden Türk turistlerle Türkiye'ye gelen Rus turistlerinin sayısının karşılaştırılması arada çok büyük fark olduğunu ortaya koymaktadır. Rusya'ya birçok ülkeden turist gelmesine karşın, bu ülkeyi ziyaret eden Türklerin sayısı çok azdır. Rusya'nın turizm olanakları Türkiye'de yeteri kadar tanınmamaktadır.³⁹ Türk vatandaşlarının büyük kısmı Rusya'ya çalışmak ve iş kurmak amacıyla gitmekte ve bu sırada turist vizesinden yararlanmaktadır, zira Rusya temsilciliklerinden çalışma vizesinin alınması oldukça zordur. Son yıllarda Türk vatandaşları turist vizelerinin alınması konusunda da ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Rusya vatandaşları sınırı geçerken 20 dolar karşılığında vize alarak Türkiye'ye giriş yapabilirken, Türk vatandaşlarının Rus vizesi alabilmesi bir çok idari engelin aşılmasını gerektirmektedir. Uluslararası Turizm Örgütü'nün verilerine göre, 1994 yılında Rusya'ya giriş yapan Türk vatandaşlarının sayısı 101,047 iken, 1995 yılında 133,530 yükselmiştir. 1996, 1997 ve 1998 yıllarında bu rakam sırasıyla 160.381, 145.431 ve 140.157 olmuş, 2001 yılında ise Rusya'ya yaklaşık 200 bin Türk vatandaşı giriş yapmıştır. Rusya'yı ziyaret eden Türk vatandaşlarının sayısının bu kadar az olmasının nedeni, şüphesiz giriş vizesinin

³⁹ Selçuk, Hasan, **a.g.e.** s.27

alınması sırasında çıkan zorluklardır. Özellikle iş adamlarının vize alımında ve Rus havaalanlarında karşılaştıkları sorunlar iki ülke ileri gelenlerinin birlikte yaptıkları toplantılarda sık-sık dile getirilmektedir. 2010 yılında karşılıklı olarak vizelerin kaldırılması bu sorunların çözümünde ilaç niteliğinde olmuştur.

Turizm alanında iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimini engelleyen faktörler ekonomik krizler ve vize konusundaki zorluklarla sınırlı kalmamakta, Rusya'daki "Çeçen sorunu" ve Türkiye'deki "Kürt sorunu" da bu ilişkileri etkilemektedir. Her iki ülke basınında zaman zaman yer alan haberler de muhtemel terörist saldırılarından bahsedilmekte ve diğer ülkede bulunmanın güvenilir olmadığı vurgulanmaktadır. Çeçen kökenli Türk vatandaşları tarafından turistlerin rehin alınması da olumsuz etki yaratmaktadır.⁴⁰

17 Aralık 2004 tarihinde Türkiye'ye AB'ne üyelik için müzakere süreci tarihi verilmiş ve bu süreç 3 Ekim 2005'te başlamıştır. Türkiye için çok önemli olan bu gelişme, ister istemez Türkiye-Rusya ticari-ekonomik ilişkilerinin bu durumdan nasıl etkileneceği sorusunu akla getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin AB üyeliğinden ilk aşamada ve en çok etkilenecek sektörler arasında turizm sektörü de bulunmaktadır. Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda Şengen bölgesine girmesiyle vize prosedürünün zorlaşması, eğer Rusya bu süreç içerisinde AB ile vize konusunda anlaşamazsa, Rusya'dan Türkiye'ye olan turist akımını önemli ölçüde azaltacaktır. Türkiye'de bu konuya dikkat çekenlerden birisi de Doğu Karadeniz İhracatçılar Birliği (DKİB) Yönetim Kurulu Başkanı A.H.Gürdoğan'dır. Gürdoğan, "Rus vatandaşlarının Türk sınır kapılarında vize almalarını kolaylaştıran mevcut durumun korunması gerekir. Aksi halde Rus turistler tatil için Türkiye'yi tercih etmeyecektir. Bu nedenle ülkemizin dış ticaret ve turizmde önemli potansiyele sahip Rusya Federasyonu vatandaşlarının Şengen vizesi şartı dışında tutulması gerektiğini belirtmiştir."

2004 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin bütün Kıbrıs adasının temsilcisi statüsü ile AB kabul edilmesinden sonra Rusların turizm için tercih ettiği ülkeler sıralamasında Güney Kıbrıs'ın pazar kaybettiği ve gerilediği görülmektedir.

⁴⁰ **2000 Girenken Türkiye-Rusya İlişkileri.** Türk-Rus İş Konseyi, DEİK, s. 15.

Ancak bu konu, Türkiye AB üyesi olsa bile, iki ülke arasındaki anlaşmalarla çözülebilecek bir durumdur. Rusya'nın bu konuda bazı AB ülkeleri ile yaptığı çeşitli yumşatıcı uygulamaları vardır. Nitekim Rusya, Şengen vizesi bölgesine girmelerine rağmen İtalya ve Almanya ile daha esnek bir vize prosedürü konusunda anlaşma imzalamıştır. Türkiye muzakere sürecinde vize konusunda İtalya ve Almanya uygulamalarını örnek almalı ve kendine uyarlamalıdır.

Türkiye Turizm Acenteleri Birliği (TÜRSAB) tarafından yapılan anket çalışmasının sonuçlarına göre, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD de gerçekleştirilen terör saldırılarından sonra Türkiye otellerinde yapılan rezervasyonların sayısından gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. Almanyadan 13.500, ABD den 10.000 ve Japonyadan 4.000 rezervasyon iptal edilmiştir, fakat Rus turistlerin rezervasyonlarında önemli bir azalış yaşanmamıştır.⁴¹ Akdeniz Turist Otelciler birliği Başkanı Osman Ayık bu durumla ilgili şunları söylemektedir: “Avrupalı turistler çeşitli politik olaylara anında tepki göstermekte ve bu nedenle çoğu zaman seyahatlerini iptal etmektedirler. Rus turisler ise benzer olaylar karşısında daha rahat ve sakin davranmaktadırlar.”

Türkiye'yi ziyaret eden ABD'li turistlerin alım gücü diğer ülkelerin turistlerine göre daha yüksektir. 1999 yılına kadar Rus turistler bu sıralamada en sonlarda bulunmaktaydı. Fakat son yıllarda durum ciddi şekilde değişmiş, zengin Rus turisler tatil için Türkiye'yi tercih etmeye başlamışlardır. Rusya Turizm Acenteleri Derneğinin (RATA) araştırmalarına göre Rus vatandaşları 2003 yılında yurtdışında 5,6 milyar dolar döviz bırakmış olub, bunun 4,4 milyar dolarlık kısmını turistik amaçlı kullanmışlardır. 1997 yılında bir Rus turistinin yaptığı ortalama harcama tutarı 300 dolar iken, 1998 yılında bu rakam iki katına çıkmıştır. Bir başka kaynağa göre Rusya ve BDT ülkelerinden gelen turistlerin 1999 yılındaki harcamaları 650 dolar iken, 2002 yılına gelindiğinde bu miktarın 731 dolar civarına yükseldiği görülmektedir. Rusyanın ekonomisi gelişmeye devam ettikçe bu miktar artacaktır.

Türkiye ve Rusya arasında turizm alanındaki ilişki anlaşmalar yoluyla geliştirilmektedir. Bu amaçla 25 mart 1995 tarihinde Moskova'da iki ülke arasında

⁴¹ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=877872>

“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşmanın 1. maddesi iki ülkenin turizm alanında işbirliğini güçlendireceklerini ve teşvik edeceklerini, 3. maddesi ile tarafların iki ülke arasındaki turistik amaçlı değişimlerde formaliteleri basitleştireceklerini belirtmektedir. Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması çerçevesinde oluşturulan Türkiye – Rusya 1.Dönem Turizm Karma Komisyonu Toplantısı 28-31 Matr 2001 tarihleri arasında Moskovoda yapılmıştır. Bu toplantı sırasında her iki ülke arasında turizm alanındaki ilişkilerin geliştirilmesi irdelenmiş ve bu ilişkilerin yüksek düzeye ulaştığı memnuniyetle vurgulanmıştır. Turizm konusundaki farklı alandaki iş birliğinin genişlemesi ve güçlendirilmesine ilişkin konular hakkında fikir açıklamalarında bulunulmuştur. Ayrıca, toplantı esnasında 29 Mart 2001 tarihinde “Türkiye – Rusya 1-ci Dönem Turizm Karma Komusyonu Protokolü” imzalanmıştır.⁴²

Olumlu mesajlar içeren reklam kampanyaları ve vize prosödünün kolaylaştırılması turizm sektöründeki işbirliği olanaklarının artmasını sağlayacaktır. Rusya ve Türkiyenin turizm alanındaki işbirliği yapabilmesi için büyük potensiyel mevcuttur. Gelişmekte olan turizm sektöründeki ilişkilerin önemi sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayıp, kültürel konularıda kapsamakta ve iki ülke halklarının yakınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Turizm alanındaki iş birliği önyargıların ortadan kalkmasına ve halkların birbirinin tarihsel ve kültürel zenginliklerini daha yakından tanımasını sağlamaktadır. Bu işbirliğinin kolay ve basit yöntemlerle geliştirilmesine imkan verecek mekanizmaların uygulanmaya konması turizm sektöründe mevcut olan sorunların çözümüne ve iş birliğinin iki ülkeninde çıkarlarına hizmet etmesine katkıda bulunacaktır. T.C eski Moskova büyükelçisi Nabi Şensoy “Turizmin rolü sadece ekonomik getirisiyle sınırlı değildir. Turizm uzun yıllar boyunca birbirinden izole edilmiş Türk ve Rus halklarının bir birlerini tanıması ve yakınlaşması için bir vesile olarak görülmelidir” sözleriyle konunun önemine dikkat çekmiştir.

⁴² <http://www.bilgesam.org/tr/>

3.4. Türk İnşaat Şirketleri Ve Müteahhitlik Hizmetleri

Türk müteahhitlik firmalarının Rusyadaki aktif faaliyetleri ikili ekonomik ilişkilerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Son 20 yıllık dönemde ülke içerisinde büyük gelişme kaydeden Türk inşaat sektörü aynı başarıyı Türkiye'nin dışında da göstermiş ve faaliyet alanına Rusya, Kazakistan, Suudi Arabistan, Libya, Pakistan, Almanya ve diğer ülke pazarlarını dahil etmek suretiyle ihraç ettiği hizmetlerin coğrafyasını önemli ölçüde genişletmiştir. İnşaat sektörü Türk ekonomisinde önemli yere sahiptir. Sektör çalışabilir durumdaki nüfusun %5'ine iş olanağı sağlamakta, inşaat malzemelerine olan talep sayesinde sanayinin diğer sektörlerinin gelişimi üzerinde uyarıcı etki yapmaktadır. Ayrıca, yurtdışında gerçekleştirilen müteahhitlik faaliyetleri ülkeye yıllık 1 milyar dolar civarında para girişi sağlarken, yurtdışında 35-40 bin Türk işçisinin istihdamına olanak vermektedir.⁴³

Türk inşaat sektörü 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından gelişmeye başlamıştır. Cumhuriyetin ilanından önce ülkenin müteahhitlik hizmetleri piyasasında sadece büyük yabancı şirketler faaliyetleyken, 1923 yılından sonra küçük ölçekli yerli şirketler ortaya çıkmıştır. Fakat geçen yüzyılın ortalarına dek Türk şirketlerinin önemli bir ilerleme kaydedemediği göz önünde bulundurulursa, Türk inşaat sektörünün 1950'li yıllardan itibaren gelişmeye başladığı söylenebilir. Ülkede aktif şekilde faaliyet gösteren yabancı şirketler aracılığıyla 1960 lı yıllarda gelişmiş inşaat teknolojileri transfer edilmiş, bu şirketlerde çalışarak bilgi ve tecrübe edinen genç Türk mühendisler daha sonra kendi işlerini kurmuşlardır. Çok sayıda büyük ölçekli sanayi tesisinin proje ve inşaatını başarıyla gerçekleştiren Türk müteahhitlik sektörü bu şekilde ortaya çıkmıştır.

İnşaat ve müteahhitlik alanında SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin tarihi hayli eskidir. Bu ilişkilerin temeli iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik bağlantıların ilk kuruluş dönemine raslayan 1935 yılında, Kayseri'de SSCB uzmanlarının yardımıyla Türkiye'nin en büyük tekstil fabrikasının kurulmasıyla atılmıştır. SSCB döneminde sermaye hareketlerine has olan belli özellikler

⁴³ <http://www.musavirlikler.gov.tr>

dikkate alınır, 50 yılı aşkın süre zarfında söz konusu sektördeki iş birliğinin tek yönlü olduğu ve SSCB tarafından Türkiye'ye sağlanan müteahhitlik hizmetleriyle sınırlı kaldığı belirtilebilir. Türkiye ile iş birliğini geliştirmekle Sovyetler Birliği ekonomik değil, politik kazanımlar elde etmek ve Anadolu'daki etkinliğini artırmak amacı gütmekteydi. Yatırımlar alanındaki iş birliği de aynı temele dayanmaktaydı. Nitekim, sermaye hareketleri tek yönlü olup, sadece SSCB nin Türkiye'ye yaptığı yatırımlardan oluşmaktaydı. Büyük ölçekli sanayi ve altyapı tesislerinin inşası için SSCB tarafından ayrılan kaynaklar Türkiye'ye SSCB Devlet Dış Ekonomik İlişkiler Komitesi kanalıyla girmektedir. Dış ilişkilerin sağladığı ekonomik kazanımlarla yetinilmeyip, bunların politik etkinliğe dönüştürülmesi söz konusu Komitenin temel kuruluş amaçlarından birisidir.⁴⁴ İki ülke arasında yatırım ve müteahhitlik hizmetlerini kapsayan işbirliği 1980 li yıllarda “yeniden yapılanma” (perestroyka) politikasının uygulanmaya konmasıyla iki taraflı nitelik kazanmış ve Türk şirketleri Sovyetler Birliğinde çeşitli tesislerin inşası ve modernizasyonu ile ilgili projelerde görev almaya başlamışlardır. Fakat yatırım ve inşaat hizmetleri alanında işbirliği kavramını tam anlamıyla yansıtan iki taraflı (bazı durumlarda üçüncü ülkenin de katıldığı) projelerin önemli kısmı SSCB nin dağılması ve Rusyada piyasa ekonomisine geçişin başlamasının ardından gündeme gelmiştir.

1970' li yıllardan itibaren Türkiye'de büyük ölçekli yerli inşaat şirketlerinin faaliyeti artmaya başlamıştır. O dönemde yaşanan en önemli gelişme Sovyet inşaatçıları tarafından İskenderun'da demir-çelik fabrikasının kurulmasıdır. Büyük bir Sovyet firmasının öncülüğünde Türk müteahhitlik şirketleri tarafından bu kadar kapsamlı bir projenin gerçekleştirilmesi Türkiye'de inşaat sektörünün gelişimine büyük ivme kazandırmıştır. Bugün Türkiye'yi dünya piyasasında başarıyla temsil eden müteahhitlik şirketleri o dönemde tecrübe kazanmaya ve kendi organizasyon yapılarını şekillendirmeye başlamışlardır.

Geçtiğimiz yüzyılın 70'li yıllarında Türkiye'de meydana gelen ekonomik krizlerden dolayı Türk inşaat şirketleri faaliyetlerini ülke dışına taşımak ve diğer ülke pazarlarına girme çabalarını yoğunlaştırmak zorunda kalmışlardır O dönemde

⁴⁴ “Türkiye, Rusyanın DTÖ ye üyeliği konusundaki desteğini imza altına aldı.” Dünya Gazetesi, 20.04.2005.

petrol satışından elde ettiği büyük kazançları geniş çaplı inşaat programlarının finansmanına ayıran Libya, Türk inşaat firmalarının ilk durağı olmuştur. Bu ülkede çalışarak tecrübelerini artıran Türk inşaat şirketleri daha sonra faaliyetlerini İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve Yemen’de sürdürmeye başlamışlardır. Yakın Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde gerçekleştirilen başarılı işler Türk şirketlerinin önünü açmış ve dünya piyasalarında saygınlığını artırmıştır. Türk inşaat şirketlerinin SSCB pazarlarına girişi bu ülkenin devlet olarak varlığının son yılları olan 1980 lerin sonuna tesadüf etmektedir. İran-Irak savaşı sonucu Ortadoğu bölgesinde Pazar olanaklarının azalması Türk inşaat sektörü açısından büyük zarara yol açmış, fakat SSCB pazarı bu kaybı büyük ölçüde telafi etmiş ve neticede SSCB, birçok Türk inşaat şirketi için başlıca hedef pazara dönüşmüştür. Türk-Sovyet doğalgaz anlaşması ilk inşaat projelerinin finansmanı için temel oluşturmuştur. Böylece, Türk şirketlerinin Sovyet pazarına açılması süreci başlamıştır.⁴⁵

Türk müteahhitlik firmaları tarafından Rusya da gerçekleştirilen ilk ciddi proje Almanya’nın birleşmesinin ardından Doğu Almanya’dan dönen askeri birlikler için konutların yapımıdır. Federal Almanya Cumhuriyeti hükümetinin kredisizle finanse edilen proje kapsamında toplam 46 bin konutun 15 bininin inşaatı Türk firmaları tarafından yapılmıştır. Söz konusu proje çerçevesinde Türk firmalarının üstlendiği işin tutarı 2.5 milyar Alman markı civarındadır. Türk inşaatçıları projenin kendilerine düşen kısmını Avrupalı rakiplerine göre daha kısa sürede ve düşük maliyetle gerçekleştirmişdir. Bu ilk başarılı girişimi yeni anlaşmalar izlemiş ve Moskova dakı Petroviski Pasajının restorasyonu Türk şirketlerinin üstlendiği ikinci büyük proje olmuştur.

Gerek kendi ülkelerinde gerekse de yurtdışında yüzlerce inşaatı başarıyla tamamlayan ve bu sayede büyük tecrübe edinen Türk inşaatçıları kısa sürede Rus ortaklarının güvenini kazanmış ve 1990’ lı yıllardan itibaren en prestijli projelerde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Örneğin, 1993 yılında Türk

⁴⁵ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=877872>

müteahhitlik firması Gama, Moskova'da silahlı çatışma sonucu hasar görmüş Beyaz Evi kısa sürede restore etmiş ve bu işi yüksek kalitede ve göreceli olarak düşük maliyetle yapmıştır.

Özellikle Moskova'da sahip oldukları olumlu imaj Türk şirketlerini diğer yabancı şirketler arasında ön plana çıkarmış, Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov 1997 yılında Türk müteahhitlik firmalarının çalışmalarından övgüyle bahsetmiştir. Üstlendikleri projeleri kısa sürede ve yüksek kalitede gerçekleştiren Türk firmalarının Rusya pazarında diğer ülke şirketlerine tercih edilmesine Türk yetkilileri ilgi ve dikkat çekmektedir. 4 Kasım 1999 tarihinde Rusyayı ziyaret eden Türkiye Başkanı Türk işadamlarıyla yaptığı görüşmede Batılı işadamları ve inşaat şirketlerinin, Türk müteahhitlerinin yaptığı işlerin kalite ve hızına imrenerek baktıklarını vurgulamıştır. Türk inşaat firmaları açısından olumsuz bir gelişme olarak 2004 yılında gerçekleşen facia gösterilebilir. Koçak İnşaat tarafından 2002 yılında yapımı gerçekleştirilen Moskova'daki Su Parkının çatısının 14 Şubat 2004 tarihinde çökmesi sonucu tüm dikkatler Türk müteahhitlerine ve inşaat firmalarına çevrilmiştir. Türk basınında dahi, Türk müteahhillerini suçlayan ve küçümseyen yayınların yapılmasına rağmen, daha sonra yapılan etraflı incelemede projenin kusurlu olduğu ve inşaatı gerçekleştiren firmadan kaynaklanan bir kusur olmadığı anlaşılmıştır.

1994 yılına dek olan dönemde Türk inşaat firmaları esas itibariyle Rusya Federasyonu hükümetinin siparişlerini yerine getirmiş, sonraki yıllarda ise Moskova Belediyesi, Lukoil, Gazprom gibi önemli şirketler ve büyük bankalar tarafından önerilen projeleri üstlenmiştir. Son yıllarda Türk firmaları projelerin finansmanında dış kaynakların yanı sıra, özkaynaklarını yaygın şekilde kullanmakta ve yeterli özkaynaklara sahip olan firmaların ihalelerini kazanma şansı artmaktadır. Bazı Türk şirketlerinin yerel yönetim birimleri ve Rus firmalarıyla iş birliği yaparak, kurulan işletmelere yabancı ortak sıfatıyla katılması kendilerine Batılı rakipleri karşısında avantaj sağlamaktadır.

1970'li ve 1980'li yıllarda inşaat sektöründe çalışan Türk işçileri verimli çalışmaları nedeni ile yurtdışında aranan ve talebi yoğun olan bir işgücü gurubunu temsil etmekteydi. Bu nedenle 1980'li yıllarda yurtdışında sadece Türk

firmalarında çalışan Türk iş gücü sayısı 200.000'i aşmıştı. Yabancı firmaların Türk iş gücü talebinde de yoğunluk yaşanmaktaydı. İzleyen dönemlerde ülkemizdeki ekonomik gelişmelere paralel olarak özellikle inşaat sektöründe işçilik ücretleri yükselmiş ve uluslararası inşaat sektörüne işgücü sağlayan Uzak Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ücretlerin üstüne çıkmıştır. İşçi ücretlerinin yüksekliğine rağmen yurtdışında da Türk iş gücü kullanma alışkanlığını sürdürmeye çalışan Türk firmaları önlerine çıkan bazı bürokratik düzenlemelerin doğurduğu maliyet artışı ve bunun getirdiği rakabet dezavantajı nedeniyle kademeli olarak Türk işgücünden vazgeçerek , yabancı işgücüne yönelmek zorunda kalmaktadırlar. Bu dönemde Türk işverenleri yanında çalışan Türk işgücünün yabancı çalışanlara oranı % 10-15 dolayındadır. Nitekim yurtdışında çalışan Türk işgücü sayısı 1980'lerde 200.000'i aşarken, bugün yaklaşık 17.000 kişi düzeyine düşmüştür.

1992-2005 yılları rasındaki dönemde Türk şirketleri tarafından Rusya'da gerçekleştirilen inşaat projelerinde 304.271 Türk vatandaşı istihdam edilmiş ve bu durum Türkiyede işsizlik oranının düşürülmesine olanak sağlamıştır. Türk işçilerinin yurtdışına giderek çalışmaları ülke ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Yurtdışında çalışan vatandaşların sayısına göre sıralamada ilk 15 ülke arasında yer alan Türkiye , bu listede Hindistan, Meksika, Mısır, Portekiz, Yunanistan, İspanya, Fas, Pakistan ve Bangladeş'le aynı sırada bulunmaktadır. 1991 yılında yabancı ülkelerde çalışan işçilerin sağladığı gelir dünya genelinde 39 milyar dolara ulaşmış, bunun 2.8 milyar dolarlık kısmı Türkiyenin payına düşmüştür. 1999 yılında yabancı ülkelerde işçilerin sağladığı gelir 63 milyar dolar ve Türkiye'nin payına düşen miktar 4,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1991-1999 döneminde Türkiyenin yurtdışında çalışan işçilerinden elde ettiği toplam gelir 37,2 milyar dolar olup, bu rakam bütün dünya genelinde yurtdışında çalışan işçilerden sağlanan gelirin % 8,6'sına tekabül etmektedir.

Söz konusu dönemde Rusya piyasası binlerce Türk işçisine iş olanağı sağlamıştır. 1998 krizinin ardından bu ülkede çalışan Türk işçilerin sayısında görülen azalış 2000 yılında itibaren yerini artışa bırakmıştır. Türkiye İş Kurumunun verilerine göre, 2000 yılında Rusya'da çalışan Türk işçilerin sayısı 2199'a inmiş, 2004 yılında ise artarak 13.271 e ulaşmıştır. Çalışma ve Sosyal

Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkileri ve Yurtdışı Hizmetleri Genel Müdürlüğü verlerine göre ise Haziran 2005 tarihi itibariyle Rusya'da 26.000 Türk vatandaşı bulunmaktadır. Bu gelişme krizin ardından Türk inşaat şirketlerinin üstlendiği projelerin sayısının arttığına işaret etmektedir. Zaten 2005 yılında alınan işlerin tutarı 2004 yılına göre % 207'lik bir artış söz konusudur. Günümüzde Rusya, Türk işçilerin çalıştığı ülkeler arasında Suudi Arabistandan sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Türk işçiler sektörünün dışında ticaret, turizm vs. sektörlerde de istihdam edilmektedir. Bu konudaki ayrıntılı bilgilere Rus kaynaklarından ulaşmaktayız .

12 Kasım 1997 tarihinde Devlet Dumasında "Rusya Federasyonu'na Yabancı İşgücü Çekilmesi ve İstihdamı Hakkında" yasa tasarısı görüşülmüştür. Rusya Federasyonu İçişleri Bakanlığına bağlı Federal Göçmen Dairesinin o zamanki başkanı T.M. Regent ülkeye 1996 yılında 292 bin, 1997 yılının ilk yarısında ise 179 bin yabancı işçi geldiğini belirtmiştir. Bu işçilerin çalıştıkları sektörler itibariyle dağılımına bakıldığında, inşaat sektörünün %55 oranıyla ilk sırayı aldığı görülmektedir. Yabancı işçilerin %9'u sanayi, %8'i tarım, %4'ü taşımacılık, %6'sı ticaret, %15'i ise diğer sektörlerde istihdam edilmiştir. Ukrayna'dan gelen işçiler toplam işçi sayısının 1/3ini oluştururken, bu ülkeyi Beyaz Rusya, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan takip etmiştir. BDT dışındaki ülkeler arasında Türkiye %13'lük oranla Rusya'ya en fazla işçi gönderen ülke konumundadır. Sıralamada Türkiye'yi Çin, eski Yugoslavya ülkeleri (%6), Bulgaristan, Kuzey Kore ve Polonya izlenmiştir.

1998 yılında Rusya'da çalışan Türk işçilerin sayısı %7,6 oranında artmış, 1999 yılında ise 35.697'ye ulaşarak, toplam yabancı işçi sayısının %14.73'ünü oluşturmuştur. 2000 yılında Rusya'ya 100'den fazla ülkeden. 213.293 yabancı işgücü girişi olmuştur. Rusya'ya işgücü ihraç eden ülkelerin başında Ukrayna (%30) gelmektedir. İkinci sıradaki ilke ise %12.3 oranıyla Çin Halk Cumhuriyetidir. Türkiye sıralamada %8.4 oranıyla üçüncü sıradadır. Federal Göçmen Dairesi başkan yardımcısı İ. Yunaş 2001 yılında 39 bin Türk vatandaşının Rusya vizesi aldığını, 5 bin Türkün ise, resmi verilere göre, devamlı olarak Rusyada ikamet ettiğini söylemektedir. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı rakamlarına göre, 2003 yılı itibarıyla yurtdışında yaşayan Türk

vatandaşlarının sayısı 3.551.544'tür. Yurtdışında işçi statüsünde bulunan Türk vatandaşlarının sayısı ise 1.195.612dir. Türk vatandaşlarının ikamet ettiği ve çalıştığı ülkeler arasında ilk sırada bulunan Almanya'yı Fransa, Hollanda, Avusturya ve Suudi Arabistan takip etmektedir. Eski Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en çok Türk vatandaşının yaşadığı Rusya'da bu rakam 2002 yılı itibariyle 18 bindir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı Hizmetleri Genel Müdürlüğü verilerine göre Haziran 2005 tarihi itibariyle yurtdışında bulunan Türk vatandaşlarının sayısı 3.659.967,yurt dışına işçi statüsüyle çıkanların sayısı 1.343.494tür. Daha önce de belirttiğimiz gibi bunların 26.000ini Rusyada işçi stüsünde bulunan Türk vatandaşları oluşturmaktadır. Türkiye Müteahhitler Birliği (TMB) Başkanı Erdal Erenin verdiği bilgiye göre, 2004 yılında yapılan bir incelemede TMB üyelerinden sadece 5 firmanın yurtdışı şantiyelerinde çalıştırdıkları Türk işçisi sayısı 28.823 idi. Rusya İçişleri Bakanlığı Federal Göçmen Dairesinin verilerine göre 1994- 2001 yılları arasında 221,632 Türk vatandaşı Rusya'da çalışmıştır.

Türk inşaat firmalarının Rusyada yaptıkları iş hacmi 15 milyar dolara yaklaşmasına rağmen Rus inşaat firmalarının Türkiye'de aldıkları iş hacminin 400 milyon dolara bile ulaşmaması hala iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin sorunlu taraflarından birini oluşturmaktadır. Son yıllarda müteahhitlik hizmetleri alanındaki dengesizliğin giderilmesi ve Rus şirketlerinin gerek ikili anlaşmalar, gereksede ihaleler yoluyla Türkiye'deki inşaat işlerine daha geniş katılımının sağlanması, Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerinden sorumlu olan tüm seviyelerdeki kurumlarından başlıca çalışma konusu olarak öne çıkmıştır. Bu amaçla Rus inşaat firmalarının doğalgaz istasyonları ve doğalgaz boru hatlarının inşaatında yer alması planlanmıştır. Sonuçta müteahhitlik hizmetler sektöründe karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler sisteminin şekillendirilmesine yönelik önemli mesafe kat edilmiştir. Rusya tarafından dile getirilen hoşnutsuzluk karşısında Türkiye bir süre daha anlayışlı davranmaya, sorunların çözümünde Rus şirketlerine yardımcı olmaya ve işbirliğini genişletmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır. Bu tedbirlere Rus inşaat firmalarına uluslararası ihalelere girmeden proje verilmesi de dahildir.

1997 yılının sonunda enerji sektörünü de kapsayan Rus doğalgazının

Türkiyeye nakli için zemin hazırlayan hükümetlerarası anlaşmanın imzalanması Rus şirketlerinin Türkiye’de elektrik santralleri, doğalgaz hatları ve depoları gibi enerji tesislerinin ve diğer yapıların inşaatına yakından katıla bilmesi için elverişli ortam hazırlamıştır. Bazı Rus şirketleri Türkiyede ortak projelerde yer almaya başlamış, Temmuz 2001 tarihi için Türkiye’de faaliyet gösteren Rus müteahhitlik firmalarının sayısı 16 ya ulaşmıştır.

Taşımacılık tesislerinin inşaat alanındaki işbirliği çerçevesinde taraflar Kars-Tiflis, Bandırma-Omaneli ve Ankara-İstanbul demiryolu hatlarının yapımı, Mersin-Adana-Toprakkale demiryolu hattının elektrifikasyonu vs. projelerde hem ihaleler, hem de ikili anlaşmalara dayalı ortaklığın geliştirilmesi, ayrıca, RF nun Türkiyeye olan kredi borçlarının bir kısmının bu projeler kapsamında kapatılması olanaklarını araştırmaktadırlar. 2003 yılında Rus firmalarının Türkiye’de yapmış oldukları inşaat anlaşmalarının toplam hacmi 360 milyon dolara ulaşmıştır.

Rus müteahhitlik firması “Teknostroy” Türk şirketleri Tekser ile iş birliği yaparak, Türkiye’deki demir yollarının elektrifikasyonu, köprü ve barajların inşaatı gibi alanlarda ortak çalışmalar yürütmektedir. 2004 yılında “Transstroy”, “Hazinedaroğlu” ve “Univar” konsorsiyumu İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile imzaladıkları 47 milyon dolarlık kontrakt gereği toplam uzunluğu 18.6 km olan 3 hızlı tramvay hattını (“Sultançifliği -Edirnekapı”, “Edirnekapı-Vezneciler”, “Eminönü-Kabataş”) ve tramvay parkını büyük ölçüde bitirme aşamasına getirmişlerdir.

Rus şirketleri altyapı, ulaşım-haberleşme ve sanayi tesislerinin inşaatı alanındaki projelerle daha çok ilgilenmektedirler. Ayrıca, zamanında SSCB tarafından işe edilen Seydişehir Alüminyum Fabrikası ve İskenderun Metalurji fabrikası gibi sanayi tesislerinin modernizasyonuna ilişkin projelerde Rus firmalarının ilgisini çekmektedir.

Doğalgaz nakil hatlarının yapımında ise iki ülke şirketleri fiili olarak iş birliği içerisindeyler. 1999 yılının ortalarında Krasnodar kökenli Rus şirketi SMU-4 ile Tepe Grubu Kayseri ve Sivas arasındaki doğalgaz boru hattının yapımına başlamış, 2001 yılında Rus firması Stroytransgaz’ın da dahil olduğu ikili konsorsiyum tarafından üstlenilen Samsun-Ankara doğalgaz hattının inşaatı

tamamlanmıştır. Ayrıca Rus şirketleri “Energomaşeksport”un katılımıyla Torul hidroelektrik santralının yapımına ilişkin 120 milyon dolar tutarındaki anlaşmanın hayata geçirilmesine başlanılmıştır.

3.5. Yatırım İlişkileri

Rus ve Türk şirketleri tarafından bu ülkelerde gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırımlar ikili ilişkilerde önemli yer tutmaktadırlar. 1991 yılından sonraki dönemde Rusya ve diğer BDT ülkelerinden gelen bavul tüccarları tarafından meydana getirilen talep Türkiye’de küçük ölçekli işletmelerin gelişiminde önemli itici güç olmuş, özellikle tekstil ve deri sektöründe büyük canlanma yaşanmıştır. Bu canlanma gıda sanayi ve kimya sanayinin günlük kullanım eşyaları üreten sektörlerinede sirayet etmiş, ülkede özel sektörün büyümesi ve yatırım faaliyetlerinin genişlemesi süreci başlamıştır. Zamanla ekonomik kriz nedeni ile önemli ölçüde azalan bavul ticareti başka pazarlara kaymıştır. Bu durum Türk özel sektörünü Rus pazarına giriş arayışına iterken, doğrudan yatırımlarıda teşvik etmiştir. Türk şirketleri ilk olarak gıda ve giyim sektörüne yönelmişlerdir.

SSCB dağıldıktan sonra Rusyada gümrük, dış ticaret ve vize uygulamaları alanında mevzuat reformu yapılmadığı için eski Sovyet yasaları geçerli olmuş ve alınan kararlar sık sık değişmiştir. Bu ortamda normal çalışabilmek için büyük çaba göstermek zorunda kalan Türk şirketleri elde ettikleri karı Rusya dışına transfer etmişlerdir. Sadece 1993 yılında Rusya’daki Türk şirketleri tarafından yurtdışına aktarılan mebleğ 2 milyar dolardan fazla olmuştur.

1990’lı yılların ortalarına kadar ikili ticarete ağırlıklı olarak barter sistemi uygulanmıştır. Rusya Federasyonu’ndaki değişimler sonucu özellikle 1990’lı yılların ortalarından itibaren ikili ticari ilişkilerde devletin rolü azalmış ve bu alanda özel şirketler ön plana çıkmaya başlamışlardır. Sonuçta Rusya’ya ihracat yapan Türk şirketlerinin sayısında büyük artış görülmüştür. Örneğin, 1993 yılında bu şirketlerin sayısı 903 iken, 1995 yılında 2130’a, 1998 de ise 2475e çıkmıştır. Bavul tüccarları ile çalışan Türk şirketlerinin bu sayıya dahil olmadığı dikkate alınırsa, yaşanan artışın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. TC Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliğinin verdiği bilgiye göre, Rusyada Türk şirketleri tarafından 170

den fazla temsilcilik açılmıştır. En önemli gelişme ise Türkiye’de iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimi için çalışmalar yürüten lobi gurubunun faaliyete başlamasıdır. Rusya ile iş bağlantıları bulunan Türk şirketleri tarafından yapılan lobi çalışmaları ticari-ekonomik ilişkilerin yanısıra, politik ilişkilerin gelişiminde büyük ivme kazandırmaktadır. 1995 yılında BDT ülkelerinde faaliyet gösteren 100 büyük şirketle ilgili ayrıntılı bilgiler içeren katalog basılmıştır. Çeşitli sektörlerde çalışan bu şirketlerin 22’sinin Moskova’da ofisi bulunmaktaydı. Türk şirketlerinin Moskovada temsilcilik sayısı 2000 yılında 175’e ulaşmıştır. Bu şirketlerin 17’i- turizm, 61’i-inşaat, 17-’i ticaret, 13’ü -taşımacılık, 5-i bankacılık sektöründe faaliyet göstermekteydi. Rusya Federasyonu bankacılık sektöründe Türk portföy yatırımlarının payı küçük olup, Türk sermayeli 5 banka mevcuttur. Bunlar, “Ziraatbank Moskow”, “Finansbank”, “Garantibank Moskow”, “Denizbank Moskow” ve “Yapı Kredi Bank Moskow”dur. Anılan bankaların toplam sermayeleri 75 milyon dolar civarındadır. Söz konusu dönemde Türkiye’de Rus bankalarının şube veya temsilcilikleri bulunmamaktaydı.

Rusya’da çalışan birçok Türk şirketi Rus Türk İşadamları Birliği (RTİB) üyesidir. 1997 yılında Moskova’da kurulan Birlik Moskovada Türk iş adamlarını temsil eden tek örgüt olup, temsil amacı Rusya ve Türkiye arasında olan ilişkilerin tüm alanlarda geliştirilmesi ve bu ilişkilerin politik yönüne müdahale edilmemesi şeklinde açıklanmıştır. Kurumun resmi yayın organı olan “RTİB Post-SRTP-Post” ayda bir, Türkiyede çıkan “Kompas-Pusula” dergisi ise Rusça ve Türkçe olmak üzere, 3 ayda bir yayımlanmaktadır. Kar amacı gütmeyen kuruluş olan RTİB-ne üyelik ücrete tabidir. Örgütün Rusça ismi olan “Soyuz Rossiyskih i Turetiskih Pridprimateley” (SRTP) 2002 yılında “Nekommerçeskoe Partnerstvo Turetiskih Pridprimateley” (Türk İşadamlarının Kar Amacı Gütmeyen Ortaklığı) – NPTP olarak değiştirilmiştir.⁴⁶

1998 yılında RTİB’ne üye olan Türk şirketlerinin sayısı 400-ü geçmekteydi. Her iki ülkedeki ekonomik krizler nedeniyle bu sayı önemli ölçüde azalarak 1999 yılında 250’ ye inmiş, Ağustos 2000 tarihinde ise 270

⁴⁶ Selçuk, Hasan, **a.g.e.** s.30.

yükselmiştir. 2003 yılının başlangıcında kuruma 180' den fazla Türk firması üyeydi. Fakat birçok Türk şirketi daha az vergi ödemek için Rus firmalarının “gölgesinde” faaliyet göstermektedirler. Rusya’ da küçük ve orta ölçekli Türk firmalarının yanı sıra, Efes Pilsen, Ramstore Hipermarketler zinciri, Şişecam-Ruscam, Vestel ve Enka gibi dev kuruluşlarda bulunmaktadır.

Türkiye tarafı Rusya Federasyonu’nu oluşturan çeşitli idari birimlerle doğrudan ilişkilerin kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi konusunda büyük ilgi göstermektedir. Son yıllarda Türk şirketleri Moskova’nın dışına çıkmaya ve yatırım faaliyetlerini Rusya’nın diğer bölgelerine kaydırmaya başlamışlardır. Rusya Federasyonu’nun büyük yüz- ölçümüne sahip olduğu dikkate alınırsa, Türk firmalarının bu konuda geç kaldığı söylenebilir. 1998 krizinden sonra Rusya’nın çeşitli bölgelerinde çalışmaya başlayan Türk müteahhitlik şirketlerinin davranışı bu duruma örnektir. Türk yatırımlarının büyük kısmı ise Rusya’nın ticaret merkezi olan Moskova’da bulunmaktadır.

Rusya ve Türkiye arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin gelişimi ve bu konuda büyük imkanlar sunan bölgelerle direkt işbirliğinin genişlemesi açısından Türk-Rus İş Konseyi önemli rol üstlenmektedir. Türk-Rus İş Konseyinin temel amacı, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin her iki ülkenin karşılıklı faydaları çerçevesinde geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Bu amaç doğrultusunda İş Konseyi, iki ülke iş adamlarını bir araya getiren toplantılar, seminerler, heyet ziyaretleri ve saha araştırmaları düzenlemekte, üyelerini Rusya’daki son gelişmeler, mevzuat değişiklikleri ve iş imkanları hakkında bilgilendirmektedir. Bu güne kadar Türk-Rus İş Konseyi, Türkiye ve Rusya’da toplam 150’nin üzerinde faaliyet gerçekleştirmiş ve bu faaliyetler Türk iş çevrelerinin Rus bürokratları ve devlet adamları ile de bir araya gelmesini sağlamıştır.

1991 yılında tesis edilen Konseyin yıllık toplantılarının sırasıyla Türkiye ve Rusya’da yapılması kararlaştırılmıştır. Ortak toplantılara her iki ülkenin Hükümetler Arası Karma Ekonomi Komisyonu Eşbaşkanı, Bakanlar başta olmak üzere üst düzey devlet yetkilileri, meslek ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri, işadamları, akademisyenleri ve basın mensupları katılmaktadır. İlk toplantı Eylül 1992 de

Antalya’da gerçekleştirilmiştir.⁴⁷

Rusya’da daha önce yaşanmış ve yaşanabilecek ekonomik krizler, Moskova’da inşaat ve modernizasyon çalışmaları yapan ve birçok büyük çaplı projelere imza atarak kendisini kanıtlamış olan Türk şirketlerini korkutmamaktadır. Nitekim Rusya Federasyonu Başkan Yardımcısı Aleksandır Jukov şunları söylemiştir. “Türk firmaları, Rusyada çıkan kriz sırasında diğer ülke firmaları gibi Rusya’yı terk etmediler. Bizimle birlikte oldular. Bunu unutmuyoruz. Türk şirketlerinin Rusya’nın Moskova dışındaki bölgelerinde de çalışma isteklerini memnuniyetle karşılıyoruz. Bu konuda Türk firmalarına her türlü desteği vermeye hazırız ”

Türk şirketlerinin faaliyetleri 1-2 Kasım 2001 tarihlerinde Kazan’da gerçekleştirilen Türk- Rus İş Konseyinin 9. cu toplantısında gündeme gelmiştir. Moskova Sanayi ve Ticaret Odası ikinci başkanı A. Kasumov Moskova ile Türkiye arasındaki ticari-ekonomik iş birliği çerçevesinde 2000 yılında Moskova’nın Türkiye’ye 40.9 milyon dolarlık ihracat ve bu ülkeden 134.2 milyon dolar hacminde ithalat yaptığını belirtmiştir. 2001 yılının ilk 6 aylık döneminde bu rakamlar sırasıyla 3 milyon dolar ve 91,6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. A. Kasumov Türk müteahhitlik firmalarının Moskova’da bir çok kamu binasının inşaatı ve modernizasyonu çalışmalarında aktif şekilde yer aldığını, bu binalar arasında Devlet Duması, Moskova Belediyesinin iş ve kültür merkezi, Petroviski Pasajı, sağlık merkezleri, Moskova halkı arasında çok popüler olan ve sayıları gittikçe artan çağdaş Ramstore hipermarketlerinin bulunduğunu söylemektedir.

Rusya Federasyonu’nda Türk yatırımları olarak Anadolu Endüstri Holding (Efes Bira Fabrikası), Türk Şişe ve Cam Fabrikaları Ruscam (Gorohovets ve Bor fabrikaları), Enka Holding (İşmerkezleri), Ramenka (Ramstore perakende ticaret mağazaları), Zorlu Holding (Vestel televizyon ve beyaz eşya fabrikaları), TOBTİM Ticaret Merkezi, Netaş Rontelekom (Telekomünikasyon), Binmeksan (Benzin pompası üretimi), Nurol Holding (Rocukland ayakkabı fabrikası), Moskovadaki “Konti” elektrikli ev eşyaları firmaları ile 5 adet Türk Bankasının yatırımları ve tutarı 1-5 milyon dolar arasında bulunan diğer küçük işletmelerin yatırımları ile birlikte 2

⁴⁷ <http://www.musavirlikler.gov.tr>

milyar dolar seviyesine ulaşan bir yatırımdan söz edilebilir.

Rusya'daki Türk şirketlerine kredi açan kurumlardan birisi Dünya Bankasına bağlı International Finance Corporation' dir (IFC). IFC 4 hipermarket-supermarket inşaatı için Ramstore firmasına 70 milyon dolar, Ruscam Gorohovets Cam Fabrikası inşaatı için 10 milyon dolar kredi açmıştır. Arçelik firmasının Beko markasıyla Moskova'da kuracağı beyaz eşya fabrikası için de IFC kaynaklı 205 milyon dolarlık kredi anlaşması imzaladığı açıklandı.

Türkiye'deki Rus yatırımları küçük boyutlardadır. RF Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanı German Gref'in yaptığı açıklamaya göre, Rusya'nın Türk ekonomisine yaptığı yatırım 150 milyon dolar civarındadır. Bunun büyük bölümünde Türkiye'de gaz dağıtımını ağı genişletilme projelerini üstlenen "Stroytransgaz" tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki Rus şirketlerinin bazıları 100% Rus sermayesi ile, bazıları ise yerli şirketler ile ortaklık şeklinde kurulmuştur. 1995-1998 yılları arasındaki dönemde 116 Rus şirketi Türkiye'ye toplam 12.5 milyon dolar hacminde yatırım yapmıştır. Bu dönemde yurtdışındaki Rus yatırımlarının toplam miktarı ise 4.5 milyar dolardır. 1999 yılının sonu için Türkiyede 150 Rus şirketi tarafından 10 milyon dolarlık yatırım gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında Türkiyede faaliyet gösteren 5841 yabancı şirketin 184'ü veya 3% Rusya kökenlidir. 184 Rus firmasının 74'ü ticaret, 16'ı müteahhitlik, 25'i gıda, 25'i taşımacılık sektöründe, geri kalan firmaları ise diğer sektörlerde faaliyet göstermekteydi. Rus ve yerli firmaların birleşmesi sonucu Türkiye' de, Rus-Türk ortak sermayeli işletme sayısı 2001 yılında 168 olup, bunların toplam sermayesi 3.79 trilyon TL hacmindeydi. Bu rakamın 2.38 triyon TL' lik kısmı veya 60% Rus ortaklara ait idi.

30 Haziran 2003 tarihi itibariyle Türkiye'deki yabancı sermayeli 6584 kuruluş faaliyette bulunmakta olup, bunların toplam sermayesi 15.4 milyar dolar, yabancılara ait olan sermaye tutarı ise 8.4 milyar dolardı (65.8%). Yabancı sermayeli kuruluşlar içerisinde 209 firma (3.1%) Rusya Federasyonu menşeliydi. Bu firmaların toplam sermayesi 23.181.754 dolardı ki bu rakam Türkiye'deki yabancı sermayeli kuruluşların toplam sermayesinin 0.15% oranındaydı. 23.181.754 dolar sermayeli RF menşeli firmaların 16.421.153 dolarlık

sermayesi Rus ortaklara ait idi. Bu rakam Türkiye'deki yabancı kuruluşların toplam sermayesi içerisindeki yabancılara ait olan sermayenin 0.19% oranındaydı.

17 Haziran 2003 tarihinde 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” yürürlüğe girdi. Bu tarihten itibaren 2004 yılı Aralık ayı sonuna kadar Türkiye’de 732.1 milyon dolar sermayeli 3095 yabancı şirket ve şube kurulmuş veya yerli firmaya yabancı sermaye iştiraki gerçekleştirilmiştir. Bunlar içerisinde 506 firma (16.3%) ve 410.3 milyon dolar (55.4%) sermaye ile Almanya öndedir. Bu süre içerisinde Rusya Federasyonu menşeli 14.4 milyon dolar (1.9%) sermayeli 151 firma (4.8%) açılmıştır.

Türkiye’deki Rus yatırımlarının hacminde belli artış görülmesine rağmen, bu artış oranı Fransa, Hollanda, Almanya, İngiltere, İsviçre, İtalya gibi Avrupa ülkeleri ve ABD kökenli yatırımlardaki artış oranının gerisinde kalmaktadır. 1997 yılında Türkiye’deki toplam yabancı yatırımlar içinde Rusya’nın payı 0.47% olmuş, 1999, 2001, ve 2002 yıllarında ise bu rakam sırasıyla 0.33%, 0.12% ve 0.09% olarak gerçekleşmiştir. 1992-2002 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye’de toplam 25.7 milyar dolar hacminde yabancı yatırım izni verilmiştir. Bu rakamın sadece 55.8 milyon doları ve ya 0.21%’i Rusya Federasyonu’nun payına düşmektedir. 2002 yılında Türkiye’de 1361 yabancı şirket temsilciliği bulunurken, Rus şirketlerinin temsilcilik sayısı 4-dür. Türkiye’deki en büyük yatırım olarak Rus “Alfa Grupa”nın Türk iletişim sektörüne 3.3 milyar dolarlık yatırım yapmasını öngören sözleşmeyi imzalaması gösterilebilir.

Türkiyede’ki petrokimya, gaz dağıtım tesisleri ve petrol rafinelerinin özelleştirilmesi ve büyük ölçekli sanayi tesislerinin inşaatı gibi ciddi projelere Rusya’nın ilgi göstermesi durumunda Rus sermayesinin Türkiye’ye akışı önemli ölçüde artabilir. Bu alanda ilk adımlar atılmağa başlanmıştır. Rusya’nın en büyük şirketlerinden Gazprom, şubeleri aracılığıyla Türk tüketicilerine gaz sevkedilen dağıtım sisteminde çeşitli hisse payı bulunan “Bosphorus Gas” gaz dağıtım şirketinin 40% kadar hisselerini satın almış bulunmaktadır. Ayrıca Gazprom İGDAŞ’da satın alma planları yapmaktadır. RF Ekonomik Gelişme ve Ticaret Bakanı German Gref, Nisan 2005 te gerçekleştirmiş olduğu Türkiye ziyaretinde Rus iç çevrelerinin Türkiye’deki özelleştirmelere ve yatırım yapmaya büyük ilgi

duyduklarını ve siyasi ortamında bu bakımdan çok uygun olduğunu belirtmiştir. Gref, “Demir sıcakken şekillendirilir. Şu anda bu dönemde bulunuyoruz. Bunu çok iyi değerlendirmemiz gerekiyor” şeklinde konuşmuştur. Gref, Rus firmalarının özelde petrol rafinelere, elektrik enerji üretimi ve dağıtımına, demir-çelik ürünleri üretimine, genelde ise tüm özelleştirme sürecine ilgi duydıklarını belirtmiştir.

29-30 Kasım 2004 tarihinde Moskovoda gerçekleştirilen 6-cı Türkiye-Rusya Federasyonu Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) toplantısı sonuç programı imza töreninde KEK Eşbaşkanı RF Enerji ve Sanayi Bakanı Viktor Hristenko “ Biz Rusya Federasyonu olarak Türkiye’de yatırım yapmak istiyoruz. Türkiye’deki özelleştirmelerde girebiliriz. Enerji, petrol, doğalgaz, alüminyum gibi sektörlerde yatırım yapabiliriz” diye belirtmiştir. RF Tataristan Cumhuriyeti “OAO Tatneft” petrol şirketi , özellikle TÜPRAŞ’ın özelleştirilmesiyle yakından ilgilenmiştir. TÜPRAŞ’ın özelleştirilmesi kapsamında 65.76% hissesinin satışına ilişkin 2004 yılı başında düzenlenen ihaleyi 1 milyar 302 milyon dolara OAO Tatneft’in bir yan kuruluşu olan Efremov Kautschuk ile Zorlu Grubu ortaklığı kazanmıştır. Ardından Petrol-İş sendikasının iptal davası gündeme geldi. TÜPRAŞ’ın 65.76% oranındaki kamu payının blok olarak satışına ilişkin 06.02.2004 gün ve 2004/10 sayılı özelleştirilme Yüksek kurulu kararının iptal istemi ile Petrol-İş sendikası tarafından dava açıldı. Dava sonucunda yapılan ihale 26 Kasım 2004 Danıştay tarafından iptal edildi. TÜPRAŞ’ın özelleştirilmesi için 2005 Nisan ayında yeniden ihale açılacağı duyuruldu. Fakat OAO

Tatneft 2005 Mayıs sonunda ihaleden resmi olarak çekildiğini açıkladı. Rusya TÜPRAŞ ihalesine büyük önem veriyordu. Nitekim Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Petr Stegny, Rusya Baş Bakanı Vladimir Putinin TÜPRAŞ ihalesini yakından izlediğini ifade ederek “Bu olay ikili ekonomik ilişkilerimize en büyük yatırımdır. Rusya’daki büyük yatırımcılar açısından Türkiye’ye yatırımın önü açıldı. Rusya ihaleye katılmakla Türkiye ile devlet düzeyindeki ilişkilere verdiği önemi gösterdi” değerlendirilmesinde bulunmuştu. Rusya Baş Bakanı Vladimir Putin, Türkiye Türkiye ziyareti çerçevesinde, DEİK’in desteği ile 6 Aralık 2004 tarihinde TOBB tarafından düzenlenen Türk-Rus İş Forumunda, Rus firmalarının Türkiye’de

hidroelektrik, termik santraller, alüminyum tesisleri, elektrik ve doğalgaz dağıtım şebekeleri gibi alanlarda yatırım yapmak istediklerini vurgularken, TÜPRAŞ ihalesi ile ilgili olarak yaşanan sıkıntıları anlayışla karşıladıklarını, ancak bu konuda her iki tarafı da tatmin edilecek bir çözüm getirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Çeşitli idari engeller belli bir süre iki ülke arasında yatırımlar alanındaki işbirliğinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. 15 Aralık 1997 tarihinde Ankarada “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımlarının Karşılıklı Teşfiki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma*” imzalanmıştır. RF Devlet Duması uzun süre bu anlaşmayı onaylamamış, Dumada konuyla ilgili müzakereler Kasım 1999 tarihinde ancak başlaya bilmiştir. Nihayet 26 Nisan 2000 tarihinde Duma tarafından onaylanan anlaşma 17 Mayıs 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Rusya ekonomisine yatırım yapan Türk şirketlerinin “korkulu rüyası” olan çifte vergilendirme sorunu 2000 yılının başlangıcında çözüme kavuşturulmuştur. “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması*” 15 Aralık 1997 tarihinde Ankara’da imzalandıktan sonra, tıpkı diğer anlaşma gibi belli bir süre Duma tarafından onaylanmamıştır. Aralık 1999’da Rusya Federal Meclisinin onay verdiği anlaşma 1 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece, ekonomik iş birliği ve karşılıklı yatırımlarla ilgili gereken altyapının oluşumu tamamlanmıştır.

Rusya, müteahhitlik hizmetleri ve yatırımlarla ilgili ortak çalışma grubunun ilk toplantısının protokolüne Türkiyede gerçekleştirmeyi düşündüğü ve yatırım alanındaki iş birliği açısından büyük perspektif vadeden enerji, imalat sanayi, alt yapı sektörleri ile daha önce Rusya’nın katkıları ile yapılmış Türkiye’deki bazı işletmelerin modernizasyonunu kapsayan projeleri ilave etmiştir. Rusya’nın teklif ettiği listedeki birçok projenin hayata geçirilmesi süreci devam etmekte, diğerleri ile ilgili anlaşmaların imzalanması yönündeki temaslar yoğun şekilde sürdürülmektedir. Türk tarafı Rusya Federasyonu’nda yaşanan olumlu ekonomik ve politik gelişmelerin, yatırım alanındaki iş birliği sürecinin bundan sonraki seyrine katkıda bulunacağını belirtirken, çifte vergilendirmenin önlenmesi ve yatırımların karşılıklı

teşviki ve korunmasına ilişkin anlaşmaların onaylanması konusu üzerinde özellikle durmuştur. Diğer tarafta, Rusyanın yatırım mevzuatlarındaki eksiklikler ve yabancı yatırımcıların faaliyeti için gereken güvencenin yetersizliği ve ayrıca her iki ülkedeki sermayenin serbest dolaşımı önündeki engeller işbirliği sürecini olumsuz etkilemektedir.

İki ülke arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin gelişimi için yatırımların karşılıklı olarak devlet bazında desteklenmesi gerekmektedir. Günümüzde karşılıklı yatırım hacmi oldukça düşük seviyededir. Bu amaçla hukuki altyapının tamamlanması yönünde somut adımlar atılmalıdır. Rusya Dışişleri Bakanı İ.S. İvanov Haziran 2001 Tarihinde gerçekleştirdiği resmi Türkiye ziyaretinde Türk iş çevrelerinin temsilcileri ile yaptığı toplantıda bu konuya değinmiştir. İ.İvanov her iki tarafın birbirinin ekonomik potansiyelinden yararlanması gerektiğini, her iki ülkeninde karşılıklı fayda temelinde birbirlerine sunabileceği çok şeye sahip olduğunu, fakat iki taraflı ticari-ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından mevcut olanaklardan tam olarak yararlanmadığını belirtmiştir. İvanov aynı zamanda iki ülke şirketlerinin birlikte hareket etmeleri halinde sadece Rusya ve Türkiye’de yatırım yapmakla yetinmeyip, üçüncü ülkelerde ortak projelere imza atabileceklerinin altını çizmiştir.

Türkiye-Rusya Federasyonu 6’cı KEK toplantısı sonuç protokolü imza töreninde Dış Ticaret Sorumlu Devlet Bakanı K.Tüzmen, RF başkan yardımcısı Aleksandır Jukov ile yaptığı ikili görüşmede, iki ülkenin dış ticaret hacimleri toplamının yarım trilyon dolara yakınlaştığını ifade etmiş ve “ Rus ve Türk firmaları ortaklıklar kurarak Ortadoğu’da, Asya’da, Afrika’da ortak iş yapabilirler. Daha önce imzaladığımız Avrasya Eylem Planını harekete geçirelim. Biz Rusya’yla beraber büyümek istiyoruz. Yetişmiş insan gücümüz var. Tamamlayıcı ekonomilerimizi birleştirerek üretim paylaşımı modeliyle önemli kazançlar sağlayabiliriz” sözleriyle bu konunun iki ülke için önemine dikkati çekmiştir.⁴⁸

3.6. Enerji Alanındaki İlişkiler

Rusya ve Türkiye arasındaki ticari-ekonomik işbirliğinin en perspektifli alanlardan biri de enerji sektörüdür. Rusya enerji kaynakları açısından dünyanın en

⁴⁸ <http://www.turktime.com/default.asp?page=haber&id=6341>

zengin ülkelerinden biridir. Türkiye ve Rusya ya komşu ülkeler arasında enerji talebinin hızla arttığı ülkelerin başında gelmektedir. Bu faktörler iki ülke arasında enerji konularıyla ilgili uzun dönemli işbirliğinin temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin halihazırda Rusya'dan yaptığı doğalgaz alımları işbirliği alanındaki başarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin doğalgaz tüketiminin hızla artmasının başlıca nedeni sanayi üretimin giderek artması, buna karşılık ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarının sanayinin artan enerji ihtiyacını karşılamada yetersiz kalmasıdır. Ayrıca, son zamanlarda çevre konusunda artan duyarlılık nedeniyle temiz enerji kaynakları kullanımının gündeme gelmesi de doğalgaz tüketimini artıran faktördür. Önümüzdeki dönemlerde enerji ihtiyacını dış kaynaklar hesabına karşılamak durumunda olan Türkiye bu amaçla Rusya ile işbirliğini geliştirmek istemektedir.

Uzmanlar Türkiye'de birincil enerji kaynakları, özellikle doğalgaz tüketiminin büyük bir hızla artacağını tahmin etmektedirler. 1992 yılından itibaren ülkenin doğalgaz tüketimi yaklaşık 3 kat artarak, 2001 yılında 11 milyar m³ e yaklaşmıştır. Mevcut değerlendirmelere göre, önümüzdeki dönemlerde Türkiye'nin doğalgaz talebindeki ortalama yıllık artış oranı Batı Avrupadaki artış oranından neredeyse 3 kat fazla olacaktır. Türkiye'nin devlet doğalgaz şirketi Botaş'ın tahminlerine göre, ülkenin doğalgaz tüketimi 2010 yılında ise 54,5 milyar m³ e ulaşacaktır.

Rus doğalgazının Türkiye'ye ihracatı 18 Eylül 1984 tarihli hükümetler arası anlaşmaya dayanmaktadır. Bu anlaşma temelinde 25 yıl süreli iki anlaşma daha yapılmıştır. 1986 yılında Botaş ve Gazeksport firmaları arasında imzalanan ilk anlaşmaya göre, Türkiye her yıl 6 milyar m³ Rus doğalgazı almakta ve gazın nakli Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinde transit olarak gerçekleştirilmektedir. Aynı güzergahın kullanılmasıyla doğalgaz alımına ilişkin ikinci uzun süreli anlaşma 10 Aralık 1996 da Rus-Türk ortaklığı olan Turusgaz A.Ş. ile imzalanmıştır. Yılda 8 milyar m.küp gaz alımını öngören anlaşmanın 23 yıl yürürlükte kalması planlanmıştır. Turusgaz A.Ş nin ortakları arasında Rusya'nın Gazprom ve Türkiye'nin Botaş ve Gama şirketleri bulunmaktadır. Anlaşma kapsamında 1998 yılında itibaren doğalgaz gönderimine başlanmış, 2002 yılından nakledilen doğalgaz miktarı yıllık 8 milyar m³ le en yüksek düzeye çıkmıştır.

Türkiye ye Batı yönünden doğalgaz gönderilmesi Gazpromun faaliyetinde en önemli noktalardan biridir. Daha önce yapılmış anlaşmalar da dikkate alındığında, Batı istikametinde Türkiye ye gönderilen gaz miktarı 2002 yılında 14 milyar m³'e ulaşmıştır.⁴⁹

1992-2002 döneminde Türkiyenin Rusyadan yaptığı doğalgaz ithalatına ilişkin veriler ticaret hacminin her geçen yıl arttığını ortaya koymaktadır. Nitekim 1992 yılında Türkiye Rusya'dan 282,7 milyon dolar tutarında doğalgaz alımı yaparken, 10 sene sonra bu rakam % 413 oranında artarak 1,5 milyar dolara çıkmıştır. 1992 yılında Rusya toplam 879 milyar m³ doğalgaz ihraç etmiş, bunun 4,4 milyar m³ ü veya %6 sı Türkiye'nin payına düşmüştür. 2004 yılında ise Rusya'nın ihraç ettiği doğalgaz miktarı 180 milyar m³'e çıkarken, doğalgaz satışından elde ettiği gelir yaklaşık 20,9 milyar dolara yükselmiştir.

2003 yılında Rusya'nın OAO Gazprom şirketi 20 ülkeye doğalgaz ihraç etmiştir. İhracatta en büyük payı Batı Avrupa ülkeleri alırken, Rusya'nın doğalgaz ihracatının 2/3 ü bu ülkelere yapılmaktadır. İlk sırayı 29,6 milyar m³ Almanya almaktadır. İtalya 19,8 milyar m³ ile ikinci, Türkiye ise 12,9 milyar m³ ile üçüncü sıradadır. Türkiye'yi 11,2 milyar m³ ile Finlandiya takip etmektedir. Başta Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Slovakya olmakla, Orta Avrupa ülkeleri de 43,9 milyar m³ e ulaşan pazar büyüklüğü ile Rusya için önemli bir pazar konumundadır.⁵⁰

Türkiye'ye doğalgaz ihraç eden ülkeler sıralamasında Rusya geleneksel olarak ilk sırada bulunmaktadır. 1996 yılına kadar olan dönemde Türkiye doğalgaz ithalatının hemen hemen tamamını Rusya'dan yapmış, sonraki yıllarda ise ithalatta Rusya'nın payı azalmaya başlamıştır. Türkiye birçok ülkeyle doğalgaz alımı konusunda uzun dönemli anlaşmalar yapmıştır. Doğalgaz alımında tek bir ülkeye bağımlı olma durumundan kurtulmak ve enerji ihtiyacını alternatif kaynaklardan karşılamak isteyen Türkiye arayışlarını yoğunlaştırarak Türkmenistan, İran, Mısır,

⁴⁹ <http://www.musavirlikler.gov.tr>

⁵⁰ "Dünya Gazetesi, 20.04.2005.

Cezayir, Katar, İrak ve Nijerya gibi ülkelere yönelmiştir. Bu çerçevede ülkeye Orta Asya bölgesinden doğalgaz alma olanağı veren Transhazar doğalgaz hattı projesiyle ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Bugün Türkiye, 1987 den itibaren Rusyadan, 1994 yılından itibaren Cezayir den , 1999 dan itibaren Nijerya'dan ve 2001 yılından başlayarak ise İran'dan doğalgaz almaktadır. Tüm bu gelişmeler Rusya'nın Türk doğalgaz piyasasındaki payının azalması ile sonuçlanmıştır. Yukarıda belirtilen 4 ülkenin Türkiye'ye yaptığı doğalgaz ihracatının 2020 yılında 454 milyar m³ e ulaşacağı tahmin edilmektedir.

1980 yıllarda Türkiye'ye doğalgaz satışı gerçekleştirilirken Rusya önemli stratejik amaçlar gütmektedir. O dönemde ekonomik çıkarlar ikinci plandaydı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu Türkiye'ye gaz ihracatını sürdüreceğini belirtmiştir , fakat daha önceki yıllarda doğalgaz bedelinin ödenmesi açısından söz konusu olan kolaylıklar sağlamaktan her fırsatta kaçınmıştır. Bağımsızlık kazandıktan sonra Rusya dış ticaret sisteminde ciddi değişiklikler yapmıştır. SSCB döneminde siyasi hedeflere ulaşma aracı olarak kullanılan dış ticaret ilişkilerinde köklü dönüşüm yaşanmış, yeni dönemde yürütülen dış ticaret politikalarında işletme ve firmaların ekonomisi ön planda tutulmaya başlanmıştır.⁵¹ Bu değişim doğalgaz bedelinin bir kısmının mal olarak ödenmesi sisteminin devamını isteyen Türk tarafının umutlarını büyük ölçüde tüketmiş ve taraflar arasında resmi bir karar alınmamasına rağmen Türkiye yeni ödeme koşullarına geçişi fiilen kabullenmek durumunda kalmıştır. Başka deyişle, Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki doğalgaz anlaşmasının ikinci aşaması, bu anlaşmanın politik ve stratejik temelden uzaklaşarak ticaret temele oturtulması sürecinin başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

15 Aralık 1997 tarihinde Rusya Başbakanı V.S. Çernomirdin'in Türkiye ziyaretinden sonra Rus doğalgazının Türkiye ihracatı alanında yeni bir dönem başlamıştır. Ziyaretin resmi amacı geniş bir ekonomik anlaşmalar paketinin imzalanmasıydı. Mevcut anlaşmaya ek olarak pakette Karadeniz üzerinden doğalgaz nakline ilişkin yeni anlaşma da bulunmakta idi. "Mavi Akım" adı verilen yeni projenin anlaşma kapsamına alınmasıyla Rusya, gönderilen doğalgaz hacminin

⁵¹ Selçuk, Hasan, a.g.e. s.34.

artırılması yönünde Türkiye tarafının defalarca gündeme getirdiği isteği de bir ölçüde yerine getirmiş oldu.

15 Aralık 1997 tarihinde Rus doğalgazının Karadenizin altından geçmek suretiyle Türkiye nakline ilişkin Rusya ve Türkiye hükümetleri arasında anlaşma imzalanmıştır. Aynı gün içinde Botaş ve Gazeksport söz konusu anlaşmaya dayanarak Türkiye'ye gaz gönderimine ilişkin uzun süreli bir ticari anlaşma yapmışlardır. Anlaşmaya göre, doğalgaz ihracatında “al veya öde” koşulu geçerli olacaktır. Başka deyişle, doğalgaz alımı fiilen gerçekleşmese bile Türkiye, anlaşmada belirtilen doğalgaz bedelini ödemek zorundadır. Anlaşma gaz gönderiminin yıllık hacminin giderek artırılmasını ve 2001 yılından 2 milyar m³ ten 2007 yılında 16 milyar m³ e çıkarılmasını öngörülmekteydi.⁵² Mavi Akım projesi çerçevesinde Türkiye, anlaşmanın geçerli olduğu 25 yıllık süre zarfında Karadeniz üzerinde toplam 360 milyar m³ hacminde Rus doğalgazı ithal edecektir. Bu miktar 1992-2002 yılları arasındaki dönemde Rusyanın Türkiye ye ihraç ettiği doğalgazın hacminden yaklaşık 7 kat fazladır.

Karadeniz'in dibinden geçecek olan Mavi Akım doğalgaz boru hattı benzeri olmayan bir projedir. Hattın inşaatı Rusya ve Türkiyenin ekonomik açısından önem taşıyan ve nüfus yoğunluğunun büyük olduğu sahil bölgelerde gerçekleştirilmektedir. Rusyadan Türkiye ye yapılan doğalgaz ihracatını artırması öngörülen Mavi Akım projesi aynı zamanda Rusyanın Türk ekonomisine yaptığı en büyük yatırımdır. Mavi Akın projesinin Türkiye kısmının inşası Hazinedaroğlu ve ÖZTAŞ Gazpromun kendi inşaat şirketi olan Stroytransgaz (OHS) konsorsiyumuna vermiştir. Hattın Rusya bölümü ve Karadeniz geçişinin yapım-işletim-finansmanı Gazpromun, Türkiye kısmı ise Botaşın sorumluluğundadır.

Projeye göre, doğalgaz nakil hattının karadan geçen 372 km-lik kısmı Rusya Federasyonunun Stavropol vilayetinin İzobilnoe Bölgesinde başlayıp, Krasnodar vilayetinin Karadeniz kıyısındaki Cubga bölgesinde son bulmaktadır. Hattın Cubga'daki pompalama istasyonundan Türkiye'nin Samsun limanına dek devam eden

⁵² Kamalov, İlyas, **Moskova'nın Rövanşı: Putin Dönemi Rus Dış Politikası**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008, s.194

Karadeniz altındaki kısmının uzunluğu 392,5 km-dir. Boru hattının deniz altından geçen bölümü üzerinde özellikle durmak gerekir. Hattın geçtiği bölgede denizin derinliği 2200 metreye yakın olup, bu bölgede pompa istasyonu bulunmaktadır. Bu açıdan hat, dünyada iki kısımdan oluşan diğer hatları arasında benzersizdir.

Aynı çapa sahip hatlar arasında denizin yaklaşık 2200 metre altına döşenen tek boru hattı olma özelliği taşıyan Mavi Akım boru hattının derinliği mevcut hatlardan yaklaşık 1/3 oranından fazladır. Hattın özel teknoloji ve araç gereçlerin kullanımıyla yapılan deniz kısmının inşaatını İtalyanın Saipem firması üstlenmiştir.

Mavi Akım Projesi teknik açıdan karmaşık olup, birçok zorluklar içermektedir. İzobilnoe-Cubga-Samsun-Ankara yönünde toplam uzunluğu 1213 km . olan hattın başlangıç noktası olarak, Poçinki-İzobilnoe boru hattına bağlandığı yer kabul edilmektedir. Hattın Rusya hudutlarındaki kara kısmı 372 km. Uzunlukta olup, Karadeniz kıyısında yer alan Cubga kasabası bölgesinde bitmektedir. Mavi Akımın son noktası ise Ankara yakınlıklarındadır. Türkiye topraklarında tek hat olarak inşa edilecek kısmın uzunluğu yaklaşık 500 km-dir.

Mavi Akın projesinin sağlayacağı avantajlar şöyle şöyle ifade edilebilir: Proje Türkiye'ye gaz gönderimi açısından ilave edilerek sunmakla, bu konuda ortaya çıkması muhtemel sorunları gidermeye yardımcı olacaktır. Ülkede doğalgaz tüketiminin fazla olduğu bölgelerin ihtiyacının karşılanmasını sağlayacaktır. Yüksek güvenilirliğe sahip ve esnek doğalgaz nakil sisteminin oluşturulması , Türkiye'de mevcut ve yeni yapılmakta olan gaz boru hatlarının Ankara bölgesinde birbirine bağlanması suretiyle Doğu ve Batı yönlerinde bulunan Rus gazı gönderim hatlarının birleştirilmesi mümkün olacaktır. Doğal gazın hem Doğu hem de Batı yönünden gönderilmesi Türkiye'ye ihraç edilen Rus gazının hacminin 2008 yılında 30 milyar m³ e çıkarılması ve gaz ticaretindeki engellerin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır. Tahminlere göre, 2010 yılında Rusya Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %60'ını karşılayabilecektir. Mavi Akımın gerçekleşmesiyle Türkiye Gazprom'un en büyük ortaklarından biri konumuna gelecektir.

Mavi Akın projesinin son aşaması olan kaynak kısmı 20 Ekim 2002-de Samsun'da törenle gerçekleştirilmiştir. İnşaatın tamamlanması törenine katılan TC enerji ve Doğal Kaynaklar Bakan Zeki Çakan Samsun'da hattın son iki borusunun

kaynak işlemini bizzat yaparak , projenin boro hattının döşenmesi aşamasının bitdiğini ilan etmiştir. Mavi Akım Boru Hattı 30 Aralık 2002de bir protokolle Türkiye tarafına teslim edilmiş, fakat proje henüz tam olarak tamamlanmamıştır. Projenin Türkiye bölümünü oluşturan yaklaşık 501 km. uzunluğundaki Samsun-Ankara Doğal Gaz İletim Hattı tamamlanarak 20 Şubat 2003 te işlenmeye alınmıştır. 2003, 2004 ve 2005 yıllarında Mavi akım yoluyla Türkiyenin Rusyadan doğalgaz ithalatı 5 milyar 531 milyon m³ olarak gerçekleşmiştir.

Rusya doğalgazı Baltık ülkeleri, Beyaz Rusya, Polonya ve Ukranya topraklarından geçerek Avrupa ülkelerine ve dış pazarlara ulaşmaktadır. Ukraynadan geçen hattın kapasitesi yıllık 120 milyar metreküp, Rusya bir taraftan doğal gaz fiyatlarında artırım yoluna giderken, diğer taraftan söz konusu ülkeleri devreden çıkararak gaz alıcı ülkelere doğrudan ulaştırma planları yapıyor. Bu amaçla planlanan iki nokta var: Güney ve kuzey rotası. Bu rotalardaki kilit ülkeler ise Almanya ve Türkiye. Ukrayna ile yaşanan krizde, Rusya, Ukrayna'yı Avrupa ülkelerine geden gaz boru hattından kendisine ait olmayan gazı almakla suçladı. Rusya bunu daha önce de zaman zaman dile getiriyor ve ukranyayı suçluyordu. Nitekim kriz sonrasında Rusya Türkiye'ye doğrudan gaz ulaşımını sağlayan Mavi Akım doğalgaz boru hattına paralel yeni bir hat daha çekilmesini teklif etti. Güney rotası diyebileceğimiz bu planın bu hat üzerinden gelecek doğalgaz miktarının arttırılmasıyla Ukrayna'nın konumunun zayıflatılması anlamına geliyor.

Burada dikkati kuzey rotası çekmektedir. Kuzey rotası olarak, aynen Mavi Akım projesinde olduğu gibi, yine deniz altından döşenecek bir doğalgaz boru hattı planlanmakta. "Kuzey Avrupa Doğalgaz Boru Hattı" (NEGP) olarak adlandırılan bu projenin gerçekleşmesi için çalışmalara başlanıldı bile. Rusya ile Almanya arasında inşa edilecek olan NEGP doğalgaz boru hattı Baltık denizi altından geçirilecek. Bu konuda anlaşma, Rusya Devlet Başkanı V.V.Putinin Eylül 2005 gerçekleşen Almanya ziyareti sırasında imzalandı. Hattın inşasına 9 Aralık 2005 başlandı. 2010 yılında hattın tamamlanması öngörülüyor. Hat 1200 km uzunlukta ve maliyeti 4 milyar doları aşıyor. Başlangıç noktası Rusyanın Leningrad vilayetindeki Viborg şehri. Bitiş noktası Almanyanın Graysflad şehri. Hattın yıllık kapasitesi 27,5 milyar metreküp olarak planlanıyor. Söz konusu hattın kapasitesinin eklenecek paralel boru

hattı ile yıllık 55 milyar metreküpe çıkarılması hedefleniyor ki bu miktar şu anda Ukrayna üzerinden Avrupa'ya gönderilen doğalgaz miktarının yarısı demek.

Böylece, “NEGP” ve “Mavi Akım” Rusyanın doğalgazı üçüncü ülkelere transfer etmeden doğrudan pazara ulaştıracağı kuzey-güney hatları haline gelecek. Gazprom Yönetim Kurulu Basın Sözcüsü Sergey Kupriyanov, Ukrayna'nın tavrından dolayı ağırlığı “Yamal-Avrupa” ve “Mavi Akım” doğalgaz boru hatlarına vereceklerini açıkladı. Bunun gerçekleşmesi ile birlikte, “Bakü-Tiflis-Ceyhan” petrol boru hattı ile enerji alanında önemli ekonomik ve stratejik çıkarlar elde eden Türkiye, “Mavi Akım” doğalgaz boru hattının kapasitesinin artırılmasıyla dünya enerji piyasasında çok önemli bir merkez haline gelebilecek. Ancak, Türkiye Rusya'ya olan bağımlılığını dahada artırabilir endişesiyle Mavi Akıma yeni hat çekilmesi teklifine şimdilik olumlu yaklaşmıyor. Ukrayna'yla yaşanan kriz Türkiye'ye, muhtemel bir politik krizden ve ya aşırı soğuklar yüzünden alınan gaz miktarının azalmasından kaynaklanacak olumsuzlukları yaşamamak için birçok kaynaktan birden gaz temin etme yoluna giderek yüksek oranda tek bir satıcıya bağımlı olmaktan kurtulması gerektiğini de göstermiş oldu.

Enerji sektöründe Türkiye ile Rusya arasında işbirliğini etkileyen temel faktörlerinden biri de petroldür. Petrol kaynakları çok az olan ve bu alandaki ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşılayan Türkiye'nin Rusya'dan aldığı ham petrol miktarı her geçen yıl artmaktadır. Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş.nin (TÜP-RAŞ) muhtemel Irak savaşında ham petrolde sıkıntı yaşamamak için ham petrol tedarik kaynaklarına Rusya'ya bağımlı Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nide ilave etmesi Rusya'dan ham petrol ithalatının artmasının nedenlerinden birisidir. 2003 yılı verilerine göre, 700 milyon dolarlık Türkiye-Tataristan dış ticaret hacminin 600 milyon dolarlık kısmını Tataristanın OAO “Tatneft” firmasının Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu 2,8 milyon tonluk petrol ihracatının payına düşmektedir.

2003 yılı verilerine göre Türkiye'nin petrol üretimi 2,3 milyon ton, petrol ithalatı ise 24 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında Türkiye'ye 236 ton ham petrol satan Rusya % 1,1'lik payla Türkiyeye petrol ihraç eden ülkeler arasında 6 . sıraya almıştır. 2000 yılında Türkiye'nin ham petrol ithalatında Rusya 5. sırada bulunmaktaydı. Türkiye Petrol İşleri Genel Müdürlüğünün verilerine göre, 2001

yılıda ithal edilen 23,2 milyon ton petrolün 4 milyon 582 bin tonu veya 19,7 si Rusyanın payına düşmüştür. Aynı yıl Rusya'dan yapılan petrol ithalatı 2000 yılına göre %106, 1998 yılına göre ise %431 oranından artış göstermiştir. Böylece, Türkiye'nin petrol ithalatındaki payının %10-dan %20 –ye çıkmasıyla Rusya, Türkiye'ye petrol ihraç eden ülkeler arasında 5. sıradan 2. sıraya yükselmiştir. 2001 yılında en fazla ham petrol İrandan alınırken, 2.sırada bulunan Rusya'yı Libya, Suudi Arabistan, Suriye ve Irak izlemiştir.

Türkiye'nin petrol tedarik ettiği ülkeler arasında Rusya'nın payı 1996 yılında % 12,7 iken bu oran 2001 yılında %21 e kadar çıkmıştır. Rusya'dan ithal edilen petrol hacmine ilişkin rakamlarda önceki yıllara göre yaşanan artış, Türkiye'nin doğalgaz dışında, petrol ticareti alanında da Rusya'yla işbirliğini geliştirmek istemesinin göstergesidir. Türkiye Rusya Federasyonu'ndan 1996 yılında 178.930.000 dolarlık petro ve petrol ürünleri ithal etmiştir. 2004 yılında bu tutar 2.873.410.000 dolara çıkmıştır. 2003 yılından Rusya'dan alınan ham petrolün miktarı 2 milyon 777 bin tona, 2004 yılında ise %75 lik artışla 4 milyon 717 bin tona çıkmıştır. Ham petrol tedarikinde Rusya, İran ve Libya'dan sonra üçüncü sıradadır.

Türkiye Rusya'dan önemli miktarda taşkömürü ithal etmektedir. 1996 yılında Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği kömürün tutarı 191,2 milyon dolardı. 2001 yılında toplam 348 miyon dolarlık taşkömürü ithalatının 165,3 miyon dolarlık kısmı veya % 47,5 i Rusya'dan yapılmıştır. 2004 yılında bu tutar 571,1 milyon dolara ulaşmıştır.⁵³

Türkiye'de elektrik enerjisi üretimi ihtiyacı büyük ölçüde karşıladığından, bu enerji türünün ithalatı fazla değildir. Ekim 2000 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Rusya başbakanı M. Kasyanov, Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı C.Ersümer'le biraraya gelmiştir. Görüşmenin ardından Ersümer Rusya'dan elektrik enerjisi ithal edilebileceği yönünde açıklama yapmıştır. Ersümer'in sözlerine göre, Gürcistan üzerinden yapılabilecek elektrik enerjisi ithalatının gerçekleşmesi Türkiye, Rusya ve Gürcistan arasındaki mutabakata bağlıdır. Eğer üç ülke arasında uzlaşma sağlanırsa, Rusyadan ithal edilen elektrik enerjisinin aylık miktarı 100 milyon kW –a ulaşacaktır. 2002 yılında Türkiye'nin ithal ettiği 68 milyon dolar değerindeki elektrik enerjisinin

⁵³ . D.E. Sorokin, **a.g.e.** s.56.

3,2 milyon dolarlık kısmı veya % 4,7 si Rusya'dan alınmıştır.

2004 yılı verilerine göre Türkiye'nin, Rusya Federasyonu'ndan ithal etmiş olduğu petrol, petrol ürünleri, petrol gazları, doğalgaz, kömür ve elektrik enerjisi gibi enerji kaynaklarının toplam tutarı 5,6 milyar dolardı. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın toplam hacminin 9 milyar dolar olduğu hatırlanırsa, enerji hammaddelerinin toplam ithalata oranı % 62,2 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da Türkiye'nin Rusyadan yaptığı ithalatın yarısından çoğunu petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının oluşturduğunu göstermektedir.

2012'ye gelindiğinde Türkiye ile Rusya arasındaki enerji işbirliği son 20 yılda önemli derecede arttığını ve enerji alanındaki işbirliğinin genişlediğini söylemek mümkündür. Aşağıdaki dev projelerin mevcudluğu bu fikri kanıtlamaktadır.⁵⁴

- Türkiye'nin Rusya ile Batı Hattı-1, Batı Hattı-2 ve Mavi Akım olmak üzere toplam 28 milyar metre küplük 3 farklı doğalgaz kontratı bulunuyor.
- Türkiye, doğalgaz ihtiyacının yüzde 62'sini Rusya'dan sağlıyor.
- Mersin Akkuyu nükleer santralının milletlerarası anlaşma modeliyle Rusya tarafından inşa edilmesi planlanıyor.
- Boğazlardaki petrol trafiğini azaltacak Samsun- Adana Ceyhan Boru Hattı ile yıllık 50 milyon ton Rus petrolünün Ceyhan'a akması hedefleniyor.
- Türkiye, Rus doğalgazını Avrupa'ya taşıyacak Güney Akım için, Karadeniz'de sismik çalışmalara izin verdi.

3.7. Taşımacılık Alanındaki İlişkiler

Türk-Rus ekonomik ilişkilerinin önemli gelişme gösterdiği sektörlerden birisi de taşımacılıktır. Bu sektör kendi içinde karayolu taşımacılığı, havayolu taşımacılığı, denizyolu taşımacılığı ve demiryolu taşımacılığı olmak üzere dört kısma ayrılabilir. Türkiye'nin dış ticaretinin %87'si deniz yolu ile, %13'ü ise karayolu ile gerçekleştirilmektedir. Denizyolu taşımacılığı alanındaki ilişkiler SSCB ve Türkiye

⁵⁴ **Türkiye-Rusya enerji işbirliği büyüyecek**, <http://www.takvim.com.tr>, (erişim tarihi: 14.04.2012)

Cunhuriyeti arasında imzalanmış olan 11 Mart 1927 tarihli “Ticaret ve Seyrüsefain Anlaşması’ na ve Türkiye Cumhuriyeti ile Sovet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Ticaret ve Tediye Anlaşmasına dayanmaktadır. Karayolu taşımacılığı alanında Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler SSCB ve T.C. hükümetleri tarafından 20 Haziran 1988 tarihinde imzalanan “Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması’na dayanmaktadır. 1 Haziran 1991 tarihinde iki ülke arasında “Kara Ulaştırması Anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu arasında, 9 Eylül 1993 tarihinde her iki ülke Başbakanları tarafından Moskova’da imzalanan Protokol uyarınca “Türk-Rus Ortak Ulaştırma Komisyonu” kuruldu. Komisyon belirli aralıkta toplanarak ulaştırma konusundaki ilişkileri , işbirliğini ve sorunları incelemekte ve tavsiye kararları almaktadır. Bu anlaşmalar ve protokoller çerçevesinde iki ülke Ulaştırma Bakanlıkları arasında 31 Ağustos 2 Eylül 1995 tarihlerinde heyetler arası görüşmeler yapılmış ve görüşmelerin ardından 2 Eylül 1995 tarihli anlaşmaya ekli protokol imzalanmıştır. 29 Ağustos 1996 tarihinde iki ülke arasında bu konuda bir protokol daha imzalanmış ve bu protokol çerçevesinde 18-20 Kasım 1996 tarihinde Moskova’da Kara Ulaştırması Komisyon Toplantısı yapılmıştır. Komisyonun VI. Dönem toplantısı 16-17 Ocak 2001 tarihinde Moskovada, VII. Dönem toplantısı ise 16-18 Haziran 2003 tarihlerinde İstanbulda gerçekleştirilmiştir.⁵⁵

2003 yılında Türkiye’nin dış ticareti hacmi 160.021.871 ton olarak gerçekleşmiştir.

160.0 milyon tonluk hacmin 140,1 milyon tonu denizyoluyla, 16,8 milyon tonu karayoluyla, 1,3 milyon tonu demiryoluyla, 179 bin tonu havayoluyla ve 1,5 milyon tonu ise diğer yollarla taşınmıştır. İhraç ve ithal taşımaları olarak baktığımızda 51,6 milyon tonluk ihracatın % 80,4’ü , 108,4 milyon tonluk ithalatın % 91’i denizyolu ile taşınmıştır. Yine 51,6 milyon tonlu ihracatın % 18,2’si , 108,4 milyon tonluk ithalatın % 6,7’si karayolu taşımacılığının payına düşerken, 2003 yılı ihracatın % 1,0’i , ithalatının %0,7’si demiryolu aracılığıyla taşınmıştır. 2003 yılında havayolu ile taşımının ihracattaki payı %0,2, ithalattaki payı ise % 0,07

⁵⁵ Türk-Rus İş Konseyi, DEİK, s. 15

olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye ile Rusya arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerde denizyolu taşımacılığının önemi her geçen yıl artmaktadır. 1 Ocak 2004 tarihi itibariyle bayraklara göre dünya filosu 154 ülke bazında 39,665 adet gemi ile 840.355.000 Dwt-dur. Dünya filosunun %22,1-ine sahip Panama 1. sırada, %9,5' ne sahip Liberya 2. sırada ve % 6,3'ne sahip Yunanistan 3. Sırada yer almaktadır. Türk deniz ticaret filosu 855 gemi ile dünya sıralamasında 23. sırada, Rus deniz ticaret filosu ise 1705 gemi ile 22. sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin dış ticareti ağırlıklı olarak deniz yoluyla gerçekleştirilmektedir. 1994 yılında denizyolu ile taşıma 74,7 milyon ton iken, 2003 yılında 140 milyon tona çıkmıştır. 2002 yılında Türkiye tarafından dış ticaret ilişkileri kapsamında denizyoluyla taşınan yük hacmi değer olarak 39,2 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam toplam dış ticaret hacminin %51,3-üne eşittir. 2003 yılında Rusya ile Türkiye arasında denizyolu taşımacılığının hacmi 21.042.591 ton olmuş ve toplam dış ticaret hacminin % 15-ini oluşturmuştur.

2003 yılında Türkiye denizyoluyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) üyesi ülkelerden 37.372.219 ton hacminde ithalat yapmış, bunun 21.042.591 tonu veya %57-si Rusya'dan yapılan dış ticaretin payına düşmüştür. Bu durum Rusyadan yapılan büyük hacimli petrol ve doğalgaz ithalatından kaynaklanmaktadır. Söz konusu miktarın 957.437 tonu Rusya'ya yapılan ihracat, 20.085.154 tonu ise Rusyadan yapılan ithalat taşımalarından oluşmaktadır. Fakat Türkiye'nin denizyoluyla yaptığı ithalatın büyük bölümü yabancı bandıralı gemiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Nitekim 2003 yılından iki ülke arasında taşınan yüklerin %12.8 i Rus, %29.4 Türk , %57,8 i ise diğer ülke bandıraları gemilerle taşınmıştır.⁵⁶

Türkiye'nin filusunda 2004 yılı başı itibariyle 22 adet Ro-Ro gemisi bulunmaktadır. Bu gemilerden ikisi Trabzon-Soçi, ikisi Samsun-Novorossiysk hatlarında Ro-Ro taşımacılık yapmaktadır. 2003 yılında Samsun-Novorossiysk hattıyla Samsun'dan Novorossiysk'e 7456 Türk, 624 olmak üzere toplam 8080 yüklü araç taşınmıştır. 624 yabancı aracın 535-i Rusya'ya aittir. Trabzon-Soçi

⁵⁶ Türk-Avrasya İş Konseyleri, Ocak 2005, ss. 16-17

hattıyla ise Trabzon'dan Soçiye 1651 Türk aracı taşınmıştır. 2003 yılında Zonguldak-Ukrayna hattıyla taşınan 1558 aracın 157-si Rusyaya aittir. Dönüş hatlarında ise, Novorossiysk-Samsun hattında 6196 Türk, 395 yabancı araç taşınmıştır. Soçi-Trabzon hattında 2039 Türk araç, Ukrayna-Zonguldak hattında ise 3831 Türk ve 709 yabancı plakalı araç ithal taşınması yapmıştır.

Ayrıca, denizyolu taşımacılığında nehiryolu da kullanılmaktadır. Türkiye'nin Hazar havzası ülkeleri ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile ticaretinde Volga-don kanalı büyük öneme sahiptir. Rusya ile Türkiye arasında nehiryolu taşımacılığının geliştirilmesi amacıyla ortak çalışmaların hızlandırılmasına dair hükümetler düzeyinde görüşmelere başlanmıştır.

Türkiye Avrupa ülkeleri arasındaki en büyük karayolu taşımacılığı sektörüne sahiptir. Ülke ekonomisine büyük katkı sağlayan bu sektör SSCB-nin çöküşünden sonra BDT ülkeleri yönelmiştir. Sektördeki 7.255-i Rusya pazarında çalışmalarını sürdürmektedir. Türkiye uluslararası Nakliyeciler Derneğinin (UND) verilerine göre, 1997-2004 yılları arasındaki dönemde Türk taşımacılık şirketleri tarafından Rusya, BDT ve Asya ülkelerine yapılan ihraç taşıma işlemlerinin toplama sayısı 4731.723-ü bulmaktadır. Bu seferlerin 110.027 si yani %25,4-ü Rusya'ya yapılmıştır. Başka deyişle, BDT ve Asya ülkelerine yapılan seferini Rusya'ya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

İki ülke arasında kara taşımacılığı alanındaki işbirliğinin gelişiminde Türk müteahhitlik firmaları büyük rol oynamaktadır. Nitekim bu firmalar ihtiyaç duydukları malzemenin önemli kısmını karayoluyla taşımaktadır. Türkiye'nin Avrupadaki başlıca ticaret ortakları olan Almanya, Fransa ve İtalyaya gerçekleştirdiği taşımacılık işlemleri ile Rusya'ya yapılan taşımacılık işlemlerinin kıyaslanması Almanya'ya 4, İtalyaya 2 kat fazla yük taşındığını, Fransa'nın ise bu açıdan Rusya ile aynı sırada bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Son yıllarda taşımacılık işlemlerinin hacminde Rusya aleyhinde gelişen dengesizlik önemli boyutlara ulaşmıştır. Birçok Türk şirketi Rusya'ya yük taşırken, Türkiye pazarında çalışan Rus taşımacılık şirketlerinin sayısı çok azdır. 2002 yılında Türkiye'ye 18 Rus şirketi taşırken, 2001-2002 yılları içinde bu sayı 23 olmuştur. Dolayısıyla, gerek şirket sayısı gerekse de taşımacılık işlemlerinin hacmi

açısından Türkiye Rusya karşısında büyük üstünlüğe sahiptir. İki ülke arasındaki karayolu taşımacılığının %90 'ı Türk şirketleri tarafından gerçekleştirilirken, Rus tarafı söz konusu pazarın % 97'sinin Türkiye'nin payına düştüğünü öne sürmektedir. Bu durum karayolu taşımacılığındaki dengesizliğin günümüzde de devam etmesinin başlıca nedenidir. Taşımacılık alanındaki dengesizlik ve Rus şirketlerinin Türkiyede karşılaştıkları sorunları Rusya Uluslararası Nakliyecileri Birliği (ASMAP) ile UND ve iki ülkenin Ulaştırma Bakanlıkları arasındaki tüm toplantılarda gündeme gelmektedir. Rus tarafı zaman zaman Türk tarafına bu konudaki şikayetlerini iletmektedir.

RF Ulaştırma Bakanlığı, Türkiye ile Rusya arasında karayolu taşımacılığı alanındaki dengesizliği ortadan kaldırmak için büyük çaba göstermektedir. 23-25 Nisan 2002 tarihlerinde Moskovada iki ülke Ulaştırma Bakanlığı temsilcilerinin toplantısında uluslararası taşımacılık sorunlarına değinilmiştir. Rus tarafı Türkiyede yetkili kurumlar tarafından oluşturulan çeşitli yasal kısıtlama ve engellerin birçoğunun karayolu taşımacılığı alanında Rusya aleyhinde ciddi dengesizliğe sebep olduğunu, bu durumun Rusya ve Türkiye arasında imzalanmış Uluslararası Kara Taşımacılığı Anlaşmasına aykırı olduğunu belirterek konuyla ilgili kaygılarını dile getirmiştir. Toplantıda Rus tarafı mevcut dengesizliğin giderilmesi için kendi taşımacılık şirketlerinin Türkiye'de karşılaştığı sorunların çözümüne yönelik adımlar atılması isteğinde bulunmuş ve karayolu taşımacılığı alanında iki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin bazı somut öneriler otaya koymuştur.

İstanbul'da Haziran 2003'te yapılan Kara Ulaştırması Ortak Komisyon Toplantısında kara taşımacılığı ile ilgili konuların tamamında uzlaşmaya varmamış olan taraflar, mevcut görüş ayrılıklarının ortadan kaldırılması gerektiği anlayıştan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma Bakanlığı Müsteşar Vekili Mehmet Kutlu ve Rusya Federasyonu Ulaştırma Bakanlığı Bakan Birinci Yardımcısı A.P.Nasanov başkanlığında, 15 Ağustos 2003 tarihinde Moskova'da bir Uzlaşma Toplantısı yapmışlardır.

1998 yılında Rusya uluslararası taşımacılık pazarında Türk şirketlerinin payı %3,4, bu orana tekabül eden yük miktarı ise 555 bin ton olmuştur. 2002 yılının başlangıcında iki ülke arasında karayoluyla taşınan yük hacmi 270 bin ton olup,

bunun %60-ı Türkiyenin Rusya'ya yaptığı ihracatdan oluşmaktadır. Yıllık hacmi 30 milyon doları bulan bu pazarın kontrolü büyük ölçüde Türk şirketlerinin elindedir. Rus şirketleri toplam yük miktarının sadece %2-sini taşımaktadır.

Rusya ve Türkiye arasındaki karayolu taşımacılığı hükümetlerarası anlaşmalar temelinde yapılmaktadır. İki ülkenin ulaştırma bakanlıkları yabancı taşımacılık şirketleri için ön görülen kotalar konusunda anlaşarak, bu şirketlerin bir defaya mahsus olmak üzere ülkeye girişine olanak veren izinlerle ilgili düzenlemeye gitmişlerdir. Anlaşmaya göre, taraflar birbirine eşit sayıda giriş iznini karşılıksız olarak sağlamaktadır. 2001 yılında Rusya ve Türkiye birbirine 3-er bin adet giriş izni vermişlerdir. 15 Ağustos 2003 tarihinde Moskova'da iki ülke Ulaştırma Bakanlıkları arasında yapılan Uzlaşma Toplantısında, Türkiye 900 Rus aracına yükleme taahhüdü verme karşılığında Rusya'dan 5000 adet geçiş belgesi kotası almıştır. Rusya yüklenen araçlarınının 900 den fazla olması halinde Türkiye'ye verilen kotanının üzerine ilave geçiş belgesi verilmesi imkanlarını değerlendirmeyi kabul etmiştir.

RF gümrük istatistiklerine göre, 2001 yılının ilk 9 aylık döneminde Rusyanın uluslararası kara taşımacılığı pazarında taşınan yük hacmi açısından yapılan sıralamada Türkiye, ithalatta %2-lik payla 13, ihracatta ise %0,9-luk payla 14, sırayı almıştır. İki ülke arasında karayolu taşımacılığına konu olan yük hacminin %883-ü Türk, % 11-i ise Rus nakliyeciler tarafından taşınmıştır. Nakliye işlemlerinin sayısı açısından ise durum farklıdır. 2001 yılında Türk nakliyeciler tarafından Rusya ya yaklaşık 10 bin sefer düzenlenirken, Rus nakliyeciler açısından bu rakam 400-ün altından kalmıştır. Rusya Ulaştırma Denetmenliği verilerine göre ise 2001 yılında ikili taşımacılık işlemleri çerçevesinde Türk tarafı Rusyaya yaklaşık 10 bin sefer gerçekleştirirken, Rus nakliyecilerin Türkiye ye yaptıkları sefer sayısı 200 olmuştur . Günümüzde Rusya ile Türkiye arasında karayolu taşımacılığı çerçevesinde yapılan yıllık sefer sayısı 10 bin civarındadır. Fakat bu rakam diğer ülke nakliyecilerinin Rusyaya yönelik faaliyetleri karşısında çok küçük kalmaktadır Nitekim üçüncü ülke taşımacılık şirketlerinin Rusya ya bir yılda düzenlediği sefer sayısının yaklaşık 1 milyon olduğu dikkate alınır, Türkiye'nin Pazar payının %1 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye ve Rusya arasında hava ulaştırması alanındaki işbirliği SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından 29 Ağustos 1967 tarihinde yapılmış “Hava Ulaştırmasına İlişkin Anlaşma” ve daha sonraki tarihlerde iki ülkenin ilgili kurumlar arasında imzalanmış referandumlara dayanmaktadır.1993 yılında itibaren Rusya ile Türkiye arasında bu alanda yeni anlaşmanın imzalanması yönündeki görüşmeler sürmektedir. 2003 yılındak VII. Dönem Ulaştırma Komisyonu toplantılarında anlaşma taslağı konusunda görüş alış-verişinde bulunmuşlardır. Bavul ticareti nedeni ile 1998 yılına dek olan dönemde hava taşımacılığı büyük öneme sahipti. Sonraki yıllarda bavul ticaretindeki gerilemeden dolayı hava ulaşımının önemi azalmıştır. Günümüzde Rus havacılık şirketleri Türkiye ve Rusya arasında çok sayıda charter seferleri düzenlemektedirler. Bu tür seferlerin sayısı 2000 yılında 3100, 2001ve 2002 yıllarında ise sırasıyla 2000 ve 2050 olmuştur. Türk firmaları tarafından düzenlenen charter seferlerinin sayısı ise birkaç adetle sınırlı kalmıştır. Rusya son yıllarda aldığı bir kararla Rusya’dan yapılan charter seferlerinin sadece Rus uçakları ile yapılmasına izin vermektedir. Bu yüzden sadece THY Rusya’ya düzenli seferler yapmakta, ucuzluğu sebebiyle turistler ve bavulcular tarafından tercih edilen charter seferleri sadece Rusya firmalarının uçakları ile yapılmaktadır. İki ülke arasında demiryolu taşımacılığının hacmi ise yok denecek kadar azdır.

3.8. Askeri-Teknolojik Alandaki İlişkiler

Türkiye-Rusya askeri ilişkilerinin tarihi Türkiye Cumhuriyeti’ nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün Nisan 1920 tarihinde V.İ. Lenin’e gönderdiği mektuba dayanmaktadır. Atatürk bu mektubda iki ülke arasında diplomatik ilişki kurması ve Rusya’nın Türkiye’ye silah yardımı yapması isteğinde bulunmuştur. Atatürk Sovyetler’e gönderdiği mektubta 5 milyon TL değerinde altın, silah ve de savaş teçhizatı istemiştir. 1920 yılında varılan anlaşma ve 21 art 1921 tarihinde imzalanan “Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması” çerçevesinde Rusya Türkiye’ye 10 milyon altın ruble yardımda bulunmuş ve bu yardım Kuruluş Savaşının kazılmasında büyük rol oynamıştır. 2. Dünya Savaşının bitiminden 1991 yılına kadar ise iki lke arasında askeri alanda dikkate değer bir temas olmamıştır.

Askeri alandaki işbirliği Soğuk savaşın bitiminden ve SSCB'nın çöküşünden sonra yeniden başlamıştır. Rusya ile askeri alanda işbirliği yapan ilk NATO üyesi ülke Türkiye'dir. Bu durum iki ülke arasında askeri ilişkilerin hacmini ve çeşidliğini ister istemez sınırlandırmaktadır. ABD ve diğer Batılı ülkelerin bu konudaki baskıları ve lobi faaliyetleri de askeri alandaki işbirliğinin artması önündü engel teşkil etmektedir. Türkiye'nin Rusyadan askeri mal alması bazı NATO ülkelerin tepkisini çekmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin bir NATO ülkesi olması dolayı uymak zorunda olduğu silah standartı ve tarafların karşılaştığı finansal zorluklarda askeri alanda ilişkilerin gelişmesi önündeki objektif engellerdir. Bütün bu zorluklara rağmen Rusya söz konusu işbirliğinin artırılması yönündeki arayışlarını faal şekilde sürdürmektedir.

Rusya'dan yapılan silah alımları iki ülke arasındaki ticare ilişkilerin karşılıklı uzlaşma temelinde geliştiğinin önemli göstergelerinden biridir. Rusya'dan askeri araç-gereç alma yönünde girişimlerde bulunan ilk NATO üyesi ülke olan Türkiye'nin bu davranış örgütün diğer bazı üyelerinin tepkisini çekmiştir. İki lke arasında 25 Mayıs 1992 yılında imzalanan "*Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşmanın*"nın 10 maddesi "İkili askeri temasların arttırılmasının önemine inanan Taraflar, askeri makamlar arasında üst düzey temasların düzenli olarak gerçekleştirilmesi hususunda mutabık kalmışlardır" demektedir. 1992 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demrel ve Rusya Devlet Başkanı B.N. Yeltsin arasında İstanbul ve Moskova'da yapılan görüşmelerde Türkiye'nin Rusya'dan 300 milyon dolarlık silah alınmasına dair anlaşma sağlanmıştır.

11 Mayıs 1993-te "Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı ve Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Arasında Mutabakat yaptı", Rusya Savunma Bakanı 1 Yardımcısının 14-16 Eylül 1993 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında ise 16 Eylül 1993 tarihinde bir protokol imzalanmıştır.⁴³ 20 Nisan 1994 tarihinde yapılan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Askeri Teknik Konuları ve Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Yapılmasına Dair Anlaşma", 28 Ağustos 1995 'te imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanlığı ile Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı

Arasında Silahlı Kuvvetler Personel Ailelerinin Sosyal ve Kültürel Amaçla Mübadilesine İlişkin Protokol” , 20 Mayıs 1998 tarihinde Moskova’da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti genel kurmay Başkanlığı ve Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanlığı Arasında Mutabakat Zaptı” iki ülke arasında askeri alanda edilen diğer önemli anlaşmalardır.

1993 yılında imzalanan anlaşma gereği Türkiye Rusya’dan savaş teknolojisi satın almağa başlamıştır. 1992 yılında Jandarma Genel Komutanlığı sınır ve komando birleşikleri için BTR-80 zırhlı personel taşıyıcıları, Mi-8MTŞ, Mi-17, çok amaçlı helikopterler alındı. Jandarma ve Özel Hareket birliklerine 7.62 mm’lik AK-7, AKM, AKMS Kalaşnikov otomatik silahları, 7.62 mm.lik Dragunova (SVD) keskin nişancı tüfekleri de malzemeler arasında yer almaktaydı.⁵⁷

Bu dönemdek Türkiye, Almanya ve diğer Batılı ülkelere de silah alımı yapmış, fakat bu ülkeler zaman zaman Türkiye’nin insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle silah satışında zorluklar çıkarmışlardı. Alınan askeri teçhizatı Türkiye tarafından PKK-ya karşı kullanmıştı. 1992-94 yıllarından Türkiye farklı ülkelere 3 milyar dolar tutarında silah almıştır; ABD’den 2,5 milyar dolar, Fransa’dan 220 milyon dolar, Rusya’dan 120 milyon dolar, Almanya’dan 90 milyon dolar ve İngiltere’den 70 milyon dolar değerinde silah alımı yapılmıştır. Türkiye sadece 1994 yılında askeri alanda yaklaşık 950 milyon dolar harcayarak, bu konuda dünyada 6. ülke olmuştur. Türkiye’nin Rusya’dan aldığı silahlar arasında BTR (zırhlı personel taşıyıcı araçlar), gece görüşü dürbünleri, uzun menzilli tüfekler ve 19 helikopter bulunuyordu. ABD yönetimi Türkiye’nin Rusya’dan silah alımını hoş karşılamamıştır.

Türkiye 1993-1995 yılları arasında Rusya’dan silah alımı yapmış, fakat iki ülke arasındaki silah ticaretinin hacmi büyük boyutlara ulaşmamış. 1993 yılında Türkiye’nin Rusya’dan aldığı silah ve askeri malzeme tutarı yaklaşık 26 milyon dolar, 1994 yılında 15 milyon dolardan biraz fazla, 1995 yılında ise 70 milyon dolar civarında olmuştur. Rusya 1993 yılında Türkiye’ye 115, 1994 ve 1995 yıllarında ise sırayla 54 ve 70 olmak üzere 246 zırhlı askeri araç satışı yapmıştır.

⁵⁷ Türkiye-Rusya Dayanışma Komitesi Faaliyet Raporu. Mart-Nisan 1995, s.8.

1996 Şubatında Türkiye, Rusya'dan Eximbank kredilerinden doğan 300 milyon dolarlık alacağının bir kısmına karşılık 40 milyon dolarlık silah alımı yapmayı planlamaktaydı. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi B.Ünal, Türkiye'nin Rusya'dan silah ve askeri teçhizat alma kararı aldığını açıkladı. Türkiye'nin Başbakanı M.Yılmaz Mayıs 1996'da NATO ve Rusya arasındaki farklı silah standartlarının bu konudaki işbirliğini sınırlamasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerin devam edeceğini belirtti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Slav Ülkeleri Bölümü Başkanı A.Karaosmanoğlu Rus gazetecilere, Ankara'nın Rusya'dan farklı tipte silah almaya hazır olduğunu ve iki ülke arsında yapılan sözleşmelerde silah satışı hacminin 130 milyon dolara ulaştığına dair bilgi verdi.⁵⁸

Türkiye Savunma Bakanı S.Çakmakoglu'nun verdiği bilgilere göre, Türkiye tütün ve çayı karşılığında yine Rusya'dan silah ve savaş teçhizatı alınmıştır. Rusya'dan silah alımında kullanılacak harcamaların finansmanı için "Savunma Sanayi Destekleme Fonu" Jandarma Genel Komutanlığına Türk Eximbank kanalıyla 84.4 milyon dolar tahsis etmiştir. 2003 yılında Rusya'dan alınan silah tutarı 186.5 milyon dolara ulaşmıştır.

1998 yılı Eylül ayında Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy, Türkiye'nin yaklaşık 150 milyar dolarlık askeri malzeme modernizasyonu yapmak istediğini ve bu amaçla takip eden 7-10 yıl içerisinde 60-70 milyar dolarlık bir harcama yapacağını söyledi. Büyükelçi, Rusya'nın bu ihalelere katılabileceğini ve Türkiye'nin bu konuda kuzey komşusuna güvendiğini belirtti.⁵⁹ Başbakan Bülent Ecevit Kasım 1999 da Rusya'ya yapmış olduğu resmi ziyaret esnasında Moskova'da düzenlediği basın toplantısında, Rusya'ya karşı önyargı içerisinde olan NATO ülkeleri arasında askeri teknoloji alımında Türkiye'nin ön sırada olduğunu belirtti. Ecevit, Türkiye'nin NATO'daki müttefiklerinden silah alımında kimi zaman zorluk çektiğini ama Rusya'yla aynı problemin yaşanmayacağına inandığını söyledi.

Şüphesiz, askeri alandaki işbirliği iki ülke ilişkilerinin gelişmesine yeni bir ivme kazandıracaktır. Rusya askeri alanda işbirliği yaptığı ülkelere stratejik ortak gözüyle

⁵⁸ "Pravda" Gazetesi, 04.03.1996

⁵⁹ Türk-Rus İş konseyi 7. Ortak Toplantısı Tutanağı, Ankara, 1998, s.118

bakmaktadır. Ekim 2000’de Ankaraya resmi ziyarette bulunan Rusya Başbakanı M.M.Kasyanov Ankara ile askeri işbirliği konusunda da görüşmeler yaptı. Görüşmeler sırasında Türkiye’ye 4 milyar dolar tutarında Rus askeri teknolojisinin satılması konusunda müzakere edildi. 23 Ekim 2000 tarihinde B.Ecevit ve M. Kasyanov’un birlikte düzenledikleri basın toplantısında Ecevit, Türkiye’nin savunma alanında Rusya’yla işbirliği yapmak istediğini bildirdi. Türkiye Dışişleri Bakanı İ.Cem “İki ülke arasındaki işbirliği sürecinde savunma sanayisi azımsanmayacak bir potansiyele sahiptir. Bu alanda ortaklaşa projeler yürüterek bu potansiyeli kullanmak getreker. Bu alandaki gelişmeler iki ülke arasındaki ilişkilere doğrudan etki edecektir” sözleriyle konunun önemine dikkat çekti.

Türkiye zaman zaman silah ve askeri teknoloji alımı ve ya modernizasyonu için uluslararası ihaleler açmaktadır. Bu ihaleler başta ABD, Fransa ve İsrail olmak üzere, birçok ülkenin katılımı söz konusudur. Dünyanın önde gelen silah üreticisi ve ihracatçı ülkelerden olan Rusya’yı temsil eden birçok şirkette bu ihalelere katılmaktadır. Ancak inşaat ve müteahhitlik sektöründe olduğu gibi, burada da Rus şirketlerinin ihale almakta zorluklarla karşılaştığı müşahede edilmektedir. Bu durum yine sık sık Rus tarafının tepkisine sebep olmakta ve yeri geldikçe bu konudaki şikayetler Türk tarafına iletilmektedir. BM Genel Kurulunun Eylül 2000 deki “Milenyum” toplantısında Türkiye ve Rusya devlet başkanları A.N.Sezer ve V.V.Putin biraraya gelmişlerdir. İki lider arasında yapılan görüşmede Putin, Rus askeri sanayi şirketlerinin silah ve malzeme alımı konusunda Türkiye’de düzenlenen ihaleleri almakta zorlanmalarını üzüntüyle karşıladığını Cumhurbaşkanı Sezer’e ilettiler. Rusya 1997 yılından beri Türkiye’nin saldırı helikopteri alımı için açtığı ihalelere katılmaktadır.

TSK, üretimin Türkiye’de yapılmasına ve teknoloji transferine büyük önem vermektedir. Helikopterlerin ana bilgisayarlarının Türkiye’de üretilmesi ve kaynak kodlarına yazılınca TSK’nın sahip olmasında hayati öneme sahip noktalardan birisidir. Birifingde Rusya’nın teklifinin öne alınmasında ABD şirketinin her geçen gün fiyatı artırması ve teknoloji transferi konusundaki sıkıntı büyük rol oynadı. Rusya ise helikopterlerin birlikte üretilmesini de teklif etmiş ve bu öneri teknoloji transferini de gündeme getirmişti. Ayrıca Rusya Ka 50-2 teklifinin yanı sıra, Ka- 115

genel maksatlı hafif helikopter modelinin ortak geliştirilmesi, üretimi ve üçüncü ülkelere satışı teklifinde bulunmuştu.

Yaşanan gelişmelere rağmen ihale, 14 Mayıs 2004 tarihinde kazanan taraf açıklanmasından iptal edilmiştir. Yeni ihalenin önce Ağustos 2004 te, sonrası Eylül 2005 te yapılağı ilan edilse de henüz bu konuda somut adım atılmamıştır. Son alınan bilgiler ihalenin 2006 yazında yapılacağı yönünde olmuştur. Yeniden yapılacak ihaleye yine aynı firmalar katılacaktır. Ancak, Türkiye'nin 17 Aralık 2004 tarihinde AB-den müzakere tarihi almasından sonra Fransız-Alman konsorsiyumu Eurocopter firmasının şansının arttığı da söylenebilir.

Rusyanın ihaleyi alma şansının ne kadar olduğunu şimdiden söylemek zordur. Türkiye'nin uzun zamandır sonuçlandıramadığı ihalede Rusya yapımı "Erdoğan" helikopterlerinde karar kılınması iki ülke arasındaki silah ticaretinin hacminin büyümesiyle sonuçlanacaktır. Türkiye'ye günümüzde dünya pazarlarında rekabet etme olanağı veren ağır sanayi tesislerinin kurulması ve tekstil, petro-kimya, demir-çelik, inşaat vs. sektörlerin gelişmesinde SSCB-nin katkısı gözardı edilemez. Zira Türkiye 1930-lu ve 1960-1970-li yıllarda SSCB ile girdiği yakın ilişkiler sonucunda bu tesisleri kazanmış, aynı imzada SSCB-den o yıllardaki ileri teknolojiyi de transfer edip kendisine mal etme imkanı bulmuştur. Aradan geçen onlarca yıl sonra Türkiye bugün Rusya'ya aynı alanlarda teknoloji transferi yapmakta ve Rusya ile ticaretini artırmaktadır. Aynı durum savunma sanayii için de geçerli olabilir. Bu yüzden Türkiye karar alırken geleceği de düşünmeli ve uzun dönemli çıkarlarına uygun hareket etmelidir.

T.C. Moskova Büyükelçisi N.Şensoy ihale konusunda verilecek son kararda siyasi faktörlerin etkisini olmayacağını, ekonomik ve teknolojik kriterlerin ön planda tutulacağını söylenmesine rağmen Türk analist ve uzmanlar karar aşamasında Türkiye'nin politik kaygılarla hareket edeceğini ve Washington'a hayır demenin Ankara açısından çok zor olacağını belirtmektedirler. Nitekim 2000 yılı Kasım ayının ortasında iki Pentagon temsilcisinin Ankara ziyaretinin Türk hükümetinin helikopter ihalesi konusunda ikna etme amacı taşıdığı idda edilmiştir.

Rus uzman analistleri de Türkiye'nin Rusya'yı tercih edeceğinden şüphe duymakta ve Türkiye'nin NATO daki müttefiki Amerika'yla ilişkilerini germek

istemeyeceğini belirtmektedirler. Bu görüşe göre Türkiye'nin kararında politik kriterler ekonomik kriterlere göre ağır basacak ve büyük ihtimalle Amerikan helikopterleri seçilecektir. Diğer taraftan, bölgedeki stratejik ortağı İsrail ile ilişkilerini bozmamak için Türkiye'nin sınırlı sayıda “ Erdoğan” helikopterini alacağını ihtimal dahilinde olduğu da öne sürülmektedir. Rus basın organlarında ise Türkiye'nin Amerikan helikopterini almaya uzun süre önce karar verdiği, ama ABD teklifindeki maliyetin aşağı çekilmesi için Rus teklifinden yana imiş gibi görünerek pazarlık payı bırakmak istediği yönünde yorumlar yapılmıştır.

Rusya Savunma Bakanı S.B. İvanov, Ka- 50-2 nin ihaleye katılan diğer helikopterlerden fiyat ve kalite açısından üstün olduğunu ve Ka-50-2 nin seçilmesi halinde Türkiye'nin helikopter sanayiini kurma, üreteceği helikopterleri üçüncü ülkelere satma, kendi bilgisayar ve diğer alt sistemlerini geliştirme olanağına kavuşacağını belirtti. Rus Bakan, “Elbette, bu kadar büyük bir projede siyasi faktörlerin rol oynamaması zor. Ancak önemli olan, bu siyasi faktörlerin belirleyicilik oranı dedi”

2000 yılı baharında Rusya Cumhurbaşkanı'nın özel temsilcisi olarak İ.İ. Klebanov Türkiye Savunma Bakanı Çakmakçı'yla Türk-Rus askeri-teknolojik ilişkileri konusunda görüşmelerde bulunmak için Ankara'ya geldi. Görüşmenin esas amacı yukarıda sözü geçen 145 saldırı helikopterinin ortak üretimine dair ATAK projesi idi. Ayrıca Rusya, deniz, kara ve hava hedeflerine karşı çok etkili olan “Vıhr” (Kasırga) füzelerinin üretim lisansını Türkiye'ye vermeye hazır olduğunu beyan etmişti. Rusya, Türkiye'nin de envanterinde bulunan Mİ-17 helikopterlerini “Vıhr” füzeleri ile donatma teklifi yapıyor. Bu ileri teknoloji ile donatılmış hava silahının üretiminin Türkiye'ye verilmesi halinde Mi-17 helikopterlerinin vuruş gücünü muazzam ölçüde artıracak.

Türkiye Jandarma Genel Komutanlığı envanterinde 1993 te iki ülke arasındayapılan anlaşma gereği 19 adet Mi-17 B bulunmaktadır. Geçen zaman zarfında Mi-17B ler kendilerinden bekleneni fazlasıyla vermişlerdir. Rusya, Türkiye'ye Mi-17B lerin kapsamlı tamir ve modernizasyonunu teklif etmiştir.

Rusya ve Türkiye, hükümetler arası anlaşma gereği MKEK (Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu) ile değişik tipli silahların üretilmesi konusunda

görüşmeler yapılmaktadır. Askeri kuvvetlerin ihtiyacı ve üçüncü ülkelere satılması için BMC şirketi ile BTR üretilmesi konusunda çalışmalar sürmektedir. 1999 yılında “Promeksport” şirketi Türkiye’de faaliyete başlamıştır. Yapılan kontratlar gereği Promeksport Türkiye’ye 80 milyon dolar tutarında özel nitelikli ürünler getirecek. Bu ürünler esasen zırhlı personel taşıyıcı araç yedek parçaları, ateşli silahlar için mermiler, roketatarlar ve keskin naşancı tüfeklerden oluşmaktadır.

Rusya, Türkiye ile birlikte zırhlı personel taşıyıcı araç üretimi hariç, tank gibi silahlar için zırh tekniği üzerinde de çalışmaya başladı. Türkiye’nin önde gelen silah üreticisi firmalarından “Nurol Makine ve Sanayii Anonim Şirketi “M-113 zırhlı personel taşıyıcıların kulesinin 120 mm kalibreli tüfikle donatılmasıyla ilgilendiklerini açıklamıştır. İlk etapta 62 olmakla üzere, toplam 300 zırhlı personel taşıyıcı kulesinin sözkonusu silahla donatılması söz konusuydu. Aynı zamanda 120 mm lik mermilerin üretimi için lisans alınması da düşünülmektedir. Ünlü Rusya silah şirketi “Rosvorujeniye” , gemi inşaat firması “Volga” ile birlikte, 6 adeten az olmamak üzere “Serna” adlı hızlı özel timbotlarının transfer ve ortak üretim konularını gündeme aldılar. Türkiye’nin Rusya’ya getirdiği şart, ortak üretilen bu silahların üçüncü ülkelere ihraç edilmesine izin verilmesiydi.

2001 Eylül ayının sonlarında Ankara’da deniz, hava, kara kuvvetleri ve uzay teknolojileri alanında V. Uluslararası “İDEF-2001” Fuarı gerçekleştirildi. Rusya bu çalışmaya beşinci kez devlet şirketi olan “Rosoboroneksport” ile katıldı. Rus standı 180 çeşit askeri teknoloji ürünleri ile donatılmıştı. Özellikle Ka ve Mi tipi helikopterler, özel olarak Türkiye’nin açmış olduğu askeri amaçlı helikopter ihalesine katılan “Ka-50-2” bulunmaktaydı. “Rosoboroneksport” un Genel Müdür danışmanı A.V. Aksenov Moskova’da düzenlenen birifingde Türk gazetecilere, “Rosoboroneksport” un Türkiye’yi imtiyazlı ortak olarak gördüğünü söyledi.

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı V.V Putin, Türkiye ziyareti çerçevesinde DEİK in desteğiyle 6 Aralık 2004 tarihinde TOBB tarafından düzenlenen Türk-Rus İş Forumunda, Türkiye’deki savunma sanayii ihalelerine eşit katılımcıları olarak katılmak istediklerini ve bu alanda rekabet gücü yüksek, kaliteli ürünler sunabileceklerini belirtti. Başbakan R.T. Erdoğan bunun üzerine, 2004 Mayıs ayında iptal edilen savunma sanayii ihalelerinin tekrar açılacağını ve bu ihalelere Rus

firmalarının katılabileceğini açıkladı.

20 Nisan 1994 tarihinde Moskovoda imzalanan “ *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Askeri Teknik Konular ve Savunma Sanayii Alanında İşbirliği Yapılmasına Dair Anlaşması*”nın 5.maddesi iki ülke arasında askeri-teknolojik alanda Karma Komisyon kurulmasını öngörmektedir. Bu maddeye istinaden 16 Mayıs 2002 tarihinde Moskovada “Karma Komisyonu Kurulmasına Dair Protokol” imzalandı. Karma Komisyonun ilk toplantısı Eylül 2002 de Ankara’da , ikinci toplantısı ise Kasım 2003-te Moskova’da gerçekleştirildi. İki ülke arasında askeri-teknolojik konuların yanısıra uzay araştırmaları konusunda da ilişkiler devam etmektedir. Eylül 2003’te Rusya’nın Pleseçk uzay istasyonunda Rus füzesi ile uzaya “Bilsat-1” Türk uydusu fırlatıldı.

3.9. Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik İlişkileri Ve AB-KEİÖ

Türkiye ve Rusya aynı zamanda Karadeniz Ekonomi İşbirliği Örgütü (KEİÖ) üyesidirler. Örgüt bünyesindeki ticaret hacminin büyük kısmı örgütün en güçlü üyesi olan bu iki ülkenin payına düşmektedir. Diğer taraftan Türkiye Avrupa Birliği (AB) üyesi olmak için girişmelerde bulunmaktadır. Bu bölümünde bu örgütlerle üyelik ilişkisinin ikili ticari-ekonomik ilişkilere etkisi kısaca gözden geçirilecektir.

İki ülke ilişkilerindeki önemli ortak noktalarından birisi 1992 yılından kurulmuş Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) üyeliğidir. Örgüt üyesi ülkeler arasında Türkiye ve Rusya ekonomik açıdan daha büyük potansiyele sahiptirler. KEİÖ’ ne üye olan ülkelerle karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye’nin dış ekonomik politikasının öncelikli konularından birisidir. Kurulduğu tarihten itibaren Türkiye ile örgüt ülkeler arasındaki ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. Nitekim, 2004 yılında Türkiyenin KEİÖ ülkeleri ile karşılıklı ticaret hacmi 22,1 milyar dolar olmuştur. Bu rakam Türkiye’nin toplam dış ticaretinin %13,7 sine tekabül etmektedir. Toplam ticaretin 6,7 milyar dolar ihracatın, 15,3 milyar dolar ise ithalatın payına düşmüştür. Başka deyişle, KEİÖ ülkeleri Türkiye’nin toplam ihracatında %10,7, ithalatında ise %15,7 oranında paya sahip olmuşlardır.

KEİÖ üyesi ülkeler arasında Rusya, Romanya ve Bulgaristan, Türkiye’nin başlıca ticaret ortaklarıdır. Bu açıdan ilk sırada bulunan Rusya ile yapılan

ticaret., Türkiye ile örgüt ülkeler arasındaki toplam dış ticaret hacminin %47,9' nu oluşturmaktadır. Başka deyişle, Türkiye'nin KEİÖ üyesi ülkelerle yaptığı dış ticaretin nerdeyse yarısı Rusya'nın payına düşmektedir. KEİÖ her iki ülke için büyük önem taşımaktadır. Fakat örgütün sunduğu potansiyel gerek Rusya ve Türkiye, gerekse de diğer üye ülkeler tarafından tam olarak değerlendirilmektedir. Üyeler arasındaki politik sorunlar ve örgüt üyelerinin bazılarının AB üyeliği için hazırlanması ister istemez beklentilerin karşılanmaması ve örgütün etkin çalışmaması sonucunu doğurmaktadır.

Araştırılan dönemde Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticaret hacminin önemli ölçüde artmasına rağmen, bu artış Rusya ve AB ile olan ticaretteki artışın gerisinde kalmaktadır. 2004 yılında Türk Cumhuriyetlerine 974,4 milyon dolarlık ihracat yapan Türkiye'nin yine aynı yıl bu Cumhuriyetlerden yaptığı ithalat 753,5 milyon dolarda kalmıştır. Fakat bu durum Rusya ve BDT ülkelerinin Türkiye açısından taşıdığı önemi azaltmamaktadır. Yurtdışında çalışan Türk işadamları 25-27 Nisan 2002 tarihinde İstanbul'da dördüncüsü yapılan Dünya Türk İşadamları Kurultayında bir araya gelmişlerdir. Tekstil, hazır geyim, ev tekstili ve gıda sektöründe faaliyet gösteren önemli şirketlerin üst düzey yöneticilerinin katılımıyla gerçekleştirilen "Rusya Ülke Toplantısı: İmkanlar, Fırsatlar" konulu oturumda Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin durumu ele anlaşılmıştır. Rusya ekonomisindeki gelişimleri değerlendiren katılımcılar önümüzdeki dönemlerde Rusya ve BDT ülkelerinin Türkiye açısından AB kadar önemli konuma geleceğini belirtmişlerdir.⁶⁰

T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Ateşesi Aydın Sezer "doğalgaz nakil hatlarının inşasıyla iki ülke arasındaki ekonomik bağımlılık derecesinin daha da artacağını ve önümüzdeki yüzyılda Rusya Federasyonu'nun ekonomik açıdan Türkiye için AB ile aynı öneme sahip olacağını" ifade etmiştir. İki ülke arasındaki ticaretin genişletilmesi konusunda Ankara Ticaret Odası Meclis Başkanı Nurettin Gürgür şunları söylemektedir: "Şu anda bizim AB ile olan ticaretimizin belirli bir hacmi var, bu hacmin genişletilmesi ne yazık ki elimizde değil. Bu hacim aşağı

⁶⁰ **Türk-Rus İş konseyi 7. Ortak Toplantısı.** Ankara, 2002, S.118

yukarı belirlenmiş durumda ama Rusya, Orta Asya ve Karadeniz bölgesi böyle değil. Buralarda geniş alanlar var. Şu anda bu bölgenin genel ekonomik performansı Türkiye'nin dış ticaretini birdenbire genişletmeye elverişli görünmüyor ama, gelecek için çok parlak vaatlerde bulunuyor. Şunu ifade etmek istiyorum: Çok geniş bir alanda karşı karşıya vaktiyle kurulmuş bulunan Karadeniz ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliğini hayata geçirebiliriz, canlandırabiliriz”.

Önümüzdeki dönemlerde Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkilerin vaat ettiği potansiyelin artacağı kuşku doğurmamakla birlikte, günümüzde her iki ülkenin başlıca ticaret ortağı AB-dir. AB'ye girmek için çaba gösteren Türkiye'nin dış ticaretinin neredeyse yarısı AB üyesi ülkelere yönelektir. 2004 yılında Türkiye'nin AB-ye yaptığı ihracat 34,4 milyar dolar, Birlik ülkelerden yaptığı ithalat ise 45,5 milyar dolar olmuştur.

17 Aralık 2004 tarihinde Türkiyeye AB'ne üyelik için müzakere süreci tarihi verilmesi Rusya ile Türkiye arasındaki ticaretin geleceği açısından bazı soru işaretlerini beraberinde getirmiştir. Rusya tarafı zaman zaman bu konudaki endişelerini açıkça belirtmektedir.⁶¹ Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiyeyi ziyareti çerçevesinde 6 Aralık 2004 tarihinde TOBB tarafından düzenlenen Türk – Rus İş Formunda konuşma yaparken Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediklerini, ancak Türkiye'nin AB üyesi olduktan sonra diğer ülkelerle olan ilişkilerinde meydana gelebilecek bazı değişiklikleri de düşünmesi gerektiğini belirtmiştir. Putin, örnek olarak AB üyesi Türkiye'ye vize kısıtımları nedeniyle eskisi kadar çok Rus turist gelemeyeceğini ve AB üyesi Türkiye'nin AB'nin ortak enerji politikaları nedeniyle şu an geçerli olan uygun koşullarda ve giderek artan miktarlarda Rusya'dan doğalgaz almaya devam edemeyeceğini göstermiştir.

V.V. Putin, 11 Ocak 2005 tarihinde TOBTİM Ticaret Merkezinin resmi açılışı için Moskova'ya gelen Başbakan R.T. Erdoğan ile birlikte Türk iş çevrelerinin temsilcileriyle yapılan görüşmede Türkiye'nin AB ile entegrasyonunun ticari alanda Rus-Türk işbirliği için yeni imkanlar açması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu zaman kadar ulaşılan neticelerin korunması, konunun çok iyi hesap edilerek

⁶¹ **Turtsiya mejdu Yevropoy i Aziyey**, Moskova 2002, s.368

pragmatist bir yaklaşım sergilemesi ve AB-nin yeni üyelerinin tecrübelerine bakılması gerektiğini belirten Putin Ankara ziyareti esnasında bu konuda kısa da olsa bir hatırlamada bulduklarını vurgulamıştı.

Türkiye'nin AB-ye üye olması mutlaka iki ülke ticari-ekonomik ilişkilerinin etkileyecektir. Örneğin, AB nin koyduğu bir takım kısıtlama ve kotalar ister istemez iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz yansıtacaktır. Halhazırda Türkiye –Rusya ticari-ekonomik ilişkilerinde Gümrük Birliği'nden kaynaklanan bazı sınırlamalar zaten mevcuttur. Türkiye'nin AB üyeliği durumunda ilk ve en çok etkilenecek sektörler turizm ve enerji sektörü olacaktır.

Putin, başta enerji ve turizm sektörleri olmak üzere, Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda hemen etkilenecek ikili ekonomik ilişkilerin çeşitli alanlarına ve doğabilecek zorluklara dikkat çekmiş ve Türkiye'nin AB ile üyelik müzakeresi sürecinde bunların gözönünde bulundurmasını istemiştir. Ayrıca Putin, bu uyarılarının müzakerelere başlanmaması anlamına gelmediğini belirtmiş, fakat müzakere sürecinde ortaya çıkacak sorunların milli çıkarlar gözönünde tutulmakla bir bütün halinde ele alınması gerektiğine işaret etmiştir.

Bu durumda iki ülke arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin ne ölçüde etkileneceği Türkiye'nin AB ile müzakere sürecindeki tavrına bağlıdır. Ancak, sonuç itibariyle iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler Türkiye'nin tam üye olması durumunda dahi gelişmeye devam edecektir. Rusya, AB üyesi değil fakat 2004 yılı verilerine göre Rusyanın da en çok ticaret yaptığı ülkeler AB ülkeleridir. Zira Rusya'nın 2004 yılı ihracatında ilk üç sırayı Hollanda, Almanya ve İtalya alırken, o yıl en fazla ithalat yapılan ülke Almanya olmuştur. Sadece Almanya ile ticaret hacmi 23,8 milyar dolar olup, toplam dış ticaret hacminin %9,2 sini oluşturmaktadır. Genel olarak bakıldığında tıpkı Türkiye gibi, Rusyanın da dış ticaretinin %50'den fazlası AB üyesi ülkeler iledir.

Rusya Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Vevgeniy Primakov 2004 yılı Ekim ayında yapılan Rus-Türk İş Konseyi toplantısında Ankara ile Moskova'nın, AB nin daha önceki genişleme tecrübelerini dikkate alarak, Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda ikili ilişkilerde muhtemel “keskin köşelerin” yumuşatılması için önceden tedbirler alacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin AB-nin tam üye olması 15-20 yıllık

bir süreci gerektirebilir. Bu zaman zarfında iki ülke arasındaki ticaret hacmi artarak devam edecektir. Türkiye AB üyesi olsa bilse, Rusya ile olan ticaretindeki gelişme sürecektir. Türkiye müzakere sürecinde Rusya ile ekonomik ilişkilerini kuvvetlendirme politikasına devam etmeli ve üyelik halinde ortaya çıkabilecek problemler için iki tarafında çıkarlarına uygun çözüm yolları araştırılmalıdır. Türkiye'nin AB üyeliği iki ülke ekonomik ilişkilerinin önünde engel değildir, aksine yeni açılımlar sağlayacak potansiyel taşımaktadır.

Türkiye ile Rusya arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerin gelişimi her iki ülke açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü ekonomik etkinlik kolaylıkla siyasi potansiyele dönüştürülebilir. Bu potansiyelin doğru kullanılmasıyla Türkiye ile Rusya arasındaki ortaklık sadece ekonomik konularla sınırlı kalmayıp, politik alanda yayılacaktır. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Nabi Şensoy "Biz 1980 yıllara gelmeden önce, meslekten diplomatlar olarak daha çok siyasi konuların getirisinin büyük olduğunu düşünüyorduk. Fakat Özal sayesinde, genç diplomatlar olarak, uluslararası ilişkilerin her şeyden evvel karşılıklı çikara dayanan temel ilişkilere bağlı olduğuna inandık. Bu nedenle ticari-ekonomik ilişkiler gibi Türkiyenin çıkarlarını yakından ilgilendiren konularda bir ilerleme olmadan, siyasi alanda birşeyler yapmak bir az platonik kalacaktır. Bu bakımdan, zannediyorum artık ekonomik ve ticari ilişkiler ön plana çıkacaktır" sözleriyle ikili ekonomik ilişkilerin önemine dikkat çekmiştir. Devlet bakanı K.Tüzmen bundan sonra devletin resmi politikalarının şekillenmesinde dış ticaretin belirleyici unsur olduğunu öne sürmektedir.

BÖLÜM 4.

TÜRKİYE–RUSYA EKONOMİK İLİŞKİLERİNDE SORUNLAR, ÇÖZÜM ARAYIŞLARI VE FIRSATLAR

4.1. Türkiye İle Rusya Arasındaki Genel Sorunlar Ve fırsatlar

Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler geliştikçe hem ekonomik hem de politik alanda rekabetle ilgili konular daha az tartışılır hale gelmektedir. Moskova ve Ankara'nın çıkarları bir çok noktada, özellikle de her iki ülkeye yakın sıcak bölgelerdeki çatışmaların önlenmesi konusunda, örtüşmektedir. Taraflar önemli boyuta ulaşmış ekonomik işbirliğinin daha da geliştirilmesinden yana olduklarını her fırsatta dile getirmektedir. Bu durum Rusya-Türkiye ilişkilerinin normal gelişimi için yeterli neden olarak değerlendirilebilir.

Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca rekabetçi bir zeminde gelişmiş, uyumun ve işbirliğinin egemen olduğu dönemler nispeten sınırlı kalmıştır. Çarlık Rusyası genişlemesinin büyük bölümünü Osmanlı İmparatorluğu ve Türk soyundan gelen insanların yaşadığı diğer bölgelere doğru kaydetmiştir. Kuzeyinde hüküm süren iklim şartlarının elverişsizliği karşısında, sıcak denizlere inmek, bu çerçevede Türk Boğazlarında denetleyici bir konuma geçmenin Rus dış politikasının sabit hedefleri arasında olduğu düşünülmüştür.⁶² Böylece Türk kamuoyunda bu iki toplumun birbirinin ezeli düşmanı olduğu anlayışı yerleşmiştir.

Çarlık ve Osmanlı İmparatorluklarının, Birinci Dünya Savaşı sonrası yıkılması ve yerlerine Türk ve Sovyet Cumhuriyetlerinin kurulmasını izleyen dönemde rekabetçi ilişkilerin yerini bir süre dayanışma ve işbirliğini öngören ilişkiler almıştır. İki Dünya Savaşı arasını kapsayan bu dönemde her iki ülke de iç gelişmelerine ağırlık vermekte ve uluslararası mücadelelerin dışında kalmaya çalışmaktaydı. Ayrıca, iki komşu da sömürgeci Batı emperyalizmine hedef teşkil etmişler ve bağımsızlıklarını koruyabilmek için tüketici mücadeleler vermek zorunda kalmışlardı.

Bir yandan Sovyetlerin güçlerini konsolide etmeleri, diğer yandan İkinci Dünya

⁶² Selçuk, Hasan, **a.g.e.** s.36.

Savaşı'nda Almanya'nın Rusya'yı işgali, Rusların müttefiklerin yanında savaşa katılmaya mecbur kalması, buna karşılık Türkiye'nin müttefiklerin ısrarlarına rağmen savaşa katılmaya karşı direnci, Türk-Rus ilişkilerinin yeniden rekabetçi ortama dönmesinin zeminini oluşturmuştur. Sovyetler Türkiye'den Doğu'da toprak ve Boğazların yönetiminde söz istediklerini açıklayınca, dostane ilişkileri sembolü haline gelmiş bulunan 1925 yılında imzalanan dostluk antlaşmasının yenilenmesi mümkün olmamıştır. Savaş sonrası dönemde Türkiye güvenliğini Batı İttifakı içinde aramıştır.

Soğuk Savaş döneminde Türk-Rus ilişkileri, büyük ölçüde Batı ittifakının, özellikle ittifak lideri Amerika Birleşik Devletleri'nin Rusya ile olan ilişkilerine bağlı bir seyir izlemiştir. Önce tamamen rekabetçi bir nitelik sergileyen bu ilişkiler, sonraları bu niteliğini tamamen yitirmese de, birçok alanda işbirliğini öngören bir çizgiye kavuşmuştur. Sırasıyla Varşova Paktı'nın çöktüğü ve Sovyetler Birliği'nin dağıldığı dönemde Türkiye ile Rusya arasında iktisadi ilişkiler güçlenmiş, iki ülke arasında ciddi bir anlaşmazlık söz konusu olmamıştır.

Rusya Federasyonu'nun kurulmasıyla birlikte Türk-Rus ilişkileri canlı bir döneme girmiştir. İktisadi ilişkiler hızla ilerlerken, siyaset ve güvenlik alanlarında daha yavaş ve belirsiz gelişmeler gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu'nun iktisadi sıkıntılar ve mahrumiyetlerle boğuştuğu kuruluş yıllarında iktisadi ilişkilerin hızla gelişmesi anlaşılabilir. Siyaset ve güvenlik alanlarında ise ilişkilerin aynı tempoda gelişmemesinin nedeni Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya gibi eski Sovyet topraklarını kendisinin özel nüfuz bölgesi olarak görmesinden kaynaklanmıştır. Rusya Federasyonu iktisaden güçlendikçe ve içte otoritesini sağlamlaştırdıkça durum değişmiş, dış politikasında daha rekabetçi bir anlayış yeniden hâkim olmaya başlamıştır.

Kafkaslar, Balkanlar, Orta Asya ve Karadeniz Havzasının iki önemli devleti olan Türkiye ve Rusya çatışmadan uzak durmak, aralarındaki istikrarlı ortamı sürdürmek, anılan bölgelerde barışı korumak ve iktisadi refahlarını artırmak istiyorlarsa, karşılıklı duyarlılık sergileyen, iletişime değer veren, her iki ülkenin diğer dünya ülkeleriyle ilişkilerini saygıyla karşılayan, dengeli bir siyaset yürütmek zorundadırlar.

Türk-Rus iktisadi ilişkilerinin birbirini tamamlayıcı bir yapıya sahip olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye'nin tüketim malları ve başta müteahhitlik olmak üzere hizmet ihraç etmesi, çok sayıda Rus turisti ağırlaması, Rusya'dan yarı mamul ürünler ile petrol, doğalgaz ve taşkömürü satın alması bu teşhisi doğrular gözükmemektedir. Ancak, bu ilişkilerin her zaman sorunsuz yürüdüğü söylenemeyeceği gibi, bazı sorunların da uzun vadede ağırlaşabileceği değerlendirilmesi yapılabilir.

Dönem dönem iki ülke ticaretinde geçici nitelikte sorunlar ortaya çıkmakta, görüşmeler yoluyla çözümler bulunabilmektedir. Örneğin Rusya, kısa süre önce Türkiye'den ithal ettiği sebze ve meyvelerdeki zehirli maddelerin sınırların üzerinde olduğunu beyan ederek ithalatı durdurmuştur. Yapılan görüşmeler sonucu Türkiye'de görevlendirilecek Rus uzmanların da katılacağı bir denetim mekanizması üzerinde anlaşmaya varılmış, ihracat yeniden başlamıştır. Son zamanlarda Rusya taşımacılık konusunda dengesiz bir durum olduğundan şikâyetle Türk TIR geçişlerine sınırlar koymaya yönelmektedir. Sorun Rus filolarının rekabetçi ortamda Türk filoları kadar verimli çalışamamalarından kaynaklanmaktadır. Burada Rusya'nın serbest ticaret ve rekabet konularında ikna edilmesi ya da kota ihdası veya başka bir alanda kolaylık sağlanması gibi bir yöntemle tatmin edilmesi gerekebilecektir.

Türk-Rus iktisadi ilişkilerinde ticaretin yanı sıra karşılıklı yatırımlar da önem kazanmıştır. İlk dönemde daha çok Rusya'ya yapılan Türk yatırımları söz konusu olurken, petrol ve doğalgaz fiyatlarının yükselmesinin sonucu olarak tasarruflarının artmasıyla birlikte Rusya'nın Türkiye'ye dönük yatırımları artmıştır. Karşılıklılık esasının korunduğu ve ulusal güvenlikle ilgili genel sınırlamaların gözetildiği bu alanda şu ana kadar ciddi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Bu faaliyetin devamı beklenebilir.

İki ülke arasında en büyük alış-veriş konusu petrol ve doğalgazdır. Burada verimli fakat sorunlu bir ilişkiden söz edebiliriz. Rusya Türkiye'nin petrol ve özellikle doğalgaz ihtiyacının büyük bölümünü güvenilir bir biçimde karşılamaktadır. Ancak, ülkemizin enerji alanında Rusya'ya bağımlılığı giderek artmaktadır. Böyle bir bağımlılık, iki ülke arasındaki ilişkiler ne kadar dostça olursa olsun, istenilen bir durum değildir. Giderilmesi için gayret göstermek gerekecektir. Ayrıca bu bağımlılık, Türk-Rus dış ticaret dengesinde Rusya lehine büyük bir fark yaratmaktadır, bunun da

iyileştirilmesi zorunludur.

Türk-Rus iktisadi ilişkilerinde daima sorunlara gebe ve uzun dönemde ilişkileri etkileyecek olan başlıca husus Rusya'nın piyasa ekonomisi anlayışına yeterince intibak edememiş olmasıdır. Rusya gelirlerinin büyük bölümünü doğalgaz, petrol ve diğer hammadde ihracatından elde etmektedir. Bu gelirler devlete intikal etmekte, siyasi saiklerin de içinde ağırlıklı olarak yer aldığı biçimlerde kullanılmaktadır. Keza, Rusya eski Sovyet cumhuriyetleri için doğalgazı ve petrolü siyasi olarak fiyatlandırmakta, Rus dış siyasetine uygun hareket etmeyen ülkelere fiyat yükseltme, gaz sevkiyatını durdurma ve benzeri yaptırımlar uygulamaktadır. Rusya'da yatırım yapan şirketler de güvende değildir. Karmaşık yasal sorumlulukların yerine getirilmediği ileri sürülerek, şirketlerin Rusya'dan çekilmeleri için baskı yapılabileceği, en son British Petrol'un bu ülkeden çekilmeye zorlanması ile bir defa daha doğrulanmıştır. Rus rejiminin giderek otoriterleşmesi, iktisadi ihtilaflarda hak aramayı zorlaştırmaktadır.

Özetle, Rusya iktisadi alanı özerk bir alan olarak görmeyip, çoğu zaman siyasetin gereklerine göre yönlendirilecek bir alan olarak değerlendirmektedir. Böyle bir durumda, nasıl bir yol izlenmelidir? İlk olarak, Türkiye dış iktisadi ilişkilerinin yapısını Rusya'ya aşırı bağımlı olmaktan uzaklaştıracak dış ticaret ve dış yatırım politikası izlemelidir. Buna enerji kaynaklarının mümkün olduğu kadar çeşitlendirilmesi de dâhildir. İkinci olarak, Türkiye iktisadi ve siyasi ilişkileri bağlantılandırmaktan uzak durmaya gayret göstermeli, her hareketiyle bunu Rusya'ya iletmeye uğraşmalıdır. Üçüncü olarak, Rusya'nın Türkiye'ye uygulayabileceği ekonomik yaptırımlara karşı, Türkiye'nin de Rusya'ya uygulayabileceği yaptırımların aranması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Dördüncü olarak, Türkiye Rusya'nın uluslararası serbest piyasa düzenine uymasını öngören kurumlar ve anlaşmalar düzenine katılmasını teşvik etmeli ve desteklemelidir. Bunu yaparken, aynı düşünceleri paylaşan diğer ülkelerle birlikte hareket edilmesi öngörülmalıdır.

4.2. Türk-Rus Ekonomik İlişkilerinin Gelecek Durumu

Türkiye, Rusya için önemli bir ülke konumundadır . Çünkü Rusya, AB' nin başlıca petrol ve doğalgaz sağlayıcısı konumunda kalmak istiyor. Ayrıca Anadolu,

Avrupa Birliğni, pek çok petrol ve doğalgaz yatağının bulunduğu Ortadoğu ve Orta Asya'ya bağlayan bir köprü olarak da ön plana çıkıyor.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler her zamankinden daha iyi. Bu öngörüden hareketle bazı uzmanlar Moskova ve Ankara arasında bir stratejik ortaklık oluşabileceği sonucunavarmışlardır.

Ancak, taktiksel bir işbirliğinden stratejik ortaklığa doğru kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğu unutulmamalı. Stratejik bir açıdan bakıldığında, uzun vadede Rusya ve Türkiye'nin arasındaki işbirliğinin yerini rekabete bırakacağı düşüncesi ağır basıyor. Rusya ve Türkiye farklı demografik, ekonomik ve askeri potansiyele sahip iki lke. Bu potansiyel farkı iki ülkenin arasındaki ilişkileri ve de Sovyetler-sonrası (post-Soviet) dönemde sürdürdükleri bölge politikalarını etkilemektedir.

Müzakere süreci. Rusya-Türkiye ilişkilerinin son zamanlarda düzelmesinin nedeni Batı ile ilişkilerin bozulmasında aranmalı ki bu yorum özelikle Türkiye için geçerli: ABD ile ilişkiler, Bush hükümetin tek taraflı politikaları sonucu, AB ile ilişkiler ise müzakere sürecin yavaşlamasıyla birlikte bozulmaya başladı.

Türkiye-Rusya arasındaki bağın güçlenmesinin bir başka nedeni de ekonomik işbirliğinin artması: Enerji sektörü Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkinin temelini oluşturuyor. Türkiye'nin Rusya'dan ithal ettiği hammaddeler, enerji bilançosunun oldukça büyük bir bölümünü oluşturuyor. Rusya açısından ise Türkiye, doğalgazda ikinci en büyük, petrolde ise önemli bir pazar olma özelliğini koruyor.

Rus-Türk ittifakının oluşması, bazı uzmanlara göre, Moskova ve Ankara'nın kendilerini Avrasya lkesi olarak ortak bir tanıma oturtmasının bir sonucu da olabilir. Doğu ve Batı'nın arasında yer alan, uluslararası politikalarında geleneksellikten sapmayan, Batı'ya karşı kararsız tavırlar sergileyen ve benzer bir tarihi mirası sahip iki Avrasya lkesi.

Çatışma potansiyeli. Fakat bu ülkelerin çatışma potansiyeli olduğunun da unutulmaması lazım. Ayrıca, iki devletin dış politikaları arasında büyük farklılıklar var ve bunu özelikle iki ülkenin son yıllarda daha aktif olduğu post-Sovyetler bölgesinde gözlemleyebiliriz. İki lke de farklı siyasi ölçülerle hareket ediyor – Rusya'yı sert güç olarak nitelendirebilirken, Türkiye için, 'yumuşak güç' tanımlamasının daha yerinde olduğunu görüyoruz.

Komünizmin çöküşünden bu yana, Rusya, Sovyetlerin çöküşüyle ortaya çıkan ülkeleri kendi etki alanının içerisinde görüyor. Rusya'nın bu bağlamda iki temel hedefi var; Bölgenin Batı ile ilişkisinin gelişmesini engellerken kendi nüfuzunu korumak ve Orta Asya'dan gelen enerji ve hammadde geçişinin kontrolünü elinde tutmak.

Aynı zamanda Türkiye beklenmedik bir şekilde komşu ülkeler ile ilişkilerini güçlendirdi. Bu Ankara'nın, Rusya'dan oldukça farklı olan yeni dış politikasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu yeni dış politika, Ahmet Davutoğlu tarafından geliştirilen stratejik derinlik ve sıfır sorun politikası kavramları üzerine yeniden inşa edildi. Bu kavramlar doğrultusunda Türkiye, Karadeniz ve Orta Asya'da bölgesel güç ve paydaş statüsüne ulaşmalı.

Türkiye'nin hedeflerinin bir kısmı Rusya ile çakışsa da, Ankara, Moskova'ya nazaran, post-Sovyet devletlerin Batı ile bağlantıların güçlenmesine bizat karşı değil, ancak sürece hem bir AB ülkesi hem de bölgede yadsınamaz bir rolü olacak bir ülke olarak katılmak istiyor.

2012 yılının başlarından Türkiye'nin, Bulgaristan üzerinden dahil olan Rus doğalgazının alışı durdurması ve tırmanan Suriye krizine farklı yaklaşımlar iki taraf arasındaki ilişkilerde gerginliği artırmıştır.

AB sürecinin etkisi. Türkiye ve Batı arasındaki potansiyel farkları ve güçlü ekonomik ve siyasi bağları göz önünde bulundursak, Ankara'nın, Batı'ya muhalif bir politika benimsemesinin pek mümkün olamayacağını kabul etmek lazım. Ancak Türkiye'nin Batı ve AB ile ilişkileri kötüleştikçe, Ankara, Moskova ile işbirliği yapmaya yönelecektir. Bu Batı'nın ve özellikle AB'nin Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinden dışlanacağı anlamına gelebilir.

Türkiye ve Batı arasındaki ilişkilerin kötüye gitmesinin yaratacağı başlıca sonuç, Moskova ve Ankara'nın post-Sovyetler Birliği bölgesinde taktiksel anlamdaki işbirliğinin gelişmesi olarak okunabilir.

Türkiye, Rusya için önemli bir ülke konumunda çünkü Rusya AB nin başlıca petrol ve doğalgaz sağlayıcısı konumunda kalmak istiyor. Ayrıca Anadolu, Avrupa Birliğini, pek çok petrol ve doğalgaz yatağının bulunduğu Ortadoğu ve Orta Asya'ya bağlayan bir köprü olarak da ön plana çıkıyor.

Öten yandan Türkiye, Rusya'dan gelenler de dahil olmak üzere olabildiğince çok doğalgaz ve petrol boru hattının kendi topraklarından geçmesini sağlamak için çaba harcıyor. Ankara'nın gayesi, kısmen gerçekleşebilecek olsa da, Türkiyeyi bir enerji dağıtım merkezi haline getirmek. Bu politikanın bir parçası olarak, Türkiye, Rusya'ya pek çok kez işbirliği teklifinde bulundu, fakat hepsi Moskova tarafından reddedildi. Sonuç olarak Türkiye, enerji altyapısının inşası konusunda, kendisini Rusya ile bir çıkar savaşı içerisinde buldu.

Bakış açısı farklar. Bu sebeple Rusya ve Türkiye arasında istikrarlı bir stratejik ittifakın oluşması olası gözüküyor. İki ülkenin önemli konulara bakış açısında ciddi farklar göze çarpıyor ve bu farklar iki ülkenin dış politikasına yansıyor: Ankara bölgedeki güçler dengesini Türkiye'nin avantajına çevirmek istiyor. AB üyeliği, Türkiye'nin bölgedeki pozisyonunu belirgin bir şekilde güçlendirebilir.

Askeri alanda güçler dengesinin Türkiye'nin lehine değişeceği olasılığı da her zaman göz önünde bulundurulmalı. Pek çok uzman, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasıyla birlikte, Ortadoğu'da bir silahlanma yarışını başlayacağını ve bunun sonucunda Türkiye'de dâhil olmak üzere birçok

Ayrıca, 21.yüzyılın ilk yarısında Çin'in Orta Asya, AB ve Doğu Avrupa üzerindeki etkisini artıracığı öngörülebilir. Bunun sonucunda bölgedeki bazı ülkelerin konumu güçlenecek. Yani temel soru, Rusya'nın post-Sovyetler bölgesindeki etkisinin azalmasına nasıl tepki göstereceğidir. Büyük bir olasılıkla Rusya, şu anda da sergilediği saldırgan tavrı sürdürecektir ve bu tavır er ya da geç Türkiyenin çıkarlarıyla çatışacaktır. Sonuç olarak Ankara Moskova'ya gösterdiği yumuşak tavrını revize etmek durumunda kalacaktır.

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkileri 20 yy. politik gelişmelerin etkisi altında, yükseliş ve düşüş dönemlerinin iç içe geçtiği dalgalı bir seyir izlemiştir. Soğuk savaşın bitiminden hemen sonra, 1990-lı yılların başından itibaren, Türkiye Cumhuriyeti, dikkati çeken aktif bir dış politika yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler kendine has bir değişim ve gelişim süreci geçirmiştir. Özellikle 20. yüzyılın 90'lı yıllarını iki ülke arasındaki ilişkilerde istikrarın henüz kurulamadığı yıllar olarak tabir edebiliriz. Soğuk Savaş yılları sırasında dönemler halinde gelişen ekonomik ilişkilere rağmen Türkiye, SSCB ülke bütünlüğü ve sınırlarının güvenliği açısından en büyük tehlike olarak algılamıştır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye, kuzey komşusu ile başta ticaret-ekonomik ilişkiler olmak üzere, enerji, turizm, inşaat, terörle mücadele ve askeri-teknik alanlarda geniş çaplı ve istikrarlı ilişkiler kurma başarısı göstermiştir. Türkiye için, artık kuzeydeki büyük komşusu Rusya, ülke bütünlüğü ve sınırlar için bir tehdit olmaktan çıkmıştır.

İncelenen dönem Rusya açısından oldukça sıkıntılı ve problemle dolu geçmiştir. Rusya bu dönemde ekonomik krizlerle, çok hızlı üretim düşmeleriyle, işsizlik oranının hızlı artışıyla, çok büyük oranlı devaluasyon ve enflasyonla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Rusya'da politik istikrar bozulmuş, hükümetler sık sık değişmiştir. Ülkede baş gösteren ayrılıkçı hareketler ve Çeçenistan'daki savaş Rusya'nın başını ağrıtan ciddi problemler arasındadır. Rusya, bir taraftan bütün bu zorlu iç sorunlarla mücadele ederken, diğer taraftan bağımsızlıklarını kazanan eski SSCB Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini düzeltmeye ve sınırlarındaki diğer ülkelerle ilişkilerini güçlendirmeye uğraşmıştır.

1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler çok hızlı gelişmiştir. Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle ilişkilerde olumlu gelişme bekleniyordu. Ancak bu yeni süreç beraberinde rekabet ve işbirliğinin iç içe geçtiği farklı bir ilişkiler bütününe karşımıza çıkarmıştır. Bu yüzden, Soğuk Savaş 44 yıl sürmüş olmasına karşın, Türkiye ile Rusya arasında bir süre daha devam ettiğini söylemek mümkündür. İki ülke ülke arasında güven ilişkisinin noksanlığı sebebiyle Soğuk Savaş politik olarak bitmiş olmasına rağmen düşüncelerde bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Bu

yüzden, iki ülke arasındaki ilişkilere baktığımız zaman, ekonomik ve politik ilişkiler olarak iki ayrı cepheden değerlendirme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

1990-11 yılların başlarındaki iki ülke arasındaki ilişkileri temkinli yakınlık olarak nitelememiz mümkündür. Bir taraftan, Avrasya coğrafyasında her iki ülkede birbirini rakip olarak görürken, diğer taraftan, hızla artan ekonomik ilişkiler her iki ülkeyide işbirliği yapmaya zorlamıştır. Bundan dolayı ilişkileri işbirliği ve rekabetin bir kombinasyonu olarak tarif edebiliriz. İlişkilerde 500 yıldır olmadığı kadar bir yakınlaşma, Orta Asya ve Kafkasya'da ise çok ciddi bir rekabet yaşanmakta.

İki ülke arasındaki ticari-ekonomik işbirliği, politik alanda ilişkilerin artmasına ve gelişmesine yardım ederek bir takım politik problemlere çözüm yolları bulunması konusunda yol göstermiştir. Başka bir deyişle, ikili ticari ekonomik işbirliği Türkiye-Rusya ilişkilerinde katalizör görevi görmüştür. 1990'lı yılların sonunuda ortak çıkarlar ön plana çıkmaya ve iki ülke ilişkilerini zora sokan yüklerden kurtulmaya başlamıştır.

Yakın gelecekte Türkiye ve Rusya arasındaki ticari ilişkilerin artması beklenmektedir. Türkiye Başbakanı R.T. Erdoğan 2011 yılının Mart ayında Kazan Federal üniversitesinde yaptığı konuşmasında iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2015 yılında 100 milyar dolara çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. İki komşu ülke arasındaki tüm işbirliği olanaklarının kullanılması durumunda söz konusu hedefe ulaşmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Artam A. **Türkiye Cumhuriyetinin Sosyo-Ekonomik analizleri ve Türkiye ile ilişkileri.** TMKV Yayınları, İstanbul, 1993.

Birsel, Haktan, **Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya,** İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010.

Dünya Gazetesi, 20.04.2005.

Kamalov, İlyas, **Moskova'nın Rövanşı: Putin Dönemi Rus Dış Politikası,** İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2008,

Milliyet Gazetesi, 10.07.2010.

Morozov, V, **“Anatomiya Krizisa – Politika Otusreçonnoy İnflyasii”**, Moskova, 1 998i

“Pravda” Gazetesi, 04.03.1996

Programma Sosialno – Ekonomiçeskogo Razvitiya Rossii, Moskova, 2000.

Programma Sosialno – Ekonomiçeskogo Razvitiya Rossii, Moskova, 2001.

SDE Rusya Raporu, Ankara, 2010.

Selçuk, Hasan., **Türkiye-Rusya Ekonomik ilişkileri,** İstanbul: TASAM Yayınları, 2005

Sorokin D.E., **Rossiya Pered Vizovom,** Nauka Yayınevi, Moskova, 2003,

Takvim Gazetesi, 07.02.2010

The Moscow Times, 24 Aralık 2003.

“Türk-Sovyet ilişkileri (1921-1945)”. Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 yıllık süreç sempozyumuna sunulan tebliğl, Çağdaş Türk Diplomasisi 200. Yıllık Süreç Sempozyumu, Ankara 1999.

2000 Girerken Türkiye-Rusya İlişkileri. Türk-Rus İş Konseyi, DEİK,

Türk-Avrasya İş Konseyi Toplantısı Tutanağı, Ankara, Ocak 2005.

Türk –Rus Dayanışma Komitesi Faaliyet Raporu. Mart-Nisan 1995

Türk-Rus İş konseyi 7. Ortak Toplantısı Tutanağı, Ankara, 1998.

Türk-Rus İş konseyi 7. Ortak Toplantısı, Tutanağı, Ankara, 2002.

Turtsiya mejdu Yevropoy i Aziyey, Moskova 2002.

Transition Report, İBRD, 2001.

Tezler:

Cankara, Pınar Özden, **Putin dönemi Rusya'nın yeniden güç olma stratejileri ve politikaları**. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2007, T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze, Türkiye.

Erşen, Emre, **Sovyet Sonrası Rus Avrasyacılığı ve Rusya-Türkiye İlişkileri Üzerindeki Etkileri**. Yayımlanmamış doktora tezi, 2009, T.C. Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

Civelekoğlu, İbrahim, **Rusya'nın Enerji Politikaları ve Türkiye'ye Etkileri**. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2008, T.C. Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye.

Işık, Özge, **Bölgesel güvenlik; Türkiye ve Rusya işbirliği**. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2006, T.C. Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye.

İnternet Kaynakları

- <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=877872>
<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=877872>
<http://www.bilgesam.org/tr/>
<http://www.turktime.com/default.asp?page=haber&id=6341>
www.tuik.gov.tr
www.gks.ru/
store.tika.gov.tr/yayinlar/faaliyet-raporlari/faaliyet-raporu-2008.pdf
www.kto.org.tr/dosya/rapor/RUSYA-rapor.pdf
www.kobishowroom.com/tr/dis.../81-ulke-raporlari-2011.html?start...
www.gazetem.ru/ekonomi/.../enflasyon-20-yillik-rekoru-kirdi.html ,
<http://www.haberler.gen.al/2011-11-22/rusya-dumasi-butceyi-onayladi-3-yil-daha-petrol-100-dolarin-altina-dusmez/>
<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1806/donusum-politikalarinin-halkin-refahina-etkisi-20-yil-sonra-rusya-federasyonu.aspx>
<http://www.avrasya-haber.net/rusya/rusyada-ortalama-memur-maaslari>
http://www.ng.ru/economics/2012-02-07/4_trade.html,
<http://haberrus.com/economics/2012/01/31/turkiyenin-dis-ticaretinde-rusya-ve->

[almanya-damgasi.html](#),

<http://www.rb.ru/blog/russianexport/showentry=1799384>

<http://www.milliyet.com.tr/rusya-bavul-ticaretini-kaldirdi-deriler-depolarla->

kaldi/ekonomi/s_ondakika/10.07.2010/1261760/default.htm

<http://www.rusya.ru/Content/8180->

<Rusya+ile+bavul+ticareti+yeniden+ba%C5%9F%C4%B1yor>

<http://ekonomi.haberturk.com/makro-ekonomi/haber/699166-bavul-ticareti-resmen->

<bitti>

http://www.takvim.com.tr/Ekonomi/2010/02/07/turkiyerusyaenerji_isbirligi_buyuyec

<ek>